

**SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA ŞARTLARI:
MALATYA ÖRNEĞİ**

Mehmet Bülent YEŞİL

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nihat AKBIYIK

Malatya, 2009

ONAY SAYFASI

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Enstitümüz Yüksek Lisans Öğrencisi Mehmet Bülent YESİL
tarafından Yrd. Doç. Dr. Nihat AKBAYIK danışmanlığında
hazırlanan Sokakta Kalan Çocukların Çalışma
Şartları: Malatya Örneği başlıklı bu çalışma,
Jürimiz tarafından Ekim 2009 Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Ali Şen

Üye: Yrd. Doç. Dr. Nihat Akbayık

Üye: Yrd. Doç. Dr. Sema EROĞLU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

...../...../2009

Prof. Dr. Mehmet TİKİCİ

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne, Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Sokakta Çalışan Çocukların Çalışma Şartları: Malatya Örneği” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını ve tezimde yararlandığım kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterildiğini belirtir, bunu onurumla doğrularım.

29.06.2009

Mehmet Bülent YEŞİL

ÖNSÖZ

“Sokakta Çalışan Çocukların Çalışma Şartları: Malatya Örneği” isimli çalışmamda, sosyal bir sorunun daha ötesinde ele alınarak incelenmesi gereken “sokak çocukları” olgusunu, Malatya sokaklarındaki gözlemlerim doğrultusunda dile getirmeye çalıştım.

Ümit ederim bu çalışma da, benden daha önce bu alanda yaptıkları çalışmalarından büyük oranda yararlandığım değerli hocalarımla örmüş oldukları duvarda bir tuğla olarak yer bulabilir.

Öncelikle bu çalışmaya başlamam için beni teşvik eden ve araştırma sürecinin başlangıcından itibaren her konuda önerilerde bulunarak beni yönlendiren danışmam hocam Yrd. Doç. Dr. Nihat AKBIYIK’a yürekten teşekkür ediyorum.

İnönü Üniversitesi’ndeki lisans dönemimde ve sonrasında bilgilerinden yararlandığım ve insan olarak çok değer verdiğim tüm öğretmenlerime de teşekkür ediyorum.

Araştırma verilerinin değerlendirilmesinden önce anket sorularının hazırlanmasında ve sonrasında desteğini gördüğüm Doç. Dr. Murat KARAGÖZ’e teşekkür ederim.

Maddi ve manevi olarak desteklerini esirgemeyen ailemin tüm üyelerine ayrı ayrı teşekkürü borç bilirim.

Çalışmamın her safhasında yanımda olan yakın arkadaşlarım Nivit KARATAŞ, Harun KAYA, Ahmet Mithat ATLI, Esra BAŞIM, Halim KABASAKAL’a ve ayrıca Kadir MUTLU ve Ömer DOĞAN’a teşekkür ederim.

En sona kalmış gibi görünse de en önemlisi, bu tezi bitirebilmem için her an desteğini içimde hissettiğim Zerrin ŞAHİN’e gönülden teşekkür ederim.

SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA ŞARTLARI: MALATYA ÖRNEĞİ

Mehmet Bülent Yeşil

ÖZET

Türkiye’de çalışan çocuklarla ilgili yapılan çalışmaların çoğu belirli sektörlerdedir. Fakat sokakta çalışan çocuklarla ilgili çalışmalar ise oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmanın amacı, Malatya’da sokakta çalışan çocukların şu anki durumlarını ve sorunlarını belirlemek ve bu konuda çözüm önerileri geliştirmektir. Çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemi ve betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırma, Malatya il merkezinde sürdürülmüş ve yaşları 7 ila 16 arasında olan 75 sokakta çalışan çocuk (69 erkek, 6 kız) araştırmaya katılmıştır. Sokakta çalışan çocuklara yönelik 30 soru içeren bir anket hazırlanmış ve bilgiler araştırmacı tarafından toplanıp değerlendirilmiştir. Veriler, frekans ve yüzdelik tablolarında da gösterilmiştir.

Bulgulara göre, sokakta çalışan çocukların büyük bir kısmı erkek ve 10–15 yaşları arasındadır. Aileleri düşük gelire sahip ve yoksul kimselerdir. Çocukların çoğu, üç ve daha fazla kardeşe sahipler. Çocuklar, gıda ve gıda dışı mallar (simit, kağıt mendil vb.) satıyorlar, ayakkabı boyuyorlar ve bir şekilde para kazanmaya çalışıyorlar. Yılın neredeyse tamamında, okuldan arta kalan zamanlarda çalışıyorlar. Tamamına yakını okula devam etmektedir. Çalışma şartları oldukça ağır, tehlikeli ve yorucu. Genellikle asgari ücretin çok altında bir kazanca sahipler. Pek çoğu yetersiz ve dengesiz besleniyorlar. Akşam olduğunda evlerine dönüyorlar. Şu anda kötü alışkanlıkları bulunmamakla beraber, her an bu türden tehlikelere açık durumdalar.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, konu ile ilgili çözüm ve politika önerileri sunulmuştur. Böylece, gelecek araştırmalar için bir basamak ve yardımcı olmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sokak Çocuğu, Çalışan Çocuk, Sokakta Çalışan Çocuk.

**THE WORKING CONDITIONS OF THE CHILDREN
WORKING AT THE STREET:
THE EXAMPLE OF MALATYA**

Mehmet Bülent YEŞİL

ABSTRACT

Most of the studies about the working children in Turkey are in specific sectors. However, the studies about the children working at street are very limited.

The aim of this study is, to determine the current situation and the problems of the children working at streets in Malatya and develop solutions. In this study, the method of purposeful exemplification and descriptive analysis are used. The research is carried out in the city centre and 75 children, ages between 7–16 (69 boys and 6 girls) are involved to study. A survey consisting of 30 questions to the children working at street was prepared and informations were collected and evaluated by the researcher. The data has been shown also, at scattegrams of frequency and percentage.

According to the findings, a great majority of the children working at street are male and at the age of 10–15. Their families are poor and have low incomes. Most of the children have 3 or more brothers/sisters. They sell foodstuff like bagels or goods like paper napkins, polish shoes and try to earn money. They work at their leisure time after school during the whole year. Nearly all of them go to school. Their working conditions are harsh, dangerous and tiring. They usually earn less than minimum wage. Most of them have lack of nourishment. They return home in the evenings. They may not have bad habits for now but they are quite open to these kinds of dangers.

In the light of the findings, policy and solution offers are presented. By this way, it's aimed to take a step and be helpful for the future researches.

Key Words: Child at the street, Working child, working child at the street.

SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA ŞARTLARI: MALATYA ÖRNEĞİ

Mehmet Bülent YEŞİL

İÇİNDEKİLER

Onay Sayfası.....	i
Onur Sözü.....	ii
Önsöz.....	iii
Özet ve Anahtar Sözcükler.....	iv
Abstract and Keywords.....	v
İçindekiler.....	vi
Çizelgeler Dizelgesi.....	x
Kısaltmalar Dizelgesi.....	xi
Giriş.....	1

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	5
1.2. Araştırmanın Amacı ve Denenceleri.....	6
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	7
1.4. Araştırmanın Bilgi toplama ve Derleme Süreci.....	7
1.5. Araştırmanın Görüşme Türü ve Formu.....	9
1.6. Araştırma Alanı ve Sınırları.....	9
1.7. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi.....	10
1.8. Araştırmanın Kavram Tanımları.....	11
1.9. Araştırmanın Sunuş Sırası.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

2. Sokak Çocuğu ve Sokakta Çalışan Çocuk Olgusunun Tanımlanması ve Yapılan Sınıflandırmalar.....	13
---	----

3. Sokakta Çalışan Çocukları Ortaya Çıkaran Nedenler.....	23
4. Sokak Çocuklarının (Sokakta Çalışan Çocuklar) ve Ailelerinin Özellikleri.....	26
5. Düünden Bugüne Sokak Çocukları.....	31
5.1. Sanayi Devrimi'ne Kadar Çocukların Durumu.....	31
5.2. Sanayi Devrimi'nden Sonra Çalışan Çocukların Durumu.....	35
6. Günümüzde Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocuklarının Durumu.....	41
6.1. Dünya'da Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocuklarının Durumu.....	41
6.2. Türkiye'de Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocuklarının Durumu.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ KAVRAMI, GÜNÜMÜZDE SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR VE ÇOCUKLARA YÖNELİK ÇALIŞMALAR YAPAN KURULUŞLAR

7. Genel Anlamda Çocuk İşçiliği.....	80
7.1. Çocuk İşçiliği Hakkında Bilgiler.....	80
7.2. Avrupa'da Çocuk İşçiliğinin Kısa Tarihi.....	83
7.3. Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk İşçiliği.....	86
8. Günümüzde Çalışan Çocukların Durumu.....	91
8.1. Dünya'da Çalışan Çocukların Durumu.....	91
8.2. Türkiye'de Çalışan Çocukların Durumu.....	93
8.2.1. Çocuk İşçiliği Kapsamında, 1994, 1999 ve 2006 Çocuk İşgücü Anketlerinin Değerlendirilmesi.....	94
8.2.1.1. Ekim 1994 ve Ekim 1999 DİE Çocuk İşgücü Anket Sonuçlarının Karşılaştırılması.....	94
9. Çalışan Çocuklara İlişkin Düzenlemeler.....	102
9.1. Çocuk İşçiliği İle İlgili Ulusal Mevzuat.....	102
9.2. Çocuk İşçiliği İle İlgili Türkiye'nin Onayladığı Uluslararası Sözleşmeler.....	110
10. Sokakta Çalışan Çocuklara Yönelik Çalışma Yapan Kuruluşlar.....	113
10.1. Türkiye'de Yürütülen Çalışmalar.....	121
10.1.1. ILO-IPEC Kapsamında Yürütülen Çalışmalar.....	121
10.2. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK).....	125

10.3. Yerel Yönetimler.....	127
10.4. Sivil Toplum Örgütleri.....	129
10.5. Çocuk Şube Müdürlüğü.....	131
10.6. Çocuk Mahkemeleri.....	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALATYA'DA SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

11. Malatya'da, Sokakta Çalışan Çocuklara İlişkin Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi.....	136
11.1. Sokakta Çalışan Çocuklara Yönelik Demografik Verilerin Değerlendirilmesi.....	136
11.2. Çocuğun Sokaktaki Çalışma Yaşantısına Yönelik Değerlendirmeler.....	142

SONUÇ VE ÖNERİLER

12. Genel Değerlendirme.....	150
12.1. Bulgular.....	150
12.2. Öneriler.....	151
12.3. Sonuç.....	152
EK-1. GÖRÜŞME FORMU.....	157
KAYNAKÇA.....	158

ÇİZELGELER (TABLOLAR) DİZELGESİ

Tablo 1.1. İllere Göre Sokakta Yaşayan/Çalışan ve madde Bağımlısı Çocuklar

Tablo 2.1. Ekim 1994 ve Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketleri Sonuçlarına Göre
Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus

Tablo 2.2. Çocukların Okula Devam Oranları

Tablo 2.3. Yerleşim Yeri ve Cinsiyete Göre Çalışan Çocuklar

Tablo 2.4. Cinsiyete, Yerleşim Yerlerine ve Çalışılan Sektöre Göre Ekonomik İşlerde
Çalışan Çocuklar

Tablo 2.5. Cinsiyet ve İşteki Duruma Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar

Tablo 3.1. Çocukların Yaşları

Tablo 3.2. Göç Etme Nedeni

Tablo 3.3. Kardeş Sayısı

Tablo 3.4. Çalışmaya Başlama Yaşı

Tablo 3.5. Çocuğun Okul Durumu

Tablo 3.6. Çalışma Nedenleri

Tablo 3.7. Çocuğun Yapmakta Olduğu İş İle Günlük Kazancı Arasındaki İlişki

Tablo 3.8. Çocuğun Sokaktaki Beslenme Durumu

Tablo 3.9. Çocukların Şiddete Maruz Kalma Durumu

KISALTMALAR DİZELGESİ

age	: Adı Geçen Eser
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
ÇYDD	: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IPEC	: Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Uluslararası Programı
IWGCL	: Uluslararası Çocuk İşgücü Çalışma Grubu
PİO	: Pansiyonlu İlköğretim Okulu
SHÇEK	: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİSK	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TKV	: Türkiye Kalkınma Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNFPA	: Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu
YBO	: Yatılı Bölge Okulu

GİRİŞ

Halkımız, çalışan çocukların, gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen çalışma şartları, iş ortamı ve ilişkileri içerisinde yer aldıklarını düşünmezken, bu çocuklar çok farklı sebeplerle çalıştırılmakta ya da sokakta çalışmaya özendirilerek yaşam mücadelesine katılmaktadırlar. Çocuklarımızın sokakta çalışmasını onaylamamak, bu durumu yasaklayıcı önlemler almak, yasal düzenlemeler hazırlamak, çocuk istismarını ve sömürüsünü engellemeye yetmemekle birlikte sokakta çalışan çocuklar ve sokak çocukları olgusu giderek artan bir sorun konumuna gelmektedir.

UNICEF'in (1986) yaptığı tanımlamaya göre, sokak çocuğu: “yaşamı ve yaşam kaynakları için sokağı kendilerine mesken edinen, sorumlu yetişkinlerin gözetiminden ve yönlendirmesinden yoksun olan, henüz yetişkinliğe ulaşmamış herhangi bir erkek ya da kız çocuk” olarak belirlenir. Sokak çocukları, sokağı kullanım ve aileleriyle olan ilişkilerine göre üç başlık altında incelenebilmektedir;

1) Aileleriyle İlişkisi Sürekli Olan Çocuklar: Yoksul kesimden ailelerin karşılaştıkları gündelik güçlüklerle karşın, çocukların çoğunluğu aileleriyle aynı evde yaşarlar. Günlerini sokakta çalışarak geçirdikleri halde ailelerinin denetimi ve koruması altındadırlar.

2) Aileleriyle Zaman Zaman İlişki Kuran Çocuklar: Çocukların aile bağları zayıflasa da tümüyle kopmamıştır. Gününü sokakta çalışarak ya da sadece dolaşarak geçiren, ancak genellikle akşam evine dönen çocuklar “sokaktaki çocuklar” olarak tanımlanır.

3) Aile Desteğinden Tümüyle Yoksun Olanlar: Ailelerinden atılan ya da kaçan bu çocuklar, 24 saatini sokakta geçirmekte ve tek başlarına yaşam mücadelesi vermektedirler.

Fakat UNICEF'in yapmış olduğu bu sınıflandırma, benzerlikler olmakla birlikte tüm ülkeleri kapsamına alamamaktadır. Değişen toplumsal yapılar ve kültürel farklılıklar görmezden gelinmektedir. Sokaklarda yürürken karşılaştığımız bu çalışan çocukların çalışma şartları, çalışma sebepleri, aile yapıları, çalışma ortamları ve bu çevre ile olan ilişkileri birbirlerinden farklı olmasına rağmen, hepsi de “sokak çocukları” başlığı altında gösterilmektedir.

Sokakta çalışan çocuklar sorunu, yalnızca çok sayıdaki çocuğun yasadışı olarak çalışması, toplumsal düzenin ve toplum kurumlarının dışında kalmaları sebebiyle değil, yaptıkları işlerin ve sokakta bulunma sebeplerinin çoğunlukla ihmale, istismara ve sömürüye dayalı olması dolayısıyla değerlendirilmesi gereken bir sorundur. Çocuklar, toplumsal, ekonomik ve kültürel nedenlerle çalıştırılmakta ya da sokağa çıkmaya mecbur bırakılmaktadırlar. Çocukların neden çalıştırıldıkları ya da sokaklara çıkmaya neden mecbur bırakıldıklarının kavranması ise bu durumu destekleyen toplumsal, ekonomik ve kültürel nedenlerin kavranması ile mümkündür. Farklı kültürlerde, sorunun boyutları, sosyo-ekonomik ve siyasal yapılanmalardaki farklılıklara bağlı olarak değişebilmektedir.

Sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocuklar sorununun son on yıllar içinde artarak büyümesinde, kuşkusuz dünya ölçeğindeki yapısal dönüşümün önemli bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür. 1970'lerle birlikte az gelişmiş ülke ekonomilerinin, yapısal uyum ve istikrar politikaları ile hızla liberalizasyonu yaşanırken bu tür programlar genellikle yüksek işsizlik, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve yoksullukla sonuçlanmıştır. İzlenen neo-liberal politikaların ise yapısal olarak daha dezavantajlı grupları (kadınlar, çocuklar, azınlıklar ve göçmenler) doğrudan etkilendiği söylenebilir (Standing ve Tokmak, 1991; aktaran Altıntaş, 2003).

Türkiye'de sokakta çalışan çocukların büyük kentlerin önemli bir sorunu olarak kabul görmesi ise 1990'lı yıllara rastlamaktadır. Bu yıllarda meydana gelen zorunlu göç süreçleri sonrasında, çocukların gerek sayı olarak artması gerekse gelişimlerini engelleyecek türde iş çeşitlerinin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Bu göç döneminde insanlar hazırlıksızdır ve göç ettikleri bölgeleri seçme imkanları olmadan yaşadıkları bölgelerden ayrılmışlardır. Bu yaşadıkları durum, yoksulluklarını artırmış ve sürekli hale getirmiştir. Zorunlu göç, hem demografik hem de sosyal ve ekonomik bakımlardan yıkıma neden olmuştur. İnsanlar gecekondular kurarak yeni yerlerine yerleşmiş ve toplumun geri kalanından ayrı kalmanın etkisiyle kimsesiz ve yabancı haline gelmişlerdir. Sokakta çalışan çocuklar ile yoksulluk ve arasındaki bağlantı gözden kaçırılmamalıdır. Göç olayı, sermaye, toprak veya beceri eksikliğiyle birleşince kente tutunamama anlamı taşımaktadır. Bu durumda ise akla gelen en yaygın çözümlerden biri de çocukların çalıştırılması olmuştur.

Mevcut ekonomik, sosyal ve siyasi tercihlerin sorunu derinleştirdiği düşünüldüğünde, var olan hizmet modellerinin de önleyici ve koruyucu olmaktansa sorun ortaya çıktıktan sonra müdahale eden ve daha çok rehabilitasyon ağırlıklı olduklarını söylemek mümkündür. Sokaklarda çalışmak zorunda bırakılan ve bir şekilde aileleriyle iletişimlerini devam ettiren bu çocukları görmezden gelerek dışlamak, onları sorunlarıyla baş başa bırakmak ve hatta sorunlarını artırmaktır.

Sokak çocukları sorununa yönelik olarak bir çözüm reçetesi sunabilmek için, öncelikle bu sorunun nedenlerini bilmeli ve bu yönde çalışmalar yapmalıyız. Sokak çocuklarının ortaya çıkışında birçok nedenin olduğu gözlenmektedir. Toplumsal nedenler olarak algılayabileceğimiz göç ve nüfus artışının yanı sıra, çocuk istismarı ve çocuk haklarının yaşama geçmemesi gibi çocuğa özgü nedenler de yer almaktadır. Bunlarla beraber ekonomik sıkıntılardan ve yoksulluktan söz etmek de mümkündür.

Sokakta çalışan çocukların ve ailelerinin bazı özelliklerinden bahsedecek olursak; Hiç ya da çok az sermaye gerektiren, herhangi bir beceri gerektirmeyen, hızlı iş değişimine olanak sağlayan ve süreklilik gerektirmeyen işler, çocukların yaptıkları işlerin ortak özellikleridir. Çocukların kentte çalıştıkları yerler genellikle kentin en kalabalık olduğu merkezlerdir (Atauz, 1990).

Çocukların büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Aile yapıları ve kültürel sebeplerden dolayı kızların sokakta olmaları büyük kentler haricinde oldukça az karşılaşılan bir durumdur. Kardeş sayıları fazladır. Gelişimlerini tamamlamamış olup çoğu zaman yetersiz ve dengesiz beslenmektedirler. Çalışmaya başlama yaşı 5'e kadar inebilmekle beraber genellikle 10 yaş ve üzerindedirler. Okula devam edenlerin sayısı hayli fazla olmasına rağmen, eğitim hayatları çalışma sebebiyle kesintiye uğramaktadır.

Aileler çok çocukludur. Baba yılın belirli bir döneminde veya tamamında işsizdir. Anne ve babanın eğitim düzeyleri düşüktür. Aile içi şiddet söz konusudur. Gecekondu veya baraka türünde yapılarda barınmaktadırlar. Yaşadıkları çevrede temel ihtiyaçlarından dahi yoksun kalabilmektedirler.

Bunlara ek olarak, araştırmamızın birinci bölümünde, sokak çocuklarının Dünya'daki ve Türkiye'deki durumları anlatılmaya çalışılmıştır. Dünya'daki duruma göre;

Sokak çocukları dünyada da önemli bir problemdir. Özellikle üçüncü dünya ülkeleri olarak kategorize edilen ülkelerde önemli sosyal problemlerden birisi olarak dikkati çekmektedir. Güney Amerika ülkelerinde başta Brezilya olmak üzere bölgede yoğun olarak yaşanan sokak çocukları önemli bir sorundur.

Dünyada yapılan çalışmalar ve tahminlere göre çoğunluğu gelişmekte olan ülkelere olmak üzere 100 milyona yakın çocuk sokaklarda yaşamaktadır. Bunlardan %40'a yakını Latin ülkelerinde, %30'u Asya ülkelerinde, %10'u ise Afrika ülkelerinde yaşamaktadır.

Yapılan çalışmalar sokak çocuklarının çoğunluğunu erkek çocukların oluşturduğunu göstermektedir. Dünyanın birçok ülkesinde bu sorun yaşanmasına karşın erken önlem alan ülkelerde daha az şiddette görülmektedir.

Birçok ülkede değişik isimlerle çağrılan sokak çocukları örneğin Kolombiya'da "yatak böcekleri", Brezilya'da "marjinaler", Peru'da "meyva kuşları", Vietnam'da "toz böcekleri", Ruanda'da "kötü çocuklar", Kamerun'da "sinekler" olarak isimlendirilmektedirler.

Birleşmiş Milletlerin yaptığı çalışmaya göre dünyada risk altındaki çocuklarla ilgili tablo şöyledir:

Yaklaşık 1 milyar çocuk yoksulluk içinde yaşıyor. 300 milyon çocuk evsiz yaşıyor. 140 milyon çocuk ilkokula gitmiyor. 7 milyon çocuk mülteci,

5-14 yaş grubunda 270 milyon çocuk çalışıyor, bunların 150 milyonunu sağlıksız ve ağır işlerde çalıştırılıyor.

2010 yılında 1 milyon çocuk AIDS olma tehlikesi altındadır.

Türkiye'de ise sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar, genelde herkesin ilgi duyduğu popüler konular olmasına karşın, bu konuda yapılan durum saptama çalışmalarının yetersiz ve sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Özellikle 1950'li yıllarda başlayan iç göçe bağlı olarak kırsaldan kente göçün ve gecekondulaşmanın olması ile bu sorun gün yüzüne

çıkıştır. Ekonomik sıkıntı da bunu tetikleyen faktörlerin başında gelmektedir. Ekonomik sıkıntının ülke genelinde yaşandığı diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi bizde de bu problem beraberinde sokağa itilen çocuk sayısında artışı getirmiştir. Ancak bu konuda yapılan durum tespit çalışmalarının çok yetersiz olduğu izlenmektedir. Bu durumu, yapılanların belli bir sistematik içinde olmayışına, sürekliliği olmayan, sadece o günü saptamaya yönelik çalışmalar olmasına bağlayabiliriz.

Araştırma Hakkında Açıklamalar

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmamız, bir sosyal davranış olarak nitelenen “çocukların sokakta çalışması olgusu” ile çocukların içinde bulundukları bu durumu değerlendirmeye yönelik bir çalışmadır. Bilimin bir amacı olan açıklama, üzerinde çalışma yapılan olgunun kendisi ve durumlar arasında benzerlik ve farklılıkların anlaşılmasıdır. Sosyal olgular, sosyal davranış belirleyen genellenebilir yasalar türetmek yoluyla değil, bir durumun kendine özgü boyutlarının ayrıştırılmasıyla anlaşılabilir. Bu noktadan hareketle, Malatya sokaklarında çalışan çocuklardan belirlenen bir örneklem büyüklüğü alınacak ve bu konuda araştırmamıza tabi tutulacaktır.

Gelenekçi ve geri kalmış toplumsal bir yapı, sağlıksız ve kontrolsüz büyüyen nüfus ve nüfus hareketleri (kırdan kente göçler), eğitim ve sağlık hizmetlerindeki sorunlar, tarımsal sorunlar, sanayi sektöründeki sorunlar, kentsel gelişme sorunları, güvenlik ile ilgili sorunlar, Türkiye’yi, sokaklarında yüzlerce çocuğun dolaştığı bir ülke haline getirmiştir.

Bu noktadan hareketle, ülkemizde yapılan diğer çalışmalara ilave olarak Malatya örneğinin de çalışılması, “sokakta çalışan çocuklar” ile ilgili yapılan araştırmalara ve değerlendirmelere yeni bir basamak olması sebebiyle önemlidir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Denenceleri

Bu araştırmanın amacı, yoksulluk eksenli çocuk işçiliği kapsamında değerlendirilebilecek olan, ancak sokağı çalışma amacıyla kullanan ve özgünlüğünü buradan alan, Malatya’da sokakta çalışan çocukları incelemektir. Çocukların yoksulluk ve yoksulluğun yaratmış olduğu olumsuz koşullar nedeniyle sokağa çıkma süreçleri ile sokaktaki deneyimlerine ilişkin tutum ve değerlendirmelerini betimlemeye ve yorumlamaya çalışmaktır. Çocuk işçiliğiyle mücadele dinamiğinden hareketle, çocukların çalışma nedenleri, sosyo-demografik özellikleri, aile yapıları, çalışma şartları ve sokakta çalışmalarından kaynaklanan riskler belirlenmeye çalışılmıştır. Yoksulluğun çocuğun “çocukluk” yaşamına etkilerini anlamak için çocuk odaklı niteliksel araştırmalar gerekmektedir.

Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır. Nitel araştırmada araştırmacılar, bireyin dış dünyayı nasıl algıladıkları ve nasıl yorumladıklarını anlamak amacıyla onlarla konuşur onları gözler. Araştırma boyunca açık ve esnek bir tutum izlenir ve ilgili araştırma sorusuna ilişkin mümkün olduğunca ayrıntılı ve derinlemesine veri toplanmaya çalışılır. Bireylerin içinde bulundukları çevre içerisinde nasıl davrandıkları, kendilerinin ve diğer bireylerin davranışlarını nasıl yorumladıkları ve bunların nedenlerini anlamaya çalışır (A.Yıldırım, H.Şimşek, 2000: 19).

Bu çerçevede, çalışmamızın amacı doğrultusunda araştırmamız boyunca izlediğimiz teknik, nitel araştırma tekniğidir. Bununla beraber, çocukların görüşme boyunca yöneltilen sorulara vermiş oldukları yanıtlar bilgisayar ortamında değerlendirilmiş, elde edilen gerek ilişki arayıcı tablolar, gerekse frekans tabloları, hem nicel yapıdaki demografik verilerin, hem de çocukların vermiş oldukları cevapların değerlendirilmesinde destekleyici olarak kullanılmıştır. Görüşülen çocukların, sokakta çalışan çocukların tümünü temsil etmediği, unutulmaması gereken önemli bir noktadır. Başka bir ifadeyle, oluşturulan tablolardaki sayısal sonuçlar, alınan örneklemin sınırlılığı nedeniyle evreni temsil edecek yeterlilikte değildir. Nicel özellikteki tabloları oluşturmaktaki temel amaç, yorumlamaya ilişkin zenginlik katabilmektir.

Bu araştırmada;

- 1) Malatya sokaklarında çalışan çocuklar, gelişimleri açısından tehlikeli çalışma şartları, çalışma ortamı ve çalışma ilişkileri içerisinde bulunmaktadır.
- 2) Çocuklar, ekonomik ve kültürel nedenlerle çalıştırılmakta ve özellikle ebeveynleri tarafından sömürülmektedirler.
- 3) Çocukların sokaktaki çalışma yaşamına katılmalarında öncelikle ailelerin yoksulluğunun, sonrasında ebeveynlerin işsizliğine bağlı olarak aile yönlendirmelerinin payı büyüktür.
- 4) Sokakta çalışan çocuklar, yaptıkları işlere göre farklılaşmaktadır ve her iş grubu diğerlerinden ayrı özelliklere sahiptir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Değişik kategoriler için örneklem alınırken “Amaçlı Örneklem Yöntemi” kullanılmıştır. Bu yöntem, yargısal örneklem de denir. Bu örneklemede araştırmacı kimlerin seçileceği konusunda kendi yargısını kullanır ve araştırmanın amacına en uygun olanları örneklem alır. Dolayısıyla bu yaklaşımda evrendeki her tabaka için bir kota konmaz, ancak uygunluk örneklemede olduğu gibi, her önüne gelen de örneklem alınmaz. Bazı alt kümelerin evreni genel hatlarıyla yansıttığı gözlenmişse, bundan sonra da yansıtacağı varsayımına dayalı olarak bu alt kümelerden örneklem yapılır (İşcil, 1973: 300).

1.4. Araştırmanın Bilgi Toplama ve Derleme Süreci

Araştırmamız, Malatya ilinde sokakta çalışan çocukların aile, okul, sosyal çevre, iş, şiddet ve istismar ile ilgili yaşadıklarını anlamaya yönelik bir çalışmadır.

Araştırma verilerinin toplanması sürecinde kullandığımız temel teknik görüşmedir. Görüşme insanların perspektiflerini deneyimlerini, duygularını ve algılarını ortaya koymada kullanılan oldukça güçlü bir tekniktir. Görüşmelerde elde edilen veriler daha sonra yapılacak analizlerin temelini oluşturur.

Bu amaçla sokakta çalışıyor olmaları önkoşuluyla 75 çocuğa ulaşılmıştır, incelenen çocuk grupları; Ayakkabı boyacıları, simit satıcıları, seyyar satıcılardır (kâğıt mendil, sakız, yara bandı vb. satıcıları)

Çerçeve sorular, çocuklarla yapılan odak grup görüşmelerinden sonra geliştirilmiştir. Bu sorular, görüşmeler sırasında derlenen bilgilerin sistemleştirilmesi açısından yararlı olmuştur. Bilgiler, çocukların çalışma nedenleri, sosyo-demografik özellikleri, aile yapıları, çalışma koşulları ve sokakta çalışmaya ilişkin riskler ekseninde derlenmiştir.

Sokakta çalışan çocuklarla yapılan görüşmeler Aralık 2008-Mayıs 2009 tarihleri arasında altı aylık sürede yürütülmüş, veriler bir görüşme formu yoluyla derinlemesine mülakatlar yoluyla toplanmıştır, ilişki kurulan her çocukla farklı zaman dilimleri içerisinde ortalama iki ilâ üç kez görüşme yapılmıştır. Görüşmeler için çocukların çalıştıkları mekânlar seçilmiş, altı ay hemen hemen her gün boyunca çocuklarla birlikte sokakta zaman geçirilmiştir. Çalışmalar, Dört Yol, Soykan Parkı, Emekliler Parkı, Kışla Caddesi, Vilayet Parkı, Kanalboyu, Fuzuli Caddesi, Cengiz Topel Caddesi, Şelale Parkı, Üniversite Durağı civarı vs. gerçekleştirilmiştir. Bu hat ve bu mekânlar, Malatya'da çocukların en yoğun çalıştıkları yerlerdir.

Görüşmeler esnasında araştırmacı mutlaka kendisini tanıtmış, yapmak istediği işi anlatarak çocukların sorularına açık yanıtlar vermiştir. Sorulara açık ve net yanıtlar vermek çocuklarla güven ilişkisinin kurulmasında önem taşımıştır. Güven ilişkisinin kurulmasında ve çocukların kabulünü sağlamada bir diğer önemli etmen, araştırmacının çocuklar hakkındaki şahsi kimlik bilgilerini kimseye açıklamayacağını söylemesidir. Sokakta çalışan çocuklarla ilişki aynı zamanda ticari bir boyutu da içermiştir. Kuşkusuz bu çocuklar ne olursa olsun para kazanmak durumundadır ve zamanın akılcı kullanımı onlar için yaşamsaldır. Bu nedenle araştırmacı, çocukların sattığı ürünlerden her seferinde mutlaka satın almıştır.

Veriler, araştırmacının uzun süreyle farklı ortamlarda çocuklarla birlikte olması, onların işleriyle ilgilenmesi, küçük isteklerini yerine getirmesi, günün bir bölümünü onlarla geçirmesi, onları çok dikkatle ve ilgiyle izlemesi gibi iletişimi ve güven duygusunu geliştiren çabalarla sağlanmıştır. Görüşmeler üç ay gibi bir zaman zarfında gerçekleştirilse de, çocukları tanımak, onlarla güven ilişkisi kurmak, onları içinde bulundukları doğal ortamlar içinde gözlemek için altı ay boyunca belirli zamanlarda çocuklarla bir arada vakit geçirmeye özen gösterilmiştir.

1.5. Görüşme Türü ve Formu

Görüşme yapılan çocuklar içerisinde; Simitçiler; ayakkabı boyacıları; diğer yiyecek madde satıcıları (sakız, çikolata vb.); kâğıt mendil, yara bandı satanlar vb. bulunmaktadır. Araştırmada çocuklara ilişkin bilgilenmede iki temel araştırma tekniği uygulanmıştır:

1. Derinlemesine görüşmeler
2. Odak grup görüşmeleri

Çalışmamızda açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşan bir görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formuna dayalı olarak, farklı kişilerden sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi edinme mümkündür. Görüşme formunda yer alan soruların, çocuğun demografik bilgilerini ortaya koyan aile, okul, çalışma koşulları ve çalışmaya bakışı, şiddet ve istismar ile ilgili deneyim ve görüşlerini belirtmelerine olanak tanıyan sorular olmasına özen gösterilmiştir. Her ne kadar sorular önceden formüle edilseler de, gerektiğinde, çocukların daha kolay anlayabileceği biçimlerde yeniden sorulmuştur. Çocuğun anlattığı olaylar mümkün olduğunca kesilmeden dinlenip not alınmış, soruların yanıtlanma süresi esnek tutulmuştur. Görüşmeler ortalama altmış dakika sürmüştür, çocukların sıkılmaması için zaman zaman görüşmeye farklı konulardan bahsederek ara verilmiştir.

1.6. Araştırma Alanı ve Sınırları

Gayet doğaldır ki Türkiye’de sokakta çalışan çocuklarla ilgili yapılan bir araştırma anakentleri hedeflemek durumundadır. İstanbul, Ankara, İzmir hedeflenirken, aynı zamanda ülkenin doğusu ve güneydoğusu da göz önüne alınmak zorundadır. Son dönem göçlerle birlikte Adana, Mersin, Diyarbakır, Urfa gibi kent merkezleri, sokakta çalışan çocuklar sorununun çok yoğun yaşandığı yerleşimlerdir. Konuya ilişkin sınırlı sayıdaki araştırma içinde, Malatya örneğinin fazla çalışılmamış olması ve son dönemde Malatya’ya ilişkin veri bulunmaması, araştırma alanının seçilmesinde etken olmuştur.

Bu alandaki tüm araştırmalarda kullanılan “sokak çocuğu” söyleminden, sınanabilir bir çerçeve olarak bu araştırmada da yararlanılmıştır. Ancak kuramsal bölümde de gözden geçirilen bu araştırmalarda, belirlenen üç kategori (aileleriyle sürekli ilişkisi olan, zaman

zaman ilişki kuran ve hiç ilişkisi olmayan çocuklar) üzerinden bir sınıflandırmaya gitmek yerine daha önce yapılan araştırmalarda denenmemiş bir yol izlenerek sokakta çalışan çocuklar ekseninden hareket edilmiştir.

Bu araştırmada “sokakta çalışan çocuklar” olarak, Malatya sokaklarında ayakkabı boyayarak, simit, kâğıt mendil, sakız, vb. satarak ailesinin geçimine katkıda bulunmak veya kendi masraflarını karşılamak için günün bir bölümünde sokakta çalışan, gecenin erken veya geç saatlerinde evine dönen, dolayısıyla ailesiyle ilişkisini bir biçimde sürdüren çocuklar incelenmiştir.

Avrupa Sokak Çocukları İlişki Ağı, 1997 tüzük toplantısında 18 yaşın altında olup sokaklarda ihmal ve istismar gibi zor koşullarda yaşayan ve çalışan, bu yüzden özel koruma ve yardım gerektiren çocukları “sokak çocuğu” olarak tanımlanmıştır. Bu araştırmanın örneklerinde de 18 yaş, bir sınırlama oluşturmuştur. Öte yandan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’na göre 12 yaşın altında bulunan çocukların çalıştırılmaları yasaktır. Bu yasağa rağmen çalıştırılmaları nedeniyle 12 yaşın altındaki çocuklara ulaşmaya önem verilmiştir.

Örneklem büyüklüğü 75 çocuk olarak belirlenmiştir. Malatya’da Örneklem oluşturulurken, sokakta çalışan çocukların yoğunlaştığı yerler, odak grup görüşmeleri sonucunda saptanmıştır. Seçilen çocuk grupları arasında özgün koşullar olduğu ve gruplar arası farklılıklar bulunduğu varsayımından yola çıkılmıştır. Bu araştırma niteliksel bir araştırma olup, seçilen örneklem büyüklüğünün evrene genellenmesi gibi bir kaygısı bulunmamaktadır. Örneklem büyüklüğü (75), araştırmacının ulaşılan bilgilerdeki doygunluk noktasını oluşturmuştur.

1.7. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi

Verilerin değerlendirilmesi sürecinde, betimsel analiz yapılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşıma göre, elde edilen veriler daha önceden belirlenen konulara göre özetlenir ve yorumlanır. Bu tür analizde amaç elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde ortaya koymaktır (A.Yıldırım, H.Şimşek, age: 158–159). Çocukların görüşme boyunca yöneltilen sorulara vermiş oldukları yanıtlar bilgisayar ortamında değerlendirilmiş,

elde edilen gerek ilişki arayıcı, gerekse frekans tabloları, nicel yapıdaki demografik verilerin açıklanmasında destekleyici olarak kullanılmıştır.

Unutulmaması gereken önemli nokta, oluşturulan tablolardaki sayısal sonuçların alınan örneklemin sınırlılığı nedeniyle evreni temsil edecek yeterlikte olmayışdır. Tabloları oluşturmaktaki temel amacımız, sadece yorumlamaya ilişkin zenginlik katabilmektir.

1.8. Araştırmanın Kavram Tanımları

Çocuk: Birleşmiş Milletler'in, 20 Kasım 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde, 18 yaşından küçük olanlar çocuk olarak tanımlanmaktadır.

Çalışan çocuk: Uluslar arası Çalışma Örgütü'nün (ILO), 1973 tarihli 138 sayılı sözleşmesinde “meslek statüsü ne olursa olsun (ücretli, bağımsız çalışan, ücretsiz aile işçisi) ekonomik amaçlı mal ve hizmet üretimine katılan 15 yaşından küçük kişiler” çalışan çocuk olarak tanımlanmıştır.

Sokak çocukları: Avrupa Konseyi Sokak Çocukları Çalışma Grubu'na kabul gören ve bugün de geçerliliğini sürdüren bir tanıma göre sokak çocukları, “18 yaşın altında bulunan ve kısa/uzun süredir sokak ortamında yaşayan çocuklar olarak tanımlanabilir.

Sokağın çocukları: Sokağı mekân edinmiş, çoğunlukla bir ucuca madde bağımlısı olan ve işlevsel bir aile desteği olmayan ve geceleri de sokakta yaşayan çocuklar olarak tanımlanabilir.

Sokakta çalışan çocuklar: “Ailesinden giderek daha az destek alan ve ailesiyle birlikte geçim sorumluluğunu, sokaklarda çalışarak paylaşmak zorunda kalan çocuklardır.” Şeklinde tanımlanabilir.

1.9. Araştırmanın Sunuş Sırası

Araştırmamızın birinci bölümünde, bu konudaki kavramsal çerçevenin sunulmasına çalışılmıştır. Elbette buradaki bilgiler, bu alanda çalışmalar yapmış olan araştırmacıların bilgi birikimine bağlı olarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Sokakta bulunan çocukların sınıflandırılmasına yönelik çalışmalara da yine bu bölümde değinilecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, öncelikle genel anlamda çocuk işçiliğinden bahsetmeye çalışılmıştır. Dünya’da ve Türkiye’de çalışan çocukların durumları ayrı ayrı ele alınarak anlatılmıştır. Bölüm sonunda ise, sokakta çalışan çocuklara yönelik çalışma yapan kuruluşlardan bahsedilmiştir.

Araştırmamızın esasını teşkil eden Malatya örneği ise üçüncü bölümde değerlendirilmiştir. Sokakta çalışan çocuklara ait demografik ve çalışma hayatlarına yönelik veriler, bu bölümde anlatılmıştır.

Son olarak, çalışma bulgularımız ile bulgular ışığında geliştirilen önerilerimizin bulunduğu dördüncü bölüm yer almaktadır. Yaptığımız araştırmanın sonuçları, sokakta çalışan çocuklar odağında ele alınmış ve ifade edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

2. SOKAK ÇOCUĞU VE SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUK OLGUSUNUN TANIMLANMASI VE YAPILAN SINIFLANDIRMALAR

Geleneksel kırsal kesimde bir kısmı geniş aile tarafından, bir kısmı da tüm köy halkı tarafından sunulan pek çok hizmetin, kentlerde toplumsal kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi, ailelerin kente göç ettikten sonra bıraktıkları yerlerdeki destek güçlerini kentte bulamaması, pek çok ailenin zor koşullarda yaşam mücadelesi vermesine ve belki de sonuçta parçalanmasına neden olmaktadır. Hızlı ve çarpık kentleşmenin, süregelen yoksulluğun bedelini aileler çocukları ile beraber paylaşmaktadır. Kırsal alanda çocuk emeğini kullanmaya alışık olan ailelerde çocuğun çalışması doğal karşılanmaktadır. Ailenin tüm üyeleri gibi çocuk da aile gelirine katkıda bulunmaya zorlanmakta ya da teşvik edilmektedir. Bu bölümde, çocuğun sokakta çalışma olgusuyla ilgili bilgi vermeye yönelik olarak, “sokak çocuğu” ve “sokakta çalışan çocuk” olguları, kavram ve tanımlamaları, bu konuda yapılan sınıflandırmalar, daha önce yapılmış araştırma bulgularının ışığında açıklanmaya çalışılacaktır.

Sokak çocukları ve sokakta çalışan çocuklar olgusu yeni bir toplumsal olgu değildir. 1800’lü yıllardan itibaren çocuk emeğinin kullanımı ve sömürüsü tarih kitapları ve çeşitli araştırmalarca ortaya konmuştur.

Sokak çocukları batı dünyasında Dickens, Gorki, Anderson, Twain, ülkemizde ise Yaşar Kemal, Kemalettin Tuğcu, H.Ziya Uşaklıgil, R.Nuri Güntekin, Rıfat Ilgaz, Adalet Ağaoğlu, Tomris Uyar, Selim İleri gibi yazarların eserleri ile edebiyatta da yansımaları bulur.

Günümüzde, Dünya’nın ister gelişmiş, ister gelişmekte olan pek çok ülkesinde sokak çocuğu ve sokakta çalışan çocuk olgusu, eskiye oranla hem niceliksel hem de niteliksel

özellikleri bakımından büyük ölçüde değişmiştir. Sokakta çalışan çocukların söz konusu özelliklerine geçmeden önce, konu ile ilgili kavramsal düzeyde yapılan tanımlama ve sınıflandırmalarına değinmek uygun olur.

Sokak çocuklarını tanımlamaya ilişkin pek çok çalışma yapılmış, ancak herkesin üzerinde anlaşıldığı bir tanıma ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu girişimlerden ilki UNICEF'in "çalışan çocuklar ve sokak çocukları" isimli dokümanında (doküman sayısı: E / IFEF / 1986 / CR.3) yer alan gelişmekte olan ülkelerin sokaklarındaki çocuklar, sahip oldukları aile desteğine göre üç kategoriye ayrılmaktadır:

1) Aileleriyle İlişkisi Sürekli Olan Çocuklar: Yoksul kesimden ailelerin karşılaştıkları gündelik güçlüklerle karşın, çocukların çoğunluğu aileleriyle aynı evde yaşarlar. Günlerini sokakta çalışarak geçirdikleri halde ailelerinin denetimi ve koruması altındadırlar.

2) Aileleriyle Zaman Zaman İlişki Kuran Çocuklar: Çocukların aile bağları zayıflasa da tümüyle kopmamıştır. Gününü sokakta çalışarak ya da sadece dolaşarak geçiren, ancak genellikle akşam evine dönen çocuklar "sokaktaki çocuklar" olarak tanımlanır.

3) Aile Desteğinden Tümüyle Yoksun Olanlar: Ailelerinden atılan ya da kaçan bu çocuklar, 24 saatini sokakta geçirmekte ve tek başlarına yaşam mücadelesi vermektedirler.

UNICEF'in (1986) yaptığı tanımlamaya göre, sokak çocuğu: "yaşamı ve yaşam kaynakları için sokağı kendilerine mesken edinen, sorumlu yetişkinlerin gözetiminden ve yönlendirmesinden yoksun olan, henüz yetişkinliğe ulaşmamış herhangi bir erkek ya da kız çocuk" olarak belirlenir. 1990'lı yıllara gelindiğinde sokak çocukları tanımlaması, çeşitli ülkelerde yapılan çalışmaların ve araştırma bulgularının ışığında daha genel iki kategori içinde tanımlanmıştır: (Atauz, 1999: 167-168)

Sokaktaki Çocuklar: Ailesinden giderek daha az destek alan, geçim sorumluluğunu sokaklarda, pazarlarda çalışarak paylaşmak zorunda kalan çocuklardır. Bu çocuklar için yaşadıkları evler, oyun, kültürel faaliyet ve günlük yaşam mekanları olmaktan çıkmıştır. Sokaklar bu çocukların günlük faaliyetlerde bulundukları mekanlara dönüşmüş olsa da, hala kesin olarak evlerine bağlıdırlar ve yaşamı hala ailelerinin bakış açısından görmeye devam ederler.

Sokağın Çocukları: Günlük geçimlerinin mücadelesini, ailelerinden hiçbir destek almaksızın, yalnız başlarına veren daha küçük bir gruptur. Bu çocuklar genelde "terkedilmiş" diye adlandırılırsalar da, güvensizlik duygusu, istenmeme ve şiddete maruz kalma gibi

nedenlerle ailelerini kendileri terk etmiş olabilirler. Evle olan bağlantıları kopmuştur. Gerçekte bilfiil ailesizdirler (Ennew, 1994: 15; aktaran Altıntaş, 2003).

Danimarkalı bir grup araştırmacı tarafından oluşturulan daha sonra “Avrupa Konseyi Sokak Çocukları Çalışma Grubu’nca” da tanınan ve bugün de geçerliliğini sürdüren bir tanıma göre sokak çocukları: “18 yaşın altında bulunan ve kısa/uzun süredir sokak ortamında yaşayan çocuklar sokak çocuğu olarak tanımlanabilir. Bu çocuklar oradan oraya başıboş mayın gibi dolaşır dururlar, kendi arkadaş grupları arasındaki ve sokaktaki ilişkilerini sürdürürler. Resmi olarak bu çocuklar ana-babalarının yaşadıkları evi ya da bir sosyal refah kurumunu adres gösterebilirler. En çarpıcı olanı, bunların ana-baba, öğretmen, sosyal hizmet uzmanı gibi kendilerine karşı sorumlu kişilerle ya az çok ilişkileri vardır ya da hiç ilişkileri yoktur” (Uluğtekin, 1997: 5).

Atauz’a göre, günümüz kentlerinde sokak çocukları, “başıboş” çocuklar olarak adlandırılmaktadır. “Başıboş söylemi, bir yersiz yurtsuzluk, yerinden koparılmışlık, bir yere ait olmamak ya da olmamayı ifade etmektedir. Terim sadece bir sınıflandırmayı değil aynı zamanda bir yaftalanmayı ve dışlamayı da içerir. Bu sadece linguistik ya da semantik bir sorun değildir. Kullanılan dil aynı zamanda eylemdir, bir vizyon ve somut bir misyonun da aracıdır, pratikte neler yapılabileceğini sembollerini de dışa vurur, bu durumda çocuklara karşı sembolik bir şiddet uygulanır. Bu durumun aşılması ise ancak süreci yaşayan çocukların deneyimlerini çevrelerinde ki karmaşıklığı, kendilerine ve çevrelerine bakış açılarını anlamak ve yapılacak tanımlamalarda tüm bunları göz önünde de bulundurmakla mümkündür” (Atauz, age: 1).

Bunun yanı sıra, yapılan sınıflandırma ve tanımlamalar uluslararası zeminde kullanıldıkları zaman bazı durumları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Örneğin, hafta arası sokakta yaşayıp, hafta sonlarını evlerinde geçiren ya da sadece sıcak yaz günlerini sokakta geçiren çocukların hangi kategoride değerlendirileceği ya da düzenli olarak sokaklara çıkan ama her iki kategoride de (sokağın çocukları, sokaktaki çocuklar) bulunmayan, örneğin çocuk fahişeler ya da hizmetçilikten kaçan çocukların nasıl tanımlanacağı belirsizlik taşımaktadır (Ennew, age: 17; aktaran Altıntaş, 2003).

Çocuklar arasındaki sokağı kullanım (ya da sokağa bağımlılık) düzeylerine göre (birbirleriyle bazı örtüşmeler göstererek) belirlenen dört farklı düzey, sokaktaki çocuğun daha ayrıntılı bir tanımlamasını vermektedir. Williams'ın (1993) yapmış olduğu söz konusu sınıflandırmaya göre:

- 1) Sokağın Yararlı Kullanımı
- 2) Yetişkin Statüsünün Erken Kabulü
- 3) Okuldan Dışlanma
- 4) Yozlaştıran Yabancılaştırma

başlıkları ile düzeyler açıklanmaktadır.

Birinci düzeyde, Williams'a göre, sokağı kendilerine ya da ailelerine yarar sağlamak amacıyla kullanan çocuklar bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin kent sokaklarında en büyük yoğunluğu bu çocuklar oluşturmaktadır. Erken çalışma saatleri, kendi hesabına çalışma özgürlüğü, okula devam edebilme olanağı ve kimi zaman asgari ücreti de geçen kazanç miktarı çocukları sokakta çalışmaya çekmektedir. Ayrıca sokakta var olabilme mücadeleleri çocuklara zihinsel becerileri de kazandırabilmektedir (Zeytinoğlu, age: 153). Tüm bunlara rağmen, çocukların sokakta karşılaşmış olduğu kimi riskler ve ihmaller, çocuğun gelişimi üzerinde sokağın olumsuz etkileri ve bu düzeyin diğer düzeylere geçiş için bir basamak olabilme ihtimali çoğu kez sokağın yararlı kullanımı engellediği gerçeği gözden kaçırılmaktadır.

Williams'a göre sokağa bağımlılığın ikinci aşamasında yetişkin statüsünü erken üstlenen ya da üstlenmiş görünen çocuklar olmaktadır. Bu çocuklar genellikle sokakta ilişkileri erken başlamış ve daha uzun sürmüş olanlardır. Çocuklar yaşam mücadelesinde galip gelmek için yetişkin davranış örüntülerini çok daha erken kazanmaktadırlar. Williams'a göre bu çocuklarda yaşama ilişkin deneyimler erken yaşanmakta, özgürlük talepleri güçlü olabilmekte, cinsel yaşantılar çok daha erken başlayabilmektedir. Bilindiği gibi çocukluğun yaşanmamış oluşu çoğu kez kişiyi bir ömür boyu zedeleyebilen bir etkiye neden olmaktadır.

Sokağa olan bağımlılığın daha da ileri bir düzeyi, Williams'a göre okulla ilişkisi kesilen çocuklarda görülmektedir. Çeşitli nedenlerden dolayı okulla ilişkinin azalması çocukların sokakta geçirdikleri süreyi ve sokağa bağımlılıklarını arttırmaktadır. Çocuğun

“öğrenci kimliği” yerine“ sokaktaki çocuk” olarak edindiği kimlik, toplumsal tutum ve tepkilerle (acıma yada dışlanma) pekişmekte ve marjinal davranışlar geliştirmesine ve bunları benimsemesine yol açmaktadır.

Sokağa bağımlılığın en üst düzeyinde çocukların topluma ve kendi gerçeklerine yönelik bir yabancılaşma sürecine girdiklerini öne süren Williams, bu yabancılaşmanın çocukları yozlaşmaya götürdüğünü belirtmektedir. Bu süreç içinde bazı çocuklar, kendilerini toplumla ilişkilendiren bağlardan iyice kopmakta ve bütünüyle sokağa bağlanmaktadır. Okul, aile ve diğer sosyal desteklerden yoksun kalan pek çok çocuk için sokağın kendilerine sunduğu grup desteğine sığınmaktan başka çıkar yol kalmamaktadır. Söz konusu gruplar, madde bağımlılığından suça yöneltmeye kadar çocuğun olumsuz davranış örüntülerini öğrenebilecekleri ortamlar hazırlamaktadır. Kısır bir döngü içine giren çocuk, yaşadığı koşulların etkisiyle kendine ve topluma daha da yabancılaşmaktadır (Zeytinoğlu, age: 154–155).

Swart, sokağa bütünsel bir bağımlılık geliştiren çocukları incelerken, toplum tarafından dışlanmış grupları ifade etmek için kullandığı “dilsizleştirilmiş gruplar” kavramlaştırmasından yararlanır. Toplumun söz konusu grupların gereksinimleriyle ve gerçekleriyle ilgili farkındalık düzeyleri sınırlıdır. Toplum bu gruplara ya önyargıyla ya da kayıtsız olarak yaklaşır. Swart’a göre, dilsizleştirilmiş gruplarla toplum arasındaki iletişim kopukluğu, bu bireylerin kendilerini gerçeğe uygun şekilde ifade edememelerine yol açmaktadır. Bu gruplara ait olan kişiler toplumun kendilerinden beklediği gibi davranmakta, çoğu kez hissetmediği ya da düşünmediği rol kalıpları içine girerek kendilerine yabancılaşmaktadırlar. Swart ‘ın verdiği bir örnek söz konusu durumu daha iyi açıklar. Bu örnekte aynı çocuk arabaları park ederken gösterdiği beceriden gurur duyarken, bunun için para istediğinde, toplumun kendisini bir “zavallı” gibi algılayacağını düşünüp ezik bir tavır alır (Zeytinoğlu, age: 156).

Gerçekten de sokakta çalışan çocukların yüz ifadelerini içinde bulundukları duruma göre rahatlıkla değiştirebildikleri tarafımızca da gözlemlenmiştir. Konanç ve arkadaşları, aileleriyle ilişkileri yönünden, sokak çocuklarını şu alt gruplarda toplamaktadır:

- 1) Ailesiyle birlikte olup sadece hafta sonu tatilleri ve yaz tatilinde çalışanlar,

- 2) Ailesiyle yaşayan, iletişim sorunları olan ve okula devam ederken çalışan çocuklar,
- 3) Ailesiyle yaşayan ancak okula hiç gitmemiş veya okulu terk etmiş sürekli çalışan çocuklar,
- 4) Ailesiyle birlikte yaşamasına karşın, aile içi sorunları olan; çevresinde alkol-uyuşturucu bağımlısı olup suç işlemiş kişiler bulunan; kendisi de evden kaçma, suç işleme gibi uyumsuz davranışlar gösteren, ancak çoğu zaman sokakta çalışan çocuklar,
- 5) Genellikle hırsızlık, yankesicilik, dilencilik yapan, arada çalışan, ailesinin de benzer davranışları olan çoğu okula hiç gitmemiş çocuklar,
- 6) Ailesiyle geçici ya da devamlı birlikte yaşayan, çalışmak için kente gelmiş, okulu terk etmiş ve sürekli çalışan çocuklar,
- 7) Ailesi tarafından aranıp sorulmayan veya ailesini kendisi terk etmiş olan, sokakta yaşayan, çoğu zaman suç işleyen, tiner koklama, fahişelik vb. gibi uyumsuz davranışlar gösteren ve arada bir çalışan çocuklar (Uluğtekin, age: 116–117).

Her ne kadar sınıflandırmalar ve tanımlamalar birbirinden farklılık gösterse de sokakta çalışan çocukların özellikleri ve çalışmaya başlama nedenleri çoğu kez benzerlik göstermektedir. Söz konusu ortak noktalardan hareketle, bu konuya ilişkin yapılan sınıflandırmalar aktarılmaya ve konuyla ilgili açıklayıcı betimlemeleri özetlemeye devam edelim.

Phillips'e (1994: 2; aktaran Altıntaş, 2003) göre, sokak çocuklarının belirli bir tanımlamasını yapmak oldukça güçtür. Sokak çocukları, kent sokaklarında özellikle seyyar satıcılık, parkçılık, otomobil yıkama işleri ve ayakkabı boyacılığı gibi örgütlü olmayan ekonomik faaliyetlerde yer aldıkları gibi fuhuş veya farklı yasadışı faaliyetlerin içinde de yer alabilmektedirler. Çoğu 6 ila 15 yaş arasında olan bu çocuklardan çoğunun gece gittikleri bir evleri olmasına rağmen birçoğu sonuçta sokakta yaşar hale gelmektedir. Hemen hepsi bedensel ve psikolojik gelişmelerini ciddi biçimde tehdit eden sömürü, ayırım ve şiddetle karşı karşıya kalmaktadır. Birçok ülkede çalışan çocuklar genellikle suçluluğu, aileleri tarafından terk edilmeyi, evden kaçmayı, okulu bırakmayı çağrıştıran "sokak çocuğu" tanımıyla anılmaktadır. Çoğu yorumcuya göre kentsel kesimde çalışan çocuklar arasında en çok tehlike altında bulunan grup budur. Gelişmiş ülkelerde, genellikle evsiz yengiyetmeler, evden kaçan çocuklar olarak tanımlanırken, gelişmekte olan ülkelerde parking boys (Kenya),

pogey boys (Filipinler), pivets (Brezilya), ragpickers (Hindistan), gamines (Bogota) ve benzeri değişik isimlerle tanımlanmaktadırlar.

Bütün sokak çocuklarının evsiz ve aile bağlarından kopuk yaşadıkları söylenemez. Gelişmekte olan ülkelerde, sokak çocuklarının büyük çoğunluğu, Aptekar'a (1994: 195) göre yaklaşık %90'ı, sokaklarda çalışırken aile bağlantılarını da korumaktadır. Aileyle düzenli bağlantısı olan çocukların oranı, Phillips'e (1994: 3; aktaran Altıntaş, 2003) göre yaklaşık %75'tir. Bu oran artmakla birlikte %20'si bazı günlerini ve gecelerini sokakta geçirmektedir. Bu çocuklar genellikle aileleri tarafından istismar edilmektedir. Aileyle tamamen bağlantısını koparmış olan grup ise %5'lik bir oranı oluşturmaktadır.

Lusk (1992: 293; aktaran Altıntaş, 2003), sokak çocuklarını dört kategori olarak tanımlamaktadır. Birinci kategori, geceleri evlerine dönen yoksul çalışan çocuklardır. Bu çocuklar çoğu zaman okul bağlantılarını koruyabilmekte ve suçtan uzak durmaktadır. İkinci kategori, bağımsız sokak çalışanlarıdır. Bu grup, aile bağlantılarını koruyamamakta, okula katılım oranları düşerken suç işleme oranları yükselmektedir. Üçüncü kategori, sokaklarda aileleriyle birlikte çalışan ve yaşayan evsiz ailelerin çocuklarıdır. Bu grubun yaşam koşulları doğrudan doğruya yoksullukla bağlantılıdır. Son kategori, aile bağlantıları tamamen kopmuş, sokaklarda yaşayan "gerçek" sokak çocuklarıdır.

Neela Shroff (1988; aktaran Phillips, 1994: 7; aktaran Altıntaş, 2003), Hindistan'da iki kategoriden söz etmektedir. Birinci kategori, aileleriyle ilişkilerini devam ettiren sokaktaki çocuklardır. Bu grup sokaklarda çalışırken sıklıkla okula devam etmekte ve ailenin desteğine sahip bulunmaktadır. İkinci kategori, sokakta yaşayan ve sokağı evi olarak gören gruptur. Aile bağlantısının tamamen koptuğu bu gruptaki çocuklar her türlü ihtiyacını sokaktan karşılamaktadır. Genellikle evlerinden kaçmışlardır. Shroff, bu grubu da iki alt kategoriye ayırmaktadır, ilki, travmatik ev çevresi olarak tanımladığı, çok problemlili ailelere sahip ve evden kaçmış çocuklardır. Bu çocukların aileleri alkolizm, çocuk istismarı, işsizlik ve yoksulluk nedeniyle sorunlarını çözmeye muktedir değildir. İkinci alt kategori ise çekici kent yaşamını daha yakından tanımak üzere evden kaçan çocuklardır.

Shroff N. ve A. Rane (1994: 81; aktaran Altıntaş, 2003), ortak çalışmalarında ise üç kategori belirlemişlerdir. Yukarıdaki sınıflandırmaya ek olarak kimsesizler, evden kaçanlar

ve mültecilerden oluşan ve hiçbir şekilde aile bağlantısı olmayan bir üçüncü kategoriden daha söz etmektedirler, ikinci ve üçüncü kategoride yer alan çocuklar, büyük yoksunluk içinde, her türlü yol göstericilik ve korumadan uzaktırlar.

Pallana B.E ve H. Simab (1994: 13; aktaran Altıntaş, 2003), Afganistan'daki sokak çocuklarıyla yaptıkları çalışmada bu çocukların genellikle bir aileye sahip olduklarını ve iş gününün sonunda evlerine döndüklerini belirlemişlerdir. Bunda mutlaka kültürel değerlerin ve geleneklerin rolü vardır. Kabil'de, yapılan bu çalışmada üç kategori belirlenmiştir. Birinci kategori, ebeveynlerinden birini ya da her ikisini de kaybetmiş, genellikle babanın olmadığı bir ailede yaşayan kimsesiz çocuklardır. Bu çocukların önemli bir bölümü babalarını savaş sırasında kaybetmişlerdir. İkinci kategori, ebeveynleri hayatta olan, yoksul ailelere mensup çocuklardan oluşmaktadır. Üçüncü gruptakiler, ebeveynleri yaşayan ve yoksul da olmayan, birçoğu okula giden çocuklardır. Bu çocuklar, günlerini ve hafta sonlarını istedikleri her şeyi yapabilme gayesiyle sokaklarda geçiren başıboş ve serserilerdir.

UNICEF'in (1992), Bangladeş strateji raporunda, Bangladeş'te iki grup sokak çocuğunun varlığına işaret edilmektedir. Birinci grup, sokaklarda olan ancak aileyle ilişkisini düzenli olarak sürdüren çocuklardır. İkinci grup ise sokağı ev, çalışma, yeme, uyuma, oyun ve arkadaşlık alanı olarak yaşayan gruptur. İkinci gruptakiler çoğunlukla ailenin ihmal, istismar ve şiddetine maruz kalarak evden kaçanlardır. İki grubun karakteristik özellikleri arasında, yaygın olarak yoksul ailelere mensup bulunmaları, ebeveynlerinden birini ya da her ikisini kaybetmiş olmaları ve ailelerinin yaşamsal gereksinimlerini karşılamak üzere çalışıyor olmaları sayılmaktadır.

Manandhar'ın (1994: 51; aktaran Altıntaş, 2003), Nepal'de yaptığı çalışmada şu gruplandırmaya yer verilmiştir: Birinci grupta, günde 5 ila 8 saat arası sokaklarda çalışan ve her akşam gecekondü bölgelerinde yaşayan ailelerinin yanına dönen çocuklar; ikinci grupta, kentin dışında olan aileleriyle bağlantısını nadiren sürdüren çocuklar; üçüncü grupta, aileleri tarafından terk edilen veya yasadışı koşullara itilmelerinden ötürü sokakta bulunan çocuklar.

Sri Lanka'da, Ranasinghe'nin (1994: 74; aktaran Altıntaş, 2003) sınıflandırması, ailesinden ayrılarak veya terk edilerek sokaklarda yalnız yaşayan çocuklar ile, sokakta yaşayan evsiz ailelerin çocuklarını ayırt etmektedir.

Phillips (1994: 7; aktaran Altıntaş, 2003) Hindistan'a ilişkin çalışmasında, üç kategoriden söz etmektedir: Aileyle düzenli ve sürekli bir ilişki halinde olan "sokaktaki çocuklar", ailesiyle yeterli ve düzenli olmayan bir ilişki sürdüren "sokağın çocukları" ve terk veya ihmal edilmiş "ailesiz çocuklar" Atauz (1990: 7). Bu sınıflandırmanın ikinci grubu içinde iki alt kategorinin var olduğunu saptanmıştır. Bunların birincisi ailelerinden uzaklaşıp büyük kente gelip çalışarak ailelerine para gönderenler, ikincisi ise aile bağları oldukça gevşemiş çocuklardır.

Zeytinoğlu (1989), sokak çocuklarını iki kategoride tanımlamaktadır. Birinci kategoriyi oluşturan sokak çocukları, bütünüyle sokağı mesken edinen, yani geceleri ya da en azından bazı geceler evine dönmeyen, aile korumasından ve desteğinden bütünüyle ya da büyük ölçüde yoksun çocuklardır. Sık sık evden kaçarlar, evden atılırlar, terk edilirler, aileleri yoktur ya da aileleri olduğu halde bütünüyle başıboş bırakılıyorlardır. Sokaktaki çocukların ikinci kategorisi, ailesinin geçimine katkıda bulunmak ya da kendi masraflarını karşılamak için günün bir bölümünde sokakta çalışan, gecenin erken ya da geç bir saatinde evine dönen çocuklardır. Bu çocukların aile ilişkileri devam etmekte ancak günlerinin önemli bir bölümünü aile korumasından, yaşadıkları çevreden uzak, sokaklarda geçirmektedirler. Çoğunun okula devam etmekle birlikte çalışmak zorunda olmaları, eğitimlerini sürdürebilme olanaklarını azaltmaktadır.

UNICEF (1988) sokak çocuklarını, zamanlarının büyük bölümünü sokakta geçiren, herhangi bir korumadan ve yetişkinlerinin doğrudan desteğinden yoksun çocuklar olarak tanımlamaktadır. Sokak çocukları, daha çok aileleriyle kurdukları ilişki ve sokağı kullanım temeline göre üç kategori altında incelenmektedir:

1. Sokakta çalışan ve birlikte yaşadıkları aileleriyle düzenli bağı olan ancak sokağa aday çocuklar: Bu grup aileyle ilişkilerini düzenli olarak sürdürür. Yaşamlarının odak noktası ailedir. Bir kısmı okul bağlantılarını da sürdürmektedir. Birçoğu her çalışma gününün sonunda evlerine geri dönmektedir ve mensup olduğu yerel topluluğuna aidiyet hissine sahiptir. Ancak sokağın risklerine ve tehlikelerine açık oldukları için aşağıdaki gruplara girmeye aday çocuklardır.

2. Yetersiz veya düzensiz aile desteğine sahip ancak sokakta bulunan çocuklar: Aile ile ilişkilerini ara sıra sürdüren bu çocuklar daha küçük fakat daha karmaşık bir grubu oluştururlar. Bu gruptaki çocuklar sokağı evleri olarak görürler. Gününü sokakla çalışarak ya

da dolaşarak geçirir, barınma, yiyecek ve aile duygusunu sokak arkadaşları arasında yaşarlar. Aile bağları zayıflamış olsa da tamamen kopmamıştır. Ailelerini nadiren ziyaret ederler.

3. Sokağın çocukları: Sokağı mekân edinmiş, çoğunlukla bir uçucu madde bağımlısı olan ve işlevsel bir aile desteği olmayan çocuklardır. Bu grup aynı zamanda ikinci grubun bir bölümü olarak da görünür ve günlük aktiviteleri onlardan kolayca ayırt edilemez. Ancak bu grubun aile bağlantıları tamamen kopmuştur. Her türlü yaşamsal gereksinimlerini sokaklardan karşılarlar.

UNICEF'in özellikle üçüncü dünya ülkelerini göz önünde bulundurarak oluşturduğu bu üçlü kategori bir ideal tip sunma dışında genelleştirilmemeli ve birbirinden farklı toplumsal yapıların farklılığını görmemize engel olmamalıdır.

Sokak çocuğu kavramı, sınıflandırmalarda da görüldüğü üzere sokakta çalışan ve yaşayan çok geniş bir çocuk grubunu kapsamaktadır. Avrupa Sokak Çocukları İlişki Ağı, 1997 tüzük toplantısında her üç grubu da içeren bir tanımlama yaparak, sokak çocuklarını, "18 yaşın altında olup sokaklarda ihmal ve istismar gibi zor koşullarda yaşayan ve çalışan ve bu yüzden özel koruma ve yardım gerektiren çocuklar" olarak tanımlamıştır.

Çocuklarla ilişkili olarak sokaklarda karşımıza çıkan çok çeşitli sorunlar, uzun zamandır "sokak çocukları" genel başlığı altında değerlendirilmektedir. Gerek UNICEF'in sınıflandırması gerekse Avrupa Sokak Çocukları İlişki Ağı'nın tanımlaması bu yöndedir. Oysa sokakta çalışan ve yaşayan çocuk gruplarının sokakta bulunma nedenleri, sokakta bulunma süreleri, yaşam tarzları, aileleri ve diğer insanlarla kurdukları ilişkiler kendi içinde son derece farklıdır. Literatürde, UNICEF'in sokak çocukları sınıflandırmasının yetersiz olduğu, sokakta bulunan çok çeşitli çocuk gruplarını "sokak çocukları" kavramının şemsiyesi altına toplamanın açıklama alanını genişletmediği, aksine sorunun boyutları ve çözümleri noktasında tikanıklığa yol açtığı düşüncesi yaygındır. Bu nedenle okuduğunuz çalışmada "sokakta çalışan çocuk" kategorisi "sokak çocukları" genel kavramının etki alanının dışında bağımsız bir kavram olarak kullanılmıştır. Araştırmanın amacı ve kurgulanması böyle bir bakış ekseninde örgütlenmiştir. Bununla birlikte kavramsal çerçeve kuşkusuz literatürdeki bilgi birikimine bağlı olarak geliştirilmiştir.

3. SOKAK ÇOCUKLARINI ORTAYA ÇIKARAN NEDENLER

Sokak çocukları probleminin çözümü için yapılan çalışmalarda en önemli boyutlardan birini nedenler oluşturmaktadır. Çünkü o andaki sorunu çözmek için atılan adımlar ancak nedenleri ortadan kaldırma amacını da taşıyorsa yararlı olacaktır. O anda çare gibi gözüken eylemlerin, nedenlere çare bulunmasında bir etkisinin olması gerekmektedir. Yoksa yarınlarda artan bir oranda bu problemi yaşayan çocuklarla bizi yeniden karşı karşıya bırakacağı, diğer ülkelerin deneyiminden de anlaşılmaktadır.

Sokak çocuklarının ortaya çıkışında birçok nedenin olduğu gözlenmektedir. Toplumsal nedenler olarak algılayabileceğimiz göç ve nüfus artışının yanı sıra çocuk istismarı ve çocuk haklarının yaşama geçmemesi gibi çocuğa özgü nedenler de yer alırken ekonomik problemlerinde her iki paydada hem küresel hem kişisel neden olarak yer aldığı görülmektedir. Bu nedenler şöyle sıralanabilir:

- (1) Hızlı artan nüfus,
- (2) Ekonomik problemler,
- (3) Göç,
- (4) Çocuk Hakları Sözleşmesinin uygulamaya konulmamış olması,
- (5) Çocuk istismarı.

Sokak çocuklarının ortaya çıkışında birçok faktör rol oynamaktadır. Çarpık kentleşme, düşük sosyo-ekonomik düzey, göç ve beraberinde getirdiği sağlıksız yerleşim bölgeleri, parçalanmış aile, aile içinde şiddet, değişik eşler ve onların çocukları, cinsel ve duygusal istismar, eğitimsizlik ve her türlü istismar ve ihmal çocukları ailenin dışına, başıboşluğa ve sonuçta sokağa itmektedir. Bu kentleşmenin sonucu olarak sokak çocuklarının sayısındaki artış endişe verici boyutlara doğru yükselmektedir.

Sanayileşmiş bölgelerde diğer bölgelere göre daha fazla gelir kazanma olanakları ve sosyal sorunlar nedeniyle Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dan büyük kentlere göç akımı meydana gelmektedir. Gidilen yerlerde sosyal desteğin yetersizliği ile uyum eksikliğinin, sokakta bulunan çocukların sayısını arttırdığı tahmin edilmektedir. Türkiye'nin üçüncü büyük kenti olan İzmir'de okul çağındaki sokak çocuklarının sayısı 2-3 yıl gibi kısa sürede iki katına çıkmıştır. İstanbul, Ankara, Mersin, Diyarbakır ve Van gibi

diğer büyük kentlerde de siyasal huzursuzluğun etkilediği kırsal alanlardan sürekli göç gelmesi nedeniyle sokak çocuklarının sayısının arttığı bildirilmektedir.

Sokak çocuklarını ortaya çıkaran nedenlere baktığımızda başka bir açıdan şunları söyleyebiliriz:

- Aile yapısının, küresel nedenlerden daha ağırlıklı rol oynadığı görüşü ağır basmaktadır. Aile yapısındaki sağlıklı durum, öncelikle parçalanmış aileler ya da aile içi şiddetin, cinsel istismarın yaşanması nedeniyle evden kaçmalarda önemli rol oynamaktadır.
- Aile içinde yukarıda belirtilen aile içi şiddet, cinsel istismarın yaşanması, eğitimsizlik, sevgisizlik, ilgisizlik, ihmal, ekonomik yetersizlik ve çocuğun çalışmaya zorlanması da çocuğun sokağa kaçmasındaki önemli faktörlerdir.
- Aile yapısı dışında ikinci önemli faktör de arkadaş çevresinin olumsuz etkileri, macera arayışları, çocukluk çağıyla ilgili çeşitli duyguların doyurulamaması ve bunların başka kaynaklarda aranması faktörleridir.
- Ayrıca ayrılmış anne-baba ya da şiddetli geçimsizliklerin olduğu bir ebeveyn ilişkisi izlenmektedir.
- Ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin de düşük olduğu görülmektedir. Ailelerin büyük bir oranda ekonomik desteğe ihtiyacı olduğu saptanmaktadır.
- Bir başka önemli boyut da ailenin kültürel ortamda kent yaşamına uyum sağlayamadığı göz önüne sermektedir. Ailenin dışa kapalı bir yaşam sürdüğü izlenmektedir.

Ancak küresel nedenleri de göz ardı etmek olaya yanlış teşhis konmasına neden olacaktır. Göç, ülkemizde pek çok sosyal soruna neden olan bir hareket olarak önemlidir. Özellikle, 1980'lerdeki ikinci göç dalgası sokak çocuklarının artmasında temel rol oynayan faktörlerden birisidir. Göç dalgasının hemen ardından ülkede patlayan ekonomik kriz ise asıl nedeni oluşturmaktadır.

Ailelere büyük oranda varlıklarını ve işlerini kaybettiren kriz, önemli izler bırakmaktadır. Ekonomik güçlükler ailelerde aile içi ilişkileri onarılamayacak düzeyde etkilemektedir. Bunun sonucu okulu terk etme ikinci halka olarak ortaya çıkmaktadır. Okulun terk edilmesi disiplinli yaşamdan kopmayı ve serseriliği gündeme getirmektedir.

Yaşamın başında disiplinden yoksun ve kuralsız yaşamaya başlayan çocuk, bunu en iyi yapabileceği sokağı kendine mekân olarak seçmektedir.

Çocukları sokağa iten başlıca nedenleri küresel ve kişisel olarak birlikte saydığımızda şu başlıkların ön plana çıktığı görülmektedir:

- 1) Eğitimde eşitsizlik,
- 2) Göçler,
- 3) Çocuğa yönelik şiddet,
- 4) Yoksulluk,
- 5) Kontrolsüz nüfus artışı,
- 6) Sokakta zorla çalıştırılma,
- 7) Sevgisizlik, ilgisizlik,
- 8) Çocuk haklarının yeterince hayata geçirilememiş olması.

Bunların yanı sıra ikincil nedenler olarak şu maddeler sıralanabilir:

- 1) Aile içi taciz,
- 2) Aile içi şiddet,
- 3) Özentî,
- 4) Parçalanmış aileler,
- 5) Aile ile uyumsuzluk, üvey anne veya baba,
- 6) Şefkat eksikliği ve ihmal,
- 7) Kaçırılan çocuklar (Dilenme-Fuhuş-Uyuşturucu satıcılığı-Kapkaç-Hırsızlık vs. için),
- 8) Evlilik vaadi ile kandırılıp sokağa düşenler,
- 9) Yetim ya da öksüz olma durumu,
- 10) Kötü arkadaş teşviki,
- 11) Hırsızlığa, kapkaç ve dilenmeye teşvik eden aile bireyleri,
- 12) Baba ya da annenin hapiste olması,
- 13) Kendi isteği.

4. SOKAK ÇOCUKLARININ (SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR) VE AİLELERİNİN ÖZELLİKLERİ

Bugüne değin yapılmış farklı araştırmaların ortaya koyduğu bulgular birbirleriyle karşılaştırıldığında, sokakta çalışan çocukların bazı ortak özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu bölümde söz konusu ortak özellikler dile getirilirken farklı zaman ve şehirlerde yapılmış araştırma sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tekrara düşmemek amacıyla her araştırmanın tüm bulgularını aktarmak yerine, birbirleriyle benzeşen sonuçlar elenerek, diğerlerinden farklı olanları vurgulanmış, böylece genel bir özetleme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Karışıklığa yol açmamak için her araştırmaya kendi bütünlüğü içinde sırayla yer verilmiştir. Bunun dışında, araştırmaların değerlendirilmesi sürecinde, nicel verileri ifade eden yüzdeler özellikle sayısal bir yığın oluşturmamak için mümkün olduğunca az kullanılmış, daha çok genel sonuçlar üzerinde durulmuştur.

Sokakta çalışan çocukların özelliklerinin yorumlandığı bir çalışma, Sevil Atauz tarafından Ankara, İzmir, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep'te yapılmış olan (1989–1998) araştırma sonuçları temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Buna göre:

Çocukların büyük çoğunluğunun, ilkokul döneminde hatta daha önce çalışmaya başlamaktadır. Ailenin yoksulluk düzeyi arttıkça işe başlama yaşı düşmekte, babanın işsizlik durumu ve çocuğun okula hiç gitmemiş oluşu, çocukların sokakta erken yaşta çalışmaya başlamasına neden olmaktadır.

Hiç ya da çok az sermaye gerektiren, herhangi bir beceri gerektirmeyen, hızlı iş değişimine olanak sağlayan ve süreklilik gerektirmeyen işler, çocukların yaptıkları işlerin ortak özellikleridir. Çocukların kentte çalıştıkları yerler genellikle kentin en kalabalık olduğu merkezlerdir. Çocukların büyük çoğunluğu tüm gün sokakta çalışırken, bir bölümü de ikili eğitim sistemi sayesinde okul ile sokak çalışmasını birlikte götürebilmektedir.

Diyarbakır'da çocukların büyük çoğunluğunun 7 saatten fazla çalıştığı görülmüştür. Benzer bulgular diğer şehirlerimizde de ortaya çıkmıştır. Örneğin, Şanlıurfa ve Ankara'da bu süre 12 saatin üzerine çıkabilmektedir. Çocukların büyük çoğunluğu çalışmaya çok erken saatte başlamaktadırlar (Atauz, age: 173–176).

Türkiye’de sokak çocukları üzerinde yapılan araştırma sonuçlarının yorumlanması çalışmalarından biri de Sevda Uluğtekin’e aittir:

- Aileler daha çok erkek çocuklarını çalışmaya göndermektedirler. Ancak yoksulluk arttıkça ve aile bağları zayıfladıkça kızların da sokakta çalıştığı görülmektedir. Anne ve kız çocuklar genellikle ev dışında çalışmamaktadırlar.
- Babalar çoğunlukla enformel sektörde iş buldukça çalışmakta onun dışına işsiz kalmaktadırlar.
- Bazı ailelerde ana-babalar alkol, uyuşturucu bağımlısı olup suç işlemekte ve çocuklarını da suç işlemeye teşvik etmektedirler.
- Aileler sağlıklı çocuk yetiştirme yöntemlerinden haberdar değildirler. Özellikle göç eden ailelerde kentle bütünleşme sorunları yaşanmakta uyumsuz davranışlar kendini gösterebilmektedir.
- Çocukların cezalandırılmasında, okul başarısızlığı ve eve yeterince para getirememe gibi nedenler önem kazanmaktadır.
- Çocuklar daha çok aile bütçesine katkıda bulunmak için çalışırken, iş bulmalarında hemşerilik rol oynamakta, ailenin yardım ve desteği hem iş bulma hem de işi yürütmede etkili olmaktadır.
- Aile bağları gevşek olan çocukların daha az ve düzensiz beslendikleri hatta tüm günü aç geçirmek zorunda kalabildikleri ortaya çıkmıştır.

Çalışma ve yoksulluk nedeniyle okul başarısızlığı yaşayan ve okulu terk etmek zorunda kalan çocukların yeniden okula dönme isteği gösterdikleri durumlara da rastlanmıştır (Uluğtekin, age: 115–117).

Konanç’ın “Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları” adlı eserine göre (1993), Ankara sokaklarında çalışan çocukların:

- Ailelerinin parçalanmamış olduğu, çocukların her gece evlerine döndüğü;
- Çocuklarla aileleri arasındaki bağların henüz çözülme noktasına gelmediği;
- Çocukların sık sık iş değiştirdiği ve o dönem hangi iş para getiriyorsa onu yaptıkları anlaşılmıştır.

Sezen Zeytinoğlu’nun, Ankara ve İzmir kentlerinde sokakta çalışan çocuklara ilişkin yaptığı araştırmalarında (1994–1996):

- Çocukların ana babalarının önemli bir bölümünün kente yakın bir geçmişte göç ettikleri ve çok çocuklu bu ailelerde eve gelir getiren kişi sayısının az olduğunu saptanmıştır.
- Çocukların çoğunun aile bağları devam etse de, aile içersinde sık sık kavgaların yaşandığı ve şiddetin yaygın olduğu görülmektedir.
- Okulu bırakanların temel nedenini oluşturan para kazanma ihtiyacı ve okul masraflarını karşılama güçlüğü, halen okula giden çocuklar için de geçerlidir ve onların okula olan bağları için de tehdit oluşturmaktadır.
- Çalışırken çocukların üstlerinin başlarının kirlenmiş oluşu (özellikle boyacı çocukların) ve uzun çalışma saatlerinin neden olabildiği okulda başarısızlık, çocukların okulda öğretmenler ve öğrenciler tarafından beğenilmemelerine neden olabilmektedir.
- Sokağın sunduğu bağımsızlık ortamı ile baskıcı okul ortamı arasındaki çelişkiler bazı çocukların okulu bırakmalarına yol açabilmektedir.
- Çocukların sokakta yaptığı işlerin onları geleceğe hazırlayan bilgiler kazanmasına ya da bir meslek sahibi olmalarına yönelik olmadığı ortaya çıkmaktadır.
- Gerekli önlemler alınmadığı takdirde sokakta çalışan çocuk kategorisin de yer alan çocukların sokak çocuğu kategorisine geçme olasılığı söz konusudur.
- Çocuklar tarafından sokakta yaşanan güçlüklerle ilişkin yapılan şikayetler arasında en sık dile getirilen nokta, belediye zabıtası ve bazı yabancılardan gördükleri kötü davranışlar yer almaktadır.
- Yetersiz beslenme, kötü hava koşulları, kirli ortamlarda bulunma, trafik kazaları çocukların başa çıkmak zorunda oldukları risklerdendir.

Sokakta çalışan çocukların aldıkları ücretler çeşitlilik gösterse de, İzmir’de çoğunluğunu asgari ücretin altında, Ankara’da ise asgari ücret kadar ya da biraz daha fazla kazandıkları belirlenmiştir (Zeytinoğlu, age: 161–186).

Sosyal hizmet uzmanları tarafından Antalya’da yapılan bir başka araştırmaya göre (1994), Antalya ilinde sokaklarda çalışan çocukların ailelerinin %98,5’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden geldikleri görülmüştür.

Zeynep Türkmen ve Bülent İlik’in Ankara sokaklarında çalışan çocuklara ilişkin yaptıkları çalışmalarında (1994):

- Çocukların oyun oynamaya çok az ya da hiç zaman ayırmadığı ortaya çıkmıştır.
- Çocukların çalışmayı kendilerinin istediği, (%68,40) bir kısmının ise ailelerinin teşviki ile çalıştıkları (%28,40) saptanmıştır.
- Çocuklar işlerini pis, zor, parası az ve güvencesiz olmaları nedeniyle sevmediklerini belirtmişlerdir.
- Çocukların %53,2'si kendi yaşındaki çocukların çalışması gerektiğini belirtmiştir.
- Çocukların büyük çoğunluğu, kapalı bir iş yerinde çalışmak, mesleki bir kursa gitmek istediklerini, bu kursların özellikle elektrik işleri, inşaat, oto bakım ve tamirciliğine ilişkin kurslar olduğunu söylemiştir.
- Çocukların büyük çoğunluğu ya ilkokulu bitirmeden ya da ilkokulu bitirdikten sonra okula devam edememektedirler. Liseye devam edebilenlerin oranının %9,30'la sınırlı olduğu ortaya çıkmıştır.
- Annelerin yarısı okur-yazar değilken, %31,20'si ilkokul mezunu, %12,80'ni ise okur-yazardır. Babalar ise %55,20'si ilkokul mezunu, %18,40'ı okur-yazar, %13,20'si okur-yazar değildir (Genelde tüm araştırmalardan ortaya çıkan sonuca göre anne-babaların eğitim düzeyinin oldukça düşük olduğu söylenebilir).
- Çocukların sigarayı %35,6 oranında kullandığı görülmüştür.

Sosyal Hizmet Uzmanları tarafından Konya'da yapılan bir başka çalışmaya göre ise, her beş çocuktan birinin sigara içtiği saptanmıştır (Olay Gazetesi 12.12.2000). Her iki ilde de örnekleme yer alan çocuklar arasında tiner ve bali vb. madde kullanan çocuğa rastlanmamıştır (Türkmen, İlik, 1994: 73–79).

SHÇEK, DİE ve UNICEF'in işbirliğinde Ocak 1999 tarihlerinde İstanbul, İzmir, Adana, Mersin, Diyarbakır Çocuk ve Gençlik Merkezleri'nde yapılan "Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar Katılımlı Eylem Araştırması" isimli kapsamlı araştırmanın (Ocak-Şubat 1999) sonuçlarına göre sokakta çalışan çocuklara ilişkin ortaya çıkan bulgulardan bazıları şöyledir:

- Çocukların %80,15'i aile bütçesine katkıda bulunmak için çalıştıklarını dile getirmişlerdir.
- Çocukların %40,84'ü işlerini pis, sağlıksız, düzensiz, garantisiz, zor ve yorucu oldukları için sevmediklerini söylemişlerdir.

- Polisin kendilerine genelde iyi davrandığını belirten çocuklar aynı şeyi esnaf ve zabıta için söyleyemediklerini zabıta ve esnafın kendilerine çoğu kez kaba ve kötü olduğunu söylemişlerdir.
- Hiç okula gitmemelerinin nedeni sorulduğunda, çocukların %23'ü ekonomik yetersizliği, %21'i ailesinin göndermediğini, %9'unun kendisini istemediğini belirtmişlerdir. Nüfus cüzdanının yokluğu, hiç okula gitmemenin bir başka nedeni olarak dikkat çekicidir (Gerçekten de çocuklarla yapılan görüşmelerimizde çocuklarının bazılarının 15–16 yaşlarında olmalarına rağmen, bir kimliğinin olmadığı ortaya çıkmıştır).
- Çocukların %77,42'si çalışmaktan oyun oynamaya vakit bulamadıklarını söylemişlerdir.
- Çocukların %58'i anne ya da babasının kendisini döveceği korkusundan eve gitmeyip geceyi dışarıda geçirdiği bir deneyim yaşadıklarını ifade etmişlerdir.
- Çocukların çok büyük bir kısmı öz anne ve babalarıyla birlikte yaşamaktadırlar (SHÇEK, UNICEF, DİE, 2000: 33–73).

Sokakta çalışan çocukların ve ailelerinin belirgin özelliklerini maddeler haline getirecek olursak:

1. Çok çocuklu ailelerdir.
2. Bu çocukların baba ve ağabeyleri yılın büyük bir bölümünde işsizdirler.
3. Ailelerin barındıkları mekanlar baraka gecekondular olup, fiziksel koşulları sağlık yönünden oturmaya elverişli olmayan evlerdir.
4. Büyük çoğunlukla göçle gelen ailelerin çocuklarıdır.
5. Aileler genelde çocukların sokakta ne yaptığını bilmemekte, takip etmemekte ve izlememektedirler.
6. Ailelerde annelerin büyük çoğunluğu Türkçe bilmemekte, okuma-yazma bilmemektedirler. Babaların da çoğunluğu ancak okur-yazardır.
7. Bir kısım aile çocukların ekonomik katkı için, bir kısmı başıboş gezmemesi için çalışmalarını istemektedirler.
8. Ailede çalışan yetişkinlerin büyük çoğunluğu vasıfsız işlerde çalışmaktadır.
9. Sigortalı olarak çalışan sayısı yok gibidir.
10. Her dört çocuktan üçü çalışmak yerine eğitime devam etmek istemektedir.
11. Ailelerine daha çok para kazanmak ve dayak yememek için çocuklar gece yarısına kadar çalışmaktadır.

12. Uzun süre sokaklarda çalışan kimi çocuklar kazandıkları parayı oyun salonlarında harcamakta, bu yüzden ailesiyle çatışan çocuklar geceyi sokakta geçirmeye başlamaktadırlar.

13. Yetişkin ve yaşlıları tarafından cinsel saldırı ve tacize uğrayan çalışan çocuk sayısı azımsanmayacak oranlardadır.

14. Sokakta çalışan çocuklardan bir kısmı sürekli sokakta yaşayan çocuk grupları ile temas içinde olup, zamanla kendileri de bali kullanıcısı ve kısmen sokakta yaşayan çocuk olmaktadır.

15. Çocuklar arasında en yaygın suç hırsızlıktır. Yaralama ve ölüm olaylarına karışan çocuklara da rastlanmaktadır.

16. Aralarında şiddet çok yaygındır.

17. Tespit edilen her dört çocuktan biri ya madde içicisidir, ya da uçuucu madde ile tanışmıştır.

18. Sokakta çalışan çocukların bulundukları mekanlar, gündüzleri insanların yoğun olduğu cadde, çarşı ve parklar, geceleri ise bar, cafe-restaurant, otogar gibi sabaha kadar açık olan yerlerdir. (www.aile.gov.tr/dosya/?id=83)

5. DÜNDEN BUGÜNE SOKAK ÇOCUKLARI

Sokak çocuklarının tarihsel sürecine baktığımızda karşımıza iki temel faktör çıkmaktadır. Bunların ilki şehirleşme hatta ona metropolleşme de diyebiliriz yani büyük kent olma olgusudur. İkincisi ise nüfus artışı ve göçlerle karakterize olan nüfus hareketidir. Bu iki yeni kavram sokak çocuklarının geçmişini çok eskilere götürmememiz gerektiğini anlatan kavramlar. Çünkü sokak çocukları olarak nitelediğimiz evleri olmayan çocuklar eskiden de olmasına ve dikkat çekmesine karşın, karakteristik özellikleri olan suça itilme, madde kullanma boyutlarının tarihçesinin o kadar eski olmadığı görülmektedir. Yine de ister dünyanın diğer ülkelerinde olsun, isterse bizde olsun sokak çocuklarının birdenbire ortaya çıkıveren çocuklar olmadığının da altını çizelim.

5.1. Sanayi Devrimi'ne Kadar Çocukların Durumu

Çocukluğun geçmişini incelemek, aynı zamanda aile kurumunun, daha da geniş bir perspektifle çağı yansıtan ve çağı belirleyen toplumsal yapıyı incelemek anlamına

gelmektedir. Çünkü çocuk olgusu, diğer tüm sosyal olgularda olduğu gibi, toplumsal yapıyla karşılıklı bir ilişki bütünlüğüne sahiptir. Tarih boyunca çocuğa verilen anlam ve çocuğun toplumsal işlevinin ne olduğuna ilişkin bir soruya yanıt verebilmek için resmi, hukuksal, belge ve düzenlemelerden, bilim, sanat ve yazın alanlarında çok boyutlu araştırmalar bütünlüğünü ele almak gereklidir. Bu nedenle, bu bölümde konuyla ilgili bazı araştırmacı-yazarların değerlendirmelerini aktarmakla yetineceğiz.

Çocuk tarihi konusundaki çalışmaların en ünlülerinden biri Fransız nüfus bilimci ve sosyal tarihçi P. Aries'e aittir. Aries'e göre çocukluk değişmez bir biyolojik olgu değil, toplumsal bir kategoridir. Hatta Aries'e göre çocukluk kavramı 15. ve 16. yy'dan önce bilinmemektedir. Sadece eski Yunanda çocukluk (Eros tasvirlerindeki gibi) gerçekçi bir biçimde resimlenmekte, Roma dönemine geçişle çocukluk da öteki Helenistik temalarla birlikte ikonografilerden tümüyle silinmektedir (Tan, 1994: 17).

Aries'e göre ortaçağ boyunca da çocukluğun kendine has özelliklerine, bu özelliklerin çocuğu yetiştikenden hatta genç insandan ayırdığına ilişkin bir bilinçlilik yoktur. Oysa yine aynı yazara göre gerek Neolitik dönemdeki yaş gruplarında gerekse Helenistik çağda, ortaçağın aksine, çocuk dünyasıyla yetişkininki arasında bir fark ve geçiş bulunmaktadır (Tan, age: 19). Bu fark eğitim ya da yetiştirmeye mümkün olmaktadır.

Mezopotamya'da yapılan bazı kazılarda yazının icadı ile birlikte okul eğitiminin de başladığı ortaya çıkmıştır. Sümerlerde, üst sınıf ailelerine ait çocuklar eğitim ve öğretimden yararlanırken daha alt sınıf ve tabakalardan gelen çocuklar ise tarlalarda ya da çeşitli işlerde çalıştırılmaktaydı (Erez, 1994: 50). Eski Yunan ve Roma'da ise çocuklar yürümeyi öğrendiğinde ve söyleneni anlamaya başladığında bakım ve eğitimi için pedagoğlara teslim edilirdi. Çocuklar belli bir yaşa geldiğinde kutlamalar yapılır, onlara çocukluk dönemlerini hatırlamaları için betimler bulunan minik testiler armağan edilirdi. Klasik dönemden itibaren çocukla ilgili buluntuların artması, çocukluğun ve çocuğun toplumsal önemini vurgulayan bir kanıt olmuştur (Erez, age: 52–53).

Eski Yunanlılar, çocuğun doğası konusunda günümüz ölçüleri açısından oldukça farklı değer yargılarına sahiptiler. Örneğin kölecî uygarlıklar olarak bilinen Eski Yunan'da ve Roma'da babaların çocukları üstündeki hakları sınırsız, egemenlikleri tartışılmazdı. Romalı baba çocuğunu dilediği gibi cezalandırabilir, alıp-satabilir ve öldürebilirdi

(Yörükoğlu, 1997: 21). Aristo'nun yaşadığı döneme değin Eski Yunanlılarda küçük çocukları öldürme uygulamasına karşı ahlaki ya da yasal sınırlama yoktu. Aristo, bu korkunç geleneğe karşı sınırlamalar konulması gerektiğine inanmasına rağmen bu uygulamaya karşı güçlü itirazlarda bulunmamıştır (Postman, 1983: 17; aktaran Özalpuk, 2006).

Romalı filozof Seneca, çocukların evden atılmalarını sakat bırakıp dilendirilmelerini onaylıyordu: “Sokakları dolduran sakat, çarpık, kötürüm çocuk sürüsüne bakınca insanın gülesi geliyor. Ana-babalar sokağa atmakla aslında onlara iyilik ediyorlar. Bu durumda Cumhuriyetin zarar göreceğini hiç sanmıyorum” (Yörükoğlu, age: 22). Antik Yunan ve Roma birer yetişkinler dünyasıydı. Çocuklar ve yeni yetmeler onları ilgilendirmiyordu. Yalnızca erken gelişmiş harika çocuklar yani yaşlılar gibi düşünenler ilgiye değerdi (Bumin, 1998: 14).

Eski Yunanlılar eğitim konusuna oldukça önem vermişlerdir. Örneğin, Platon gençliğin eğitiminde nasıl davranılması gerektiği konusunda yoğun olarak yazmıştır. Atina düşüncesine göre, uygar bir kişi, serbest ya da boş zamanı doğal bir biçimde düşünme ve öğrenmeyle geçirirdi. Ispartalılar yedi yaşındaki erkek çocukları jimnastik yaptıkları ve beraber oynadıkları derslere kaydederlerdi. Çocuklara biraz okuma ve yazma da öğretilirdi. Atinalılar, Yunan kültürünün yayılmasını sağlayan pek çok okul kurmuşlardı. Atinalıların liseleri, reşit gençlere yönelik kolejleri, hatip okulları ve okuma ve aritmetiğin öğretildiği ilköğretim okulları vardı (Postman, age: 17–18; aktaran Özalpuk, 2006). İyi bir yurttaş yetiştirmek için kurulan bu okullar itaat etmeyen çocukların sopa kullanarak korkutabileceklerini tavsiye edilen katı belki de acımasız bir anlayışa sahiptiler. Örneğin Isparta’da çocuk adeta eğitime kurban ediliyor, çetin sınavlardan geçip sağ kalanlar erişkinler safında yerini alıyor, sakat kalanlarda yaşama hakkını yitiriyordu (Yörükoğlu, age: 22).

Doğaldır ki Romalılar, Eski Yunanlıların okul fikrini ödünç aldılar Eski Yunan düşüncesine üstün gelen bir çocukluk bilinci bile geliştirdiler. Romalılardan sonra çocukluğa ilişkin bilinç yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Postman, Romanın çöküşüyle birlikte, okur-yazarlık eğitim ve çocukluk fikri’nin kaybolduğunu belirtir (1983: 22; aktaran Özalpuk, 2006).

Aries'e göre de ortaçağ boyunca Antik dönem ve Roma'nın aksine, çocukluğun kendine has doğasına, bu doğanın, çocuğu yetişkinden hatta genç insandan ayırdığına ilişkin bilinçlilik yoktur.

17. yy'a kadar, hatta alt toplum katmanındakiler için daha sonraları da, çocukluk kavramı bağımlılık kavramına sarmalanmıştır. Çocukla ilgili sözcüler gündelik dilde feodal hiyerarşinin alt katmandakilerle, sürekli emir altında yaşayan uşakları, erleri, hizmetkarları belirlemekte de kullanılıyordu. Bu anlamda çocuklar, geçici uşaklar sınıfı olarak görülmekteydi (Tan, age: 17–18). Ortaçağda çocuk yetişkin yaşamının minyatürü gibi algılanmakta, çabucak sona ermektedir. Çocuk, sadece ilerinin yetişkininden ibarettir. Çocuğun yetişkinin bir minyatürü olarak anlaşılması, yaşama şansının çok düşük olduğu bu dönemde nüfusun yarısına yakınının yirmi yaşın altındakilerden oluşmasına bağlıdır. Çocuklar 12–13 yaşında orduya katılıyor, bazılarının babaları 9 yaşında onları savaşa götürüyordu (Bumin, age: 22). Çocuk ölümlülüğünün yüksekliği, toplumda insanların olası bir kayıp olarak gördükleri şeye fazla bir bağımlılık göstermemelerine neden olmaktaydı.

Ortaçağda çocukluk fikrinin oluşmasının bir diğer göstergesi de Postman'ın belirttiği gibi, okur-yazarlığın, eğitim düşüncesinin ve ayıp fikrinin olmamasıdır. Sözel bir kültüre daldırılmış, yetişkinler gibi aynı çevrede yaşamış ve ayırım gözeten kurumlar tarafından sınırlanmamış olan ortaçağ çocuğu, kültür içinde genel olan her şeyi gerçekleştirebiliyordu. Örneğin Brueghel'in içkiden sarhoş olan erkek ve kadınları gösteren, her birinin dizginlenmemiş bir şehvetle yürürken çizdiği sıradan bir köy festivali tablosunda yetişkinlerle yemek yiyen ve içki içen çocuklar da vardı (1983: 28–29; aktaran Özalpuk, 2006).

Sokak çocuklarının geçmişine bakıldığında eskiden beri toplumda var olan bir problem niteliğini taşıdığını görmekteyiz. Ortaçağda özellikle savaşların yoğun olduğu dönemlerde ilk kez karşımıza çıkmaya başlayan sokak çocuklarının yoksulluk ve göçlere bağlı olarak arttığı gözlenmektedir.

Ortaçağda, 1212'de "Children's Crusade" ile sokak çocuğu olgusuyla karşılaşırız. Rus Devrimi'nin ilk zamanlarındaki yoksulluk ve iç savaş, şehirde çocuk ve gençlik

çetelerinin oluşmasına yol açmış. Bu dönemde 6 ila 10 milyon arasında yaşamını dilencilik ya da adi işlerle sürdürmeye çalışan çocuk olduğu tahmin edilmektedir.

Yardım kuruluşlarına, sokak çocuklarının ayrı bir hedef grup olarak ilk tanımlanması ile 17. yüzyılda St. Vincent De Paul'un çalışmasıyla karşılaşmaktadır.

5.2. Sanayi Devrimi'nden Sonra Çalışan Çocukların Durumu

1776 Virginia İnsan Hakları Bildirgesi ve 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi birçok haktan söz etmelerine karşın, "Çocuk Emeği" kavramına değinmemişlerdir. Çocukların haklarından ve çalışma ortamlarından bahsedilmemiştir. Bununla beraber gelişen sanayileşme, Büyük Sanayileşme Devrimi'nin etkisiyle daha çok çalışma gücüne ihtiyaç duymaya başlamıştır.

Thomas Percival (1740–1804), yaşadığı dönemde İngiltere'de yaygın bir toplum sorunu olan ve işçi nüfusun en büyük sorunu tifüs olgusunun araştırılması için çağrıda bulunmuştur. Hem bu çağrısını ve hem de çocukların çalışma süreleri ve koşulları konusundaki raporunu çok uzaklara kadar yayabilmiştir.

Bunların yanında daha birçok hekimin, o dönemde yaptığı araştırmalar, kamuoyunda, çalışan çocukların korunmasının zorunluluğunu ortaya koymuştur. 1802 yılında İngiliz Parlamentosu'nda kabul edilen "Çırakların Bedensel ve Tinsel Sağlıkları Hakkında Yasa" bu çabanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yasanın getirdiği hükümler, o tarihe kadar çocukların hangi koşullarda çalıştırıldığını da irdeleme olanağı vermektedir. Yasaya göre;

- 1) Çocukların günlük çalışma süreleri 12 saat olarak saptanmakta,
- 2) Gece çalışmaları yasaklanmakta,
- 3) Çıraklar geceli gündüzlü işverenin yanında kalmakta iseler, işveren, kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı yatakhaneler kurmakla yükümlü tutulmakta,
- 4) Çocukların okuma-yazma öğrenmek amacıyla okula devamları sağlanmakta,
- 5) Çocuklara yılda bir kat giysi verilmektedir.

Birleşik Devletler’de halk, soruna çocukları fiziksel olarak toplumdan uzaklaştırarak karşılık vermiştir. 1853 ve 1890 yılları arasında 90.000 sokak çocuğu kuzeydoğudan orta-batıya taşınarak besleme evlerine yerleştirilirler.

Geçmişte ve günümüzde sokak çocukları problemleri arasında paralellik gözlenmektedir. 18. yüzyılda İngiltere’de başlayan oluşum şimdilerde, Meksika ve Bangladeş’e ulaşmış gibi görünmektedir. Sorun, gelişen ülkelerden gelişmekte olan ülkelere transfer edilmektedir.

Sokak çocukları sadece üçüncü dünya ülkelerinde bulunan yeni bir olgu değildir. İlk olarak Victor HUGO Fransız İhtilali sırasında Paris sokakları üzerinde yaşayan çocukları tanımlamak için "gamin" terimini kullanmıştır. 1900'lerin ortasında Dickens (1921) Oliver Twist adlı kitabını yazmıştır. Kipling'in "Kim" (1901) adlı hikayesi Hindistan'da başarılı bir sokak çocuğunun güzel ve çok güçlü bir şekilde ayrıntıya inilmiş hikayesini anlatmaktadır. 1970 yılında Cole kendi çalışmalarında, 1960'larda New York'ta kendi kendilerine yaşayan gençlerin çalışma durumlarını resme dökmüştür.

Fransa'da çocukları koruyan yasaların belli başlıları aile hukukunda ve sivil hukukta toplanmıştır. 1958 yılından beri Fransız Çocuk Koruma Merkezi adlı kurumun içinde Paris Mahkemesi Başkanı'nın öncülüğünde bir bölüm kurulmuştur. Bazı eğitimci ekipleri, sokakta yapılan çalışmayı başlatmışlardır. 1954 yılında Paris dışında büyük şehirlerde (Marsilya, Bordo, Lyon ve Rouen gibi) sokak çocukları ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. 1966 yılından itibaren halk arasında "arıza giderme odaları" denen yaygın bir barınak oluşturulmuştur. İçinde konaklama ve barınma olanağı sağlayan bu konutlar, kısa zamanda sokakta yapılan sosyal çalışmanın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş ve sokak çocukları için önemli bir merkez oluşmuştur.

1958 yılından beri sokak çalışması yapan hem profesyonel hem de gönüllü ekipler oluşmuştur. "Dostluklar" (Amities) adlı ekipleri kuran kişi de "Gözaltında Serbestlik" adlı dernekte çalışan bir gönüllüdür. "Dostluklar" bir ekipler birliğidir. Bu ekipler savaşı izleyen yıllarda bu konularda çalışan kişilerce meydana getirilmiştir. Bugün ise eylemler öncelikle ilişki kurmak üstüne dayanan ve sokakta faaliyet gösteren eğitimci ekipler özellikle iki nokta üzerinde durmaktadırlar; iş ve konut. Sokakta eyleme geçen sosyal çalışma, çoğu kez acil ve

krizli durumlarla karşılaşır. Gençlerle, yaşadıkları yerlerde ilişki kurulmakta, onlarla kendi semtlerinde, sokaklarında görüşülmektedir. Söz konusu ekipler için en önemli nokta başarısızlığa uğramış, sokağa atılmış veya terkedilmiş çocuklarla sokakta görüşerek onları yönlendirmek ve yardım etmektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından evrensel barışın sağlanmasına katkıda bulunmak amacıyla ülkeler bir araya gelip bugünkü Birleşmiş Milletlerin temeli olan "Milletler Cemiyeti"ni kurduklarında öncelikle barışçı ve mutlu bir toplumun inşası gereğine dikkati çekerek milletlerin uymalarını istedikleri yaşam standartlarını tespit etmeye çalışmışlardır.

Bu arada toplumun temel taşları olan çocukların her türlü ihmal ve istismardan öncelikle korunma haklarını vurgulamak amacıyla ve onların her durum ve koşulda yetişkinlerden daha özel olarak ele alınmaları gerekliliğinden hareketle ilk uluslararası Çocuk Hakları Bildirgesi'ni hazırlamışlardır. Bu Bildirge 26 Eylül 1924'de, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Çocukların yaşatılmaları, gelişmeleri ve korunmalarının uluslararası bağlamda ilk kez temel ilke olarak ele alındığı bu beş maddelik bildirgeyi imzalayan devlet büyüklerinin arasında, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de yer almıştır. Uluslararası iyi niyetin göstergesi olan bu çalışmalar ne yazık ki 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı ile önce Milletler Cemiyeti'nin geçerliliğini yitirmesine, buna bağlı olarak da Çocuk Hakları Bildirgesi'nin yalnızca bir kâğıt parçasından öteye gidememesine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, 1946 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne "dünya halklarını 1924'lerdeki kadar birbirlerine bağlamak" amacıyla 1924 Cenevre Bildirgesi'nin canlandırılmasını önermiştir. Bundan iki yıl sonra 1948'de, BM Genel Kurulu'nda, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kabul edilmiştir. Bildirge'de temel insan haklarının neler olduğu saptanmakta ve bu hakları ihlâl edenler sorumlu tutulmaktadırlar. İnsan Hakları Bildirgesi doğal olarak çocukların hak ve özgürlüklerini de içermektedir. Ancak çocukların yaradılışları icabı korunmaya ve gözetilmeye ihtiyaçları olduğu gerçeğinden hareketle, bildirgenin üzerinde yapılan ayrıntılı çalışmalarla yeniden 10 maddelik bir Çocuk Hakları Bildirgesi hazırlanmış ve 20 Kasım 1959'da BM Genel Kurulu'nda oybirliği ile kabul edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, birincisine oranla çocukları daha fazla şiddet ve felâketlere maruz bırakmıştır. İşte bunun önlenmesi amacı ile 1959 Çocuk Hakları Bildirgesi'nde çocuğun fiziksel ve ruhsal olarak olgunlaşmamış olduğu göz önünde tutularak, doğum öncesi ve sonrasında özel bakıma ve korunmaya muhtaç olduğu vurgulanarak, artık çocuklar arasında ayırım yapılmaması, çocukların gelişmelerini sağlayacak tüm imkân ve olanaklardan yararlanmaları gerçeği vurgulanmaya başlanmıştır. Ayrıca fiziksel, zihinsel veya ruhsal özürlü çocukların eğitim ve bakım görmeleri öngörülmüş, bu tür çocukların sevgi ve anlayışa ihtiyaç duydukları ve eğitim hakları olduğu fikri savunulmuştur. Uluslararası topluluk çocuk refahı ile ilgili konularda yol gösterici olarak bu bildirgeyi yıllarca göz önünde tutmuştur.

Türkiye'de ise sokak çocukları kavramı genellikle "köprü altı çocukları" deyiimiyle ilişkilendirilmiştir. Bu deyimın ortaya çıkışı ülkedeki kırdan kente göçün ve kentleşme sürecinin başlamasıyla çakışmaktadır. Bununla birlikte sokak çocukları çoğunlukla büyük kentlerin parklarında, iş merkezlerinde ve pazaryerlerinde görülebilmektedir. İstanbul diğer kentlere göre sokak çocuklarının en çok bulunduğu merkez durumundadır. İstanbul'un çekirdeği ve yoğun bir iş ve eğlence merkezi olan Beyoğlu sınırları içindeki anonim ilişkilerin varlığı ile de başıboş çocukları kendisine çeken bir mekândır. Beyoğlu sokaklarında 24 saatini köşe başlarında geçiren sokak çocuklarına yoğun bir şekilde rastlamak mümkündür.

Türkiye'de sokak çocuklarının bir sosyal problem olarak gözlenmesi, özellikle 1950'li yıllardaki köyden kente göç olgusunun ardından başlamıştır. Özellikle, İstanbul, Ankara ve İzmir'de olduğu kadar diğer büyük şehirlerimizde de sokak çocuklarının sayısının arttığı görülmektedir. Sokak çocuklarını açık ve kalabalık tüm yerlerde, alışveriş merkezlerinde, istasyonlarda, tamirhanelerde, park ve pazarlarda, eğlence alanları ve de turistik bölgelerde görmekteyiz.

Ülkemizde sokak çocukları probleminin ortaya çıkışı ile kentleşme ya da kentleşememe ve varoşlarda yaşam ve düşük gelir düzeyi ile ilgili bir problem olarak değerlendirilmek doğru olacaktır.

Sonuç olarak bu çocuklar anne-babanın bakım ve denetiminden giderek uzaklaşmakta, genellikle çalıştıkları için eğitim olanaklarından daha az yararlanmakta ve

nihayet büyük kentlerin sokaklarında yaşamlarını kendi başlarına sürdürmek zorunda kalmaktadırlar. Büyük kentlerdeki “sokak çocuğu” sorunu işte bu aşamada kendisini göstermektedir. Türkiye’de ilk olarak 1950’li yıllarda ortaya çıkan “köprü altı çocukları” kavramı benzeri olan sokak çocukları ana-babanın koruması ve bakımının yetersizliği nedeniyle, kısmen ya da tamamen sokaklarda yaşamak zorunda kalan çocuklar olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte “sokak çocuğu” olgusu ve sokak çocuklarının yaygın bir şekilde uçucu madde kullanmaya başlaması sürecinin çok eski olmadığını da belirtmek gerekmektedir.

Bu konuda önemli çalışmalar yapmış olan Prof. Dr. Kuntay da araştırmalarında bu olgunun son 30 yılın ürünü olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Kuntay, 1992 yılında gerçekleştirdiği bir araştırmada sokak çocukları arasında madde bağımlılığının 1970’li yılların sonunda ortaya çıkan yeni bir olgu olduğunu gözlemiştir.

Son zamanlarda dünyanın birçok ülkesinde sayıları giderek artan sokak çocukları, uçucu ve yapıştırıcı maddeleri yaygın olarak kullanmaktadırlar. Ülkemizde de son yirmi yıl içinde uçucu madde bağımlısı çocukların sayısal artışında uyuşturucunun artması ve organize suç çetelerinin rolü araştırılmalıdır. "1970’lerin sonu ve 1980’li yıllar küreselleşmenin ve neo-liberalizm şeklinde yaygınlaşmaya başladığı yıllar olarak; aynı dönemde ortaya çıkan sokakta yaşayan çocuklar ve evsizler olgusu ile ilişkisi incelenmeye değer bir konudur.

Ancak sokak çocuklarına ilişkin araştırma alanı tarihi, en azından Türkiye’de, bu kadar geriye girmemektedir. Türkiye’de, yakın zamana kadar, kent sokaklarında yaşayan ve/veya çalışan çocuklarla ilgili genel tutum bir görmezlikten gelme şeklinde olmuştur. Bu çocuk gruplarının sayılarının gittikçe arttığı açıkça görülmekle birlikte, ne konuyla ilgili bilimsel çalışmalar yapılmış ne de gönüllü ya da resmi herhangi bir hizmet uygulanmıştır.

Konanç tarafından Ankara Emniyet Müdürlüğü Çocukları Koruma Şubesi’nin 1985–1988 yılları arasında tuttuğu kayıtlar taranarak yapılan çalışmada buraya getirilen çocukların bazı demografik özellikleri, kentlerin nerelerinde ve neden yakalandıkları ile polis tarafından yapılan işlemler incelenmiştir. İkinci araştırma Ankara (Konanç, 1992) ve İzmir’de (Zeytinoğlu, 1994) sokaklarda çalışırken ya da başıboş dolaşırken rastlanan çocuklar

üzerinde yapılan bir alan araştırmasıdır. Ankara'da 233 çocuktan, İzmir'de ise 122 çocuktan bireysel görüşmeler ve gözlemler yoluyla veri toplanmıştır. Çocuklarla tek tek görüşmeler yapılarak sokakta ne yaptıkları, sokakta bulunma nedenleri, kendilerinin ve ailelerinin demografik özellikleri, aile ve okul kurumlarıyla ilişkileri hakkında bilgiler edinilmeye çalışılmıştır."

Bu konuda özgün ve önemli çalışmalara imza atmış olan Atauz da Türkiye'de sokak çocuklarına ilişkin araştırmaların tarihine ilişkin şu bilgileri vermektedir; "Türkiye'de sokak çocuklarına ilişkin ilk araştırmalar, sokakta başıboş yaşadıkları veya suç işledikleri için polise intikal eden çocuklar üzerinedir. Sokak çocukları ile ilgili 1989–1990 yıllarında UNICEF için İstanbul, Ankara ve Şanlıurfa'da bir alan çalışması yapılmıştır. Konuyla ilgili bir hizmet projesi geliştirilmesi amacıyla ILO için yapılan eylem araştırması sonucunda ILO ve Ankara Büyükşehir Belediyesi işbirliği ile Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Projesi başlatılmıştır. Yine 1995 yılında İzmir Sokak Çocukları Derneği'nin hizmet programlarına yön vermek için, sokak çocuklarına ilişkin bir alan araştırması yapılmıştır.

Bir proje gerçekleşmesini öngören bu eylem araştırmalarının dışında İstanbul'da Küntay ve İzmir'de Zeytinoğlu, sokak çocuklarının durumlarını tespit etmeyi amaçlayan araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalar ve projeler, soruna dikkat çekilmesi ve doğru hizmet programlarının geliştirilmesi açısından öncü çalışmalardır. Dünyanın pek çok ülkesinde yapılan araştırmalar ve projelerle paralellik taşımalarına rağmen, ülkemizde gerek akademik çevrelerin gerek politikacıların, gerek uygulayıcıların fazla dikkatini çekmemiştir. Ancak, son yıllarda sorun, artık göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaştığında, müdahale girişimleri başlamıştır."

Bu konuda son yıllarda özellikle de önemli saha çalışmalarında bulunan Abdullah Karatay da İstanbul'da yaptığı çalışmalar sonucu ilginç sonuçlara ulaşmıştır. 2001 yılında Birinci İstanbul Çocuk Kurultayı'nda sunduğu çalışmasında Karatay şu noktalara dikkat çekmektedir; "Sokak çocukları (hem sokakta çalışan hem de sokakta yaşayan anlamında) İstanbul için yeni bir olgu değildir. 1940'lı yıllarda sokak çocukları hakkında geniş kapsamlı bir araştırmanın yapılmış olması, sorunun uzun yıllardır toplumun gündemindeki ciddi bir sorun olarak var olduğunu göstermektedir. Araştırmada, 1940'lı yıllarda İstanbul'da sokaklarda çalışan çocukların çalışma bölgeleri, milliyetleri, doğum yerleri, yaptıkları iş türleri tespit edilmiş, ayrıca aile üyeleri hakkında da temel verilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Sokak çocukları olgusu ile kentleşme arasında doğrudan bir ilişki olduğu, çocukların çalışmasının yakıcı bir problem olarak kabulünün bu olgunun kentlerin sokaklarında artışı ile başladığı bilinmektedir. Türkiye'de de sokak çocukları olgusunun başka isimler altında da olsa ilk olarak büyük kentlerde ortaya çıktığı ve bu kentin de öncelikle İstanbul olduğu yaygın kabul gören bir bilgidir.”

Özetle, tarihsel sürece baktığımızda sokak çocuklarının göç ve ekonomik sıkıntılarla paralel olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle ülkemizde sokak çocuklarının ilk görülmeye başlamasının sanayileşmenin ve bununla birlikte başlayan kırdan kente göçün en belirleyici etkenler olduğu görülmektedir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalar dışında, edebiyat tarihimizde de bu olguya yer verilmiştir. Türkiye'de genel anlamda çocuk edebiyatının ötesinde özel olarak "sokak çocuğu" olgusunu edebiyat alanına taşıyan başlıca isim Kemalettin TUĞCU'dur. Kemalettin TUĞCU (1902–1996), "Ah Bu Çocuklar", "Ana Kucağı", "Küçük Serseri", "Kırk Ev Kedisi", "Küçük İşportacı", "Gece Kuşları", "Mirasyediler" gibi hikâyelerinde sokak çocukları ve sokakta çalışan çocuklara değinmiştir. Üvey anne elinde bırakılmış yetimler, küçük bedenleriyle ağır işlerde çalıştırılmaya zorlanan, dilendirilen çocuklar, Tuğcu'nun yazılarındaki sokak çocuklarını oluşturmaktadır.

Kısaca giriş yaptığımız ülkemizdeki sokak çocuklarının durumuna, sonraki bölümlerde daha derinlemesine açıklamalar getirilecektir.

6. GÜNÜMÜZDE SOKAK ÇOCUKLARININ DURUMU

Aşağıdaki bölümlerde, sırasıyla Dünya’da ve Türkiye’de sokak çocuklarına ilişkin durum değerlendirilmeye çalışılacaktır.

6.1. Dünya’da Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocuklarının Durumu

Sokak çocukları dünyada da önemli bir problemdir. Özellikle üçüncü dünya ülkeleri olarak kategorize edilen ülkelerde önemli sosyal problemlerden birisi olarak dikkati

çekmektedir. Güney Amerika ülkelerinde başta Brezilya olmak üzere bölgede yoğun olarak yaşanan sokak çocukları önemli bir sorundur.

Dünyada yapılan çalışmalar ve tahminlere göre çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere 100 milyona yakın çocuk sokaklarda yaşamaktadır. Bunlardan %40'a yakını Latin ülkelerinde, %30'u Asya ülkelerinde, %10'u ise Afrika ülkelerinde yaşamaktadır.

Yapılan çalışmalar sokak çocuklarının çoğunluğunu erkek çocukların oluşturduğunu göstermektedir. Dünyanın birçok ülkesinde bu sorun yaşanmasına karşın erken önlem alan ülkelerde daha az şiddette görülmektedir.

Birçok ülkede değişik isimlerle çağrılan sokak çocukları örneğin Kolombiya'da "yatak böcekleri", Brezilya'da "marjinaler", Peru'da "meyva kuşları", Vietnam'da "toz böcekleri", Ruanda'da "kötü çocuklar", Kamerun'da "sinekler" olarak isimlendirilmektedirler.

Birleşmiş Milletlerin yaptığı çalışmaya göre dünyada risk altındaki çocuklarla ilgili tablo şöyledir:

- Yaklaşık 1 milyar çocuk yoksulluk içinde yaşıyor. 300 milyon çocuk evsiz yaşıyor. 140 milyon çocuk ilkokula gitmiyor. 7 milyon çocuk mülteci,
- 5–14 yaş grubunda 270 milyon çocuk çalışıyor, bunların 150 milyonunu sağlıksız ve ağır işlerde çalıştırılıyor.
- 2010 yılında 1 milyon çocuk AIDS olma tehlikesi altındadır.

Meksico City'de nüfusun % 9'unu sokak çocukları oluşturmaktadır. Brezilya, Rio de Janeiro'da yapılan bir çalışmada çocukların sokakta yaşama oranı %26 bulunmuştur. San Paolo'da bu oran yaklaşık aynıdır. Guatemala'da sokak çocuklarının %92'sinin cinsel istismara maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

Kolombiya'da sokak çocuklarının çoğu mezarlarda çiçek satma, pazar yerlerinde sepet taşıma, sokaklarda araba camı silme gibi marjinal işlerde çalışmaktadır. Bogoto'nun 3 büyük mezarlığında 350'den fazla çocuk çalışmaktadır. Çocuklar genelde mezarlar üzerindeki çiçekleri yerleştirmekte ve zor koşullar altında çalışmaktadırlar. Kenya ve Sri Lanka sahillerinde 5–7 yaşları arasında çocukların plajda biblo, el işi ürünleri ve plaj

elbiseleri gibi şeyler sattıkları görülmektedir. Turistik yerlerde çalışan çocuklar cinsel istismara uğradıkları gibi cinselliklerini de satmaktadırlar.

Tayland'da geçinmek için cinselliklerini satan 12–16 yaşları arasında yaklaşık 800.000 çocuk olduğu düşünülmektedir. Bu durum, rakamlar değişmekle birlikte Filipinler, Vietnam, Tayvan gibi ülkelerde de geçerlidir. Filipinlerde yaklaşık 1,5 milyon sokak çocuğu bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar çoğunun aile içi şiddet sonrası evden kaçtıklarını göstermektedir.

Sokak çocuklarının öldürülmeleri en dramatik boyutlardan birisini oluşturmaktadır. Özellikle Latin ülkelerinde yapılan çalışmalar bu konuda dikkat çeken rakamların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kolombiya'da 4 şehirde 1994'de 1678 kişinin öldürüldüğü saptanmıştır. Brezilya'da ise 1988–1990 yılları arasında 4611 sokak çocuğunun öldürüldüğü görülmektedir. Bunların çoğu 7–15 yaşları arasında erkek çocuklarıdır. Yapılan çalışma bu çocukların %38'inin sabit bir adresleri bulunduğu ve aileleri ile yaşadıkları görülmüştür. 457 çocuğun ise okula gittikleri, öğrenci oldukları saptanmıştır.

Yine Brezilya'da yapılan bir çalışmada 1991 yılında San Paolo'da 622 çocuğun öldürüldüğü saptanmıştır. Öldürülenlerin %37'sinin katilleri saptanamazken olayların %63'ünde soruşturmaların kapatıldığı ve faili meçhul olarak olayların kapatıldığı görülmektedir. 42 çocuğun arkadan vurulduğu, 29 olguda bitişğe yakın atış yapıldığı saptanmıştır.

Brezilya'nın sokak çocukları konusunda bir prototip oluşturduğu söylenebilir. Brezilya'da sokak çocukları olgusunun nedenlerine bakıldığında temelde ekonomik durgunluğun yattığı görülmektedir. Ekonomik durgunluk ülkenin dış borçlarının artmasına ve tıkanıklığa neden olmaktadır.

Göç konusunda da Meksika ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Meksika'nın başkenti Meksico City'ye her gün 1500 kişi göç etmektedir. Ancak bunlar umduklarını bulamamakta ve gecekondulaşma, işsizlik her geçen gün artmaktadır.

Guatemala'da 143 çocuk üzerinde 1991 yılında yapılan çalışmadan şu ilginç sonuçlar elde edilmiştir:

- Görüşülen çocukların tümü cinsel istismara maruz kalmışlardır. Bunların %53'ü aile bireyleri tarafından buna maruz kalmışlardır. %6'sı arkadaşları tarafından, %3'ü komşuları tarafından cinsel istismara maruz kalmışlardır.
- Çocukların %70'i günde 1 veya 2 kişiyle birlikte olduklarını söylemektedirler. Cinsel ilişkiye günde 4 defadan fazla girenlerin sayısı da %25 olarak karşımıza çıkmaktadır.
- %93'ünün cinsel yolla bulaşan bir hastalığa sahip oldukları görülmüştür.
- Çocukların %100'ü uhu ve tiner gibi maddeleri kullandıklarını söylemektedirler.

Dünya haritasına bakıldığında sokak çocuklarının Latin Amerika'da yoğunlaştıkları göze çarpmaktadır. Bu durum, bu bölgede konuyla ilgili veri toplanmış bulunmasından da kaynaklanabileceği gibi gerçekten bu bölgede sokak çocuklarının yoğunlaşmış olması da mümkündür. İlginç boyut bölgede sorundan en çok etkilenen ülkenin ne en yoksul Paraguay ne de en zengin Venezüella olmasıdır. Sorun, Brezilya, Kolombiya ve Meksika gibi orta gelirli ülkelerde yoğunlaşmaktadır.

Kalabalık nüfusuyla Hindistan'da sorun, kültürel faktörlerin de etkisiyle geniş boyutlara ulaşmıştır. Afrika'da sokak çocukları sorunu yeni belirmeye başlamış olmasına rağmen sayıları hızla artmaktadır. Khartoum'da tahmin edilen rakam 20.000 civarındadır. Endüstriyel ülkelerde de durum pek farklı değildir.

Sorun dünyanın hemen her yerinde benzerlik göstermektedir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde farklı nedenlerle çocuklar sokakta yaşamakta ya da çalışmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerdeki bu sayının azalmasını konuyla ilgili sosyal kurumların katkısına ve iyi performansına bağlamak mümkündür.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, Nisan 1994'de, altıncı komite toplantısında, sokak çocukları terimini irdeleyip ve bu konudaki görüşlerini bildirmiştir. Çocuk Hakları Komitesi, sokak çocukları teriminin bu çocukların yaşadığı ve ortaya çıkan şiddet ile çektikleri acıyı ifade edemediğini belirtmektedirler. Bunların bazıları evi olup sokakta çalışanlar, başka sebeplerden evden kaçıp evsiz kalanlar, istismardan kaçanlar, fahişeliğe ve madde bağımlılığına itilen çocuklar bulunmaktadır. Sokak çocukları teriminin bazı ülkelerde ayrımcı ve aşağılayıcı nitelikte kullanıldığı da dikkati çekmektedir.

Meksika, raporunu komiteye sunduktan sonra Meksika'ya komite şu öneride bulunmuştur, "En duyarlı, hassas grupları oluşturan aile içi şiddete istismara maruz kalan çocuk, sokakta çalışan ve yaşayan çocuklar, belli gruplara bağlı olan çocuklara karşı ayrımcılığın giderilmesi, bu davranışların ortadan kaldırılmaya yönelik çalışmalar yapmak zorunluluğu vardır."

Meksika raporunda 1980'lerde ülkede yaşanan büyük ekonomik krizin sonrasında çok sayıda çocuğun sokaklarda yaşamaya itildiği belirtilmekte ve tüm ülkede sokak çocuklarının yaygınlaştığı ifade edilmektedir. Özel koşullardaki genç ve çocuklar için programda bu çocukların sokağa itilmelerinin önlenmesi, evsiz ve sokakta yaşayan çocukların davranışlarının düzeltilmesi ve yeniden aileleriyle yaşamaya döndürülmeleri için adaptasyon programları amaçlanmıştır.

Meksika'da sokak çocukları şu gruplara ayrılmıştır:

- Sokaktaki çocuklar; Ailelerine yardım için yarım gün çalışmada bulunan, düzensiz okula devamları olan çocuklar. Bunlar %90'ı oluşturmaktadır.
- Evsiz çocuklar; Bunlar ailelerinden ayrılmış ve sokaklarda yaşayan çocuklardan %10 çocuk bu gruba girmektedir.
- Risk altında çocuklar; Ailelerin sosyal ve ekonomik durumları, ailesel durumları evden kaçmaları için büyük potansiyel oluşturlar.

Endonezya'da, "sokakta yaşayan ve çalışmaya zorlanan çocukların sayısının fazlalığı büyük endişe yaratmaktadır" görüşü, hükümet raporunda dile getirmiştir.

Filipinler'de de kırsal kesimden kente gelen ailelerin çocukları, aşırı yoksulluk içinde olan ailelerin çocukları, aile içi şiddete maruz kalan çocuklar, sokakta yaşamaya zorlanmış olmakta ve temel haklardan mahrum bir yaşam sürmektedirler.

Portekiz'de risk altındaki çocuklara, özellikle sokak çocuklarına gerekli destek verilmesi için politika ve programlar üretilmesi gerekmektedir.

El Salvador’da “Sokak çocukları” teriminin ayrımcılığa yönelik bir terim olduğunu, alternatif bir terimin bulunmasının önemli olduğunu hükümet yetkilileri ifade etmişlerdir.

Ekonomik güçlükler çeken ailelerde, şiddet ve silahlı çatışmanın yaşandığı ortamlarda bu olaylara bağlı olarak anne-baba ve çocuklar birbirleriyle olan ilişkilerini kaybetmektedirler. Ayrıca çocuklar ebeveynlerinden gördükleri şiddet ve istismara bağlı olarak da sokakta yaşamak üzere evlerini terk edip, kaçmaktadırlar. Dünyada büyük şehirlerde çok sayıda çocuk ailelerinden bağımsız yaşamaktadır. İlk planda çocukların aileleriyle bir araya getirilebilme olanakları devlet tarafından araştırılmalıdır.

Namibya’da yapılan bir çalışmada üç şehir merkezindeki 515 sokak çocuğu üzerinde çalışılmış ve tipik Namibya sokak çocuğunun siyah, erkek, fakir ve 11-14 yaşlar arasında olduğu ortaya çıkarılmıştır. Çocukların çoğunun ailesi bulunmakta, belli zamanlarda evlerine gitmekte ve 5 ya da daha çok çocuk olan ailelerin çocukları oldukları görülmektedir. Çocukların yarısına yakını tek ebeveynli bir aileden gelmekte, çoğu işsizlikten erkekten daha çok etkilenen anne yanında yaşamaktadır. Çocukların çoğu kendileri ve aileleri için sokaktan yiyecek ve diğer ihtiyaçları için para bulmak için çalışmaktadır. Yarısına yakını okulu bırakmış, çoğu düşük eğitilmiş ailelerin yanından gelmektedir. Ama çocukların %70’inden fazlası okula gitme konusunda yardımcı olunması halinde okula gidebileceklerini söylemektedirler.

BM Çocuk Hakları Komitesi’ne göre çocuklar, ekonomik sıkıntıları yanında aile içinde şiddet ve kötü muamele sonrası sokaklarda çalışmaya ve yaşamaya zorlanmışlardır. Bu yüzden farklı istismar ve ihmalin kurbanları durumuna girmişlerdir. Ancak çocukların hepsinin de evi terk ettikleri, ailelerin bıraktıkları görülmemektedir. Namibya örneğinde olduğu gibi çoğu (evdeki şiddetten dolayı değil) sokaklardan dolayı evi terk edip çalışmaya başlamışlardır.

Artan dünya nüfusu ve değişen koşullar çocuklar için olumsuz koşulları da beraber getirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu durum çok açık görülmektedir. Gerek medyanın dünyanın her hangi bir köşesinde olanlardan, yaklaşık aynı anda tüm dünyayı haberdar etmesi, gerekse artan seyahatler insanların her şeyi çıplak gözle görmesini sağlamaktadır.

Genellikle, kaç çocuğun öldüğünün, kaçının hastalandığının, kaç tanesinin okulu bitirip, kaçının terk ettiğinin veya kaçının ileri ya da orta derecede beslenme bozukluğuyla karşı karşıya olduğunun belirlenmesine karşın, günümüz dünya koşullarının ve sosyal geçişlerin, eskisine göre daha ciddi sosyal uyum problemleriyle karşı karşıya olan, sağlıklı, cesareti kırılmış ve sorunlu genç bir nüfus yetiştirmede etkisinin nasıl olduğunu belirlemede zorlanılmaktadır.

Asya ve Latin Amerika'daki veriler, çocukların durumunun 1980'e göre daha kötü olduğunu göstermektedir. Endüstrileşmiş ülkelerde, problemlerin daha sistematik şekilde belgelenmesine rağmen, kökten bir çözüme gidildiği nadiren görülebilir.

1990'ların Amerika'sında, yoksulluk, çocuklar için en büyük problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada en dikkati çeken durum tek ebeveynle büyümek zorunda olan çocuklardır. Genellikle görülen işsiz ve fakir genç babaların sorumluluk almayı çok zor bulmasının sonucu olarak tek genç annenin bakımındaki çocuk sayısında artışların olmasıdır.

Şehir yaşamının koşullarının ağır oluşu çoğunlukla gençler için zorlu ve uyum sorunlarını da beraber getirmektedir. Bu koşulların çocuklar için istismar edici olduğunu söylemek mümkündür. Şehir yaşamı içinde, varoşların artışı kent içinde aralarında derin ekonomik ve kültür farklılıkları bulunan katmanların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Varoş ya da gecekondulaşmada en dikkati çeken boyutlardan birisi kırsal kesimden gelenlerin kendi kültürlerini beraberlerinde getirdikleri ortamda yaşamaya çalışmaları ve kapalı bir toplum yaratmalarıdır. Bu da dikkati çeken bir marjinalleşmeyi getirmektedir.

Son on yıl içinde, sokak çocukları çok popüler olmuştur. Özellikle Dünya'nın güney yarımküresindeki şehir sokaklarında çok sayıda sokak çocuğu görünür olmuştur. Artan dünya genelindeki seyahatler, turist ve iş gezisi yapanların buradaki çocuklardan haberdar olmasını sağlamıştır.

Bunlar genel olarak fotoğraflanmış, tanımlanmış ve gazete için güçlü imajlarıyla kötü durumlarına karamsar bir etki ve özgürlüklerine gıpta uyandıran güçlü bir tesiri gazetelerdeki örnekleriyle uyandırmaktadır. En dikkati çeken Mira Nair'in "Selam Bombay"

ve Hector Bebenko'nun “Pixote” olmak üzere, bir dizi film ve dokümantasyonlar bulunmaktadır.

Bulgaristan'da 1995 yılında sokak çocuklarıyla ilgili bir kararnameyi yürürlüğe koyan bakanlar kurulu ilk olarak bu belge ile sokak çocuklarının varlığını resmen tanımıştır. Bulgaristan'daki halk, sokak çocuklarına önyargılı davranmaktadır. Sadece giysileri yırtık olduğu, kötü koktukları ve uçucu madde kullandıkları için değil aynı zamanda Roman (Çingene) köken sayıldıkları için bu çocuklar önyargılı davranışlarla karşılaşmaktadırlar. "Sokak Çocukları için Barınaklar Açılmasına İlişkin Kararname'ye" göre, sokak çocuklarına yardım etmek üzere 3–16 yaş arasındaki sokak çocuklarının geçici olarak ve herhangi bir ücret ödemeksizin barınabilecekleri barınaklar açılması ve bu barınakların birer sosyal refah kuruluşu olması kabul edilmiştir.

Filipinler'de sokak çocuklarının çoğu fakir ailelerden gelmektedir. Ailelerin yaşam koşullarını iyileştirebilmek için tüm aile bireyleri çalışmak zorundadır. Bu durumdan olumsuz olarak en fazla çocuklar etkilenmektedir. Ailelerde baskı ve stres çok fazladır. Çocuklar aile ortamında şiddete maruz kalmaktadır. Bundan dolayı evden kaçmayı ve sokakta yaşamayı düşünebilmektedirler. Sokak çocuklarının birçoğu, gazete, sigara, şeker satmakta, çöp toplamakta ya da araba camı silmektedir. Aileleri ile nadiren ilişki halinde olan çocuklar ailelerinden göremediklerini sokaklarda aileler oluşturarak sağlamaktadırlar. Çocukların çoğunluğu madde kullanmaktadır. Kazancı ne olursa olsun, çöpleri karıştırıp artık toplamak tehlikeli bir iştir.

Aslında çocukların kendileri bile bu işi o kadar alçaltıcı bulmaktadırlar ki aralarında işi bırakanlar, hatta fuhşu yeğleyenler çıkmaktadır. Filipinler'de, "Yardım Eli" gibi kuruluşlar sokak çocuklarının örgütlenip kendi çıkarlarını toplu olarak korumaları için çocuklara yardım etmeye başlamıştır. Sokak Çocukları Ulusal Projesi'ne katılan hükümet dışı kuruluşlar sokak çocukları ile kentli çalışan çocuklar için almaşık eğitim stratejileri geliştirmişlerdir. Bu çerçevede "gezici okullar"dan "sokak okulları"na ve "okula dönüş" programlarına kadar geniş bir alanda yayılan uygulamalar ülkenin 23 kentinde ve 9 belediyesinde toplam 60,000 sokak çocuğuna ve çalışan çocuğa ulaşmıştır. Çocukların dernek kurma hakları vardır ve çocuklarda bu haklarını kullanmaktadırlar.

Brezilya uzun yıllardan beri sokak çocukları "sorunu" ile özdeşleştirilmektedir. Brezilya'da sokak acımasız ve tehlikeli bir iş yeridir. Öyle ki burada çocuğun yaşamı bile tehdit altındadır. Çocuklar örgütlü suç çetelerinin, diğer gençlerin, hatta polisin elinde can verebilmektedir. 1993 yılında Rio de Janeiro'da polis görevlileri altı sokak çocuğunu öldürmüşlerdir. 1996 yılında Rio'lu bir polis görevlisi suçunu itiraf etmiş ve sokak çocuğu öldürmekten suçlu bulunup hüküm giyen ilk polis olmuştur. Oysa Rio'da sokak çocuklarının öldürülmeleri daha önceden (1990 yılında) başlayan bir olaydır. Çocuk suçlarıyla ilgili yargı organı tarafından hazırlanan bir rapora göre bu kentte her gün üç sokak çocuğu öldürülmektedir. Katillerin büyük bölümünü, çocukların dilenciliğini, hırsızlığını ve zamlı koklamalarını büyük bir dert sayan işyeri sahiplerinin isteği üzerine harekete geçen polisler oluşturmaktadır. Pek çok çocuk sokaklarda bu tür şeyleri gerçekten yapmaktadır. Ancak bunlardan çok daha fazlası sokaklarda kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlamak için meşru işler yapmaktadır. Sokaklarda çalışan çocuklar genellikle gecekondulardan ve yoksul mahallelerden gelmektedir.

Hindistan'da sokak çocuklarının çoğu okuma-yazma bilmeyen 5–14 yaş arasındaki çöp toplayan çocuklardan oluşmaktadır. Çocuklardan çoğunun evi yoktur ve sokaklarda yaşamaktadır. Bazıları çeşitli nedenlerle evlerini terk etmiş bulunmakta ve geri dönmek için herhangi bir çaba göstermemektedir. Banglade'deki sokak çocuklarının çoğu çöp tenekelerinden sebze, plastik, kağıt, karton, diş macunu tüpü veya kapağı, ilaç şişesi, kırık cam ve metal parçalar gibi atıklar toplamaktadır. Toplanan bu atıklar aracılar tarafından fabrikalara satılmaktadır. Hindistan'da "Taya Rajendra Çöp Toplayıcıları Projesi", Banglade ve Karnataka eyaletlerinde genç çöp toplayıcılara alternatif iş olanakları sunmak ve onları mesleklerinin zararlı yönleri açısından bilinçlendirerek sömürülmelerini önlemeyi hedeflemektedir. Proje ayrıca mesleki ve temel eğitimin yanında sağlık ve sosyal yardım hizmetleri sunmayı da amaçlamıştır. Aileler, çocuklarının yeterli refah, sağlık ve temizlik ihtiyaçları açısından bilinçlendirilmektedir. Karnataka Eyaleti Konseyi önceleri çöpleri çocuklardan alarak doğrudan fabrikalara veya aracılara toptan olarak satmaktaydı. Ancak bu uygulama, çöpleri çocuklardan alan aracılardan işlerinin bozulmasından hoşlanmadıkları için başarılı olmadı. Aracılar programı baltalamak için bazen çocuklara verdikleri ücreti arttırmışlardır. Zaman zaman da çocukları tehdit etmişlerdir. Bunun sonucunda konsey bu uygulamaya son vermek zorunda kalmıştır.

Sokaklarda yiyecek ve başka şeyler satan çocukların sayısı Rusya Federasyonu'nda, Kırgızistan'da ve Orta Asya'da son üç yılda çarpıcı bir şekilde artmıştır. Bunun yanında Kamboçya'nın büyük şehirlerinde artık yığınlar arasında işe yarar bir şeyler arayan kız çocuklarını ya da Mısır'da sokaklarda karamela satan çocukları görebilmek mümkündür.

Sokak çocukları konusunda çalışmanın güçlüğü sokaklardaki çocukların sayısını belirlemeye başlamaktadır. Sokak çocuğunun net bir tanımı yapılamadığı için sayı belirtmek de imkansız bir hal almaktadır. Aynı zamanda, sokak çocukları olgusunun bir özelliği; çocukların devamlı hareket halinde olması, durağan bir yaşamlarının olmaması, bu sorunu daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır. İki temel faktör söz konusudur. Tanımdaki farklılıklar ve çocukların sürekli bir yer değişikliği içinde olmaları bu konudaki çalışmaları kısıtlamaktadır.

Bu güçlüklerle rağmen çeşitli araştırmalar bir takım rakamlar ortaya koyabilmektedir. 1980'li yıllarda yapılan ilk araştırmalarda dünyada 80–100 milyon civarında sokak çocuğu bulunduğu öne sürülmektedir. Bölgesel bazı araştırmalar da sokak çocuklarının sayısı hakkında bilgi sahibi olmamızda yardımcı olmaktadır. Yapılan çalışmalar sokak çocuklarının normal çocuk nüfusunun Mexico City'de %9'unu, Bengladeş'de %7'sini oluşturduğunu göstermektedir. Güney Afrika ve Bulgaristan'da sokaktaki çocukların %70'i akşam evlerine dönmektedir. UNICEF raporuna göre, dünyada ailesiyle bağlarını koparmış ve bir barınağa gereksinme duyan çocukların oranı %5–10 arasında değişmektedir. Sokak çocuklarının olgusunun getirdiği çeşitli zorluklar rakamlar konusunda tahminlerle yetinmeyi gerekli kılmaktadır. Sokak çocuklarının sayısı ile ilgili verilen rakamlarda kesinlik aramak yanlış olur. Kesin olan tek şey sokak çocuklarının sayısının tüm dünyada arttığıdır.

6.2. Türkiye’de Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocuklarının Durumu

Türkiye’de sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar, genelde herkesin ilgi duyduğu popüler konular olmasına karşın bu konuda yapılan durum saptama çalışmalarının yetersiz ve sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Özellikle 1950’li yıllarda başlayan iç göçe bağlı olarak kırsaldan kente göçün ve gecekondulaşmanın olması ile bu sorun gün yüzüne çıkmıştır. Ekonomik sıkıntı da bunu tetikleyen faktörlerin başında gelmektedir. Ekonomik sıkıntının ülke genelinde yaşandığı diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi bizde de bu problem

beraberinde sokağa itilen çocuk sayısında artışı getirmiştir. Ancak bu konuda yapılan durum tespit çalışmalarının çok yetersiz olduğu izlenmektedir. Bu durumu, yapılanların belli bir sistematik içinde olmayışına, sürekliliği olmayan, sadece o günü saptamaya yönelik çalışmalar olmasına bağlayabiliriz.

Türkiye anakentlerinin sokakta çalışan çocuklar ve aileleri, Türkiye'de genel yoksullukla özdeşleştirilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelmişlerdir. İstanbul sokaklarında çalışan çocukların memleketleri sıralamasında en büyük oran Ağrı, Mardin, Siirt, Diyarbakır, Bitlis ve Kars illerine aittir (Karatay 1999). Aynı araştırmada ailelerin birbirinin akraba veya hemşerilerinin yanına geldiği görülmektedir. Örneğin Mardin Dargeçit ilçesinden insanlar Tarlabası'nın ucuz evlerine yerleşmiştir. Araştırma sonuçlarına göre bu bölgede Mardinliler (%46) en büyük grubu oluştururken bunu Siirt Eruh ilçesi ve Batman'dan gelen aileler izlemektedir. Karatay sokaklarda çalışan çocukların %18'inin ailesinin yanında olmadığını, bu nedenle arkadaş, hemşeri, kardeş grupları halinde İstanbul'a sokakta çalışmak üzere geldiklerini ve pansiyon türü bekar evlerinde kaldıklarını, bekar evlerinde kalan çocukların %38'inin Ağrı, %28'inin Kars'tan geldiğini tespit etmiştir. İlik ve Türkmen (1994) de yaptıkları çalışmada çocukların yaklaşık yarısının (%42,86'sının) bekar evlerinde, %33,52'sinin aile yanında, %22,53'ünün akraba yanında kaldığını saptamışlardır.

Sokakta yaşayan ve çalışan çocukların cinsiyeti açısından incelendiğinde erkek çocukların oranının çok fazla olduğu, büyük kentler dışında kız çocuğunun görülmediği gözlenmektedir. Ancak, İstanbul ve Ankara gibi anakentlerde sokakta çalışan kız sayısının oranı diğer illere göre fazladır. İstanbul'da bu oran Karatay'ın çalışmasında %8,8 çıkmaktadır. Sokakta çalışan çocuklar arasında kızların oranı kentteki her bölgenin özel durumuna bağlı olarak da değişiklik göstermektedir. İstanbul'da genel oran %8,8 iken Beyoğlu'nda %37,8'e yükselmektedir (Küntay, 1993). Bunu destekleyen veriler bulmuştur. Özellikle Taksim, Kadıköy ve Bakırköy'de sokakta mendil, sakız ve çiçek satan kız çocuklarının sayısının yüksek olduğunu söylemektedir.

Aileleri, Taksim, Tarlabası'nda oturan özellikle 7 yaşından küçük kız çocuklarının çok geç saatlere kadar çalıştığını belirten Küntay, Bakırköy Özgürlük Meydanı'nda sakız, mendil, satan kız çocuklar arasında 7 yaşından küçüklerin de bulunduğunu ve bu çocukların gece 22:00–23:00'e kadar sokaklarda kaldığını belirtmektedir.

Sokaklarda çalışan erkek çocukların yaşı, kız çocuklara göre daha fazladır. Kızlar erkeklere göre daha küçük yaşlarda çalıştırılmaktadır. Sokakta çalıştırılan erkek çocukların yaş ortalaması 12,48 iken, kız çocukların ortalaması 10,26'dır (Karatay, 1999). Bunun nedenleri ailelerinin kız çocuklarına ilerleyen yaşlarda koruma amacıyla izin verilmemesi, kız çocukların küçük yaşlarda satıcı olarak daha cazibe taşıması ve büyüdükçe tepki görmesi yanında büyüyen kız çocuklarının fuhuş sektörüne çekilmesinin de bunda etken olduğu görülmektedir.

Sokaklarda çalışan çocukların eğitim durumuna bakıldığında bu konudaki veriler ilköğretim bitirme oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Eğitim içerisinde yer alma oranı yaklaşık çocukların yarısını oluşturmaktadır. Beyoğlu örneğinde bu oran %75'e çıkmaktadır. İlköğretimin yasal zorunluluk olmasına karşın hiç okula gitmeyen çocuk sayısı da anlamlı düzeyde yüksek görülmektedir. Diyarbakır'da çocukların %28'inin hiç okula gitmediği ve okuma-yazma bilmediği görülmektedir. İlkokulu bitirmeden bırakanlarla bu oran %47,5'a çıkmaktadır. Herhangi bir eğitim kurumuna devam edip de aynı zamanda çalışanların oranı %30'dur. Sokakta çalışan çocuklar çoğunlukla eğitimi belli dönemlerde terk etmek zorunda kalmaktadırlar. İstanbul'da sokakta çalışan çocuklarda bu oran %29'a çıkmaktadır. %17 gibi bir oranda da hiç öğrenime başlamamış çocuk bulunmaktadır (Karatay, 1999). Bu çocukların eğitimdeki başarı oranları da düşük olmaktadır. %14'ünün en az bir kez sınıfta kaldığı, bu çocukların büyük oranda aile bütünlüğünü korudukları ve çocukların düzenli bir aile ilişkisine sahip oldukları görülmektedir. Çoğunlukla anne-babanın sağ olduğu ve birlikte yaşadığı görülmektedir. Genellikle kalabalık aile yapısının olduğu izlenmektedir.

Ailelerin eğitim düzeyinin düşük olduğu özellikle de annelerin okur-yazarlık oranlarının çok düşük olduğu saptanmıştır. Diyarbakır'da annelerin %96,5'u okur-yazar değildir. Bu oran babalarda %54'dür. İstanbul'daki ailelere baktığımızda annelerde okur-yazar olmama oranı %72, babalarda ise %14'tür. 5-10 kişiden oluşan hanelerde yaşanmaktadır. Babaların %38'i işsizdir. Çalışan babaların %28'i inşaat işçisi, %7'si seyyar satıcı, geriye kalanlar çeşitli serbest işlerde çalışmaktadır. %81 oranında evlerde en az 2-4 kişinin çalıştığı, aylık gelirin 250 milyon civarında kaldığı görülmektedir. Ailelerin %76'sının hiçbir güvencesi bulunmamakta, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı değildir. Sadece %13'ü yeşil kart uygulamasından yararlanmaktadır.

Sokakta çalışan çocukların ailelerine baktığımızda anne-babalarının evlenme yaşının çok küçük olduğu dikkat çekmektedir. Kadınların %36'sı 13–15 yaşları arasında evlenmiştir. Bir başka dikkat çekici boyut annelerin Türkçe bilmemesidir. Annelerin yarısından fazlasının Türkçe konuşmakta sıkıntısı olmadığı anlaşılmıştır. %32'si ise Türkçe konuşarak kendini ifade edemediğini, %13'ü ise sıkıntı çektiğini belirtmektedir. Barut'un (2002) çalışmasında dil problemi yaşayanların oranı %32,3'dür. Barut, çalışmasında çocukların %70,5'inin anadil sorunu yaşadıklarını, %61,8'inin ise Türkçeyi konuşamadığını belirtmiştir.

Atauz (1990) tarafından Ankara ve Şanlıurfa'da sokak çocukları ile yapılan araştırmada, UNICEF tarafından kullanılan sokak çocuğu tipolojisi kullanılmıştır ve Ankara'da yapılan araştırmada toplam 61 çocuk ile Şanlıurfa'da yapılan araştırmada ise toplam 69 çocuk ile görüşülmüştür. Yapılan araştırmada Ankara ve Şanlıurfa'daki sokak çocuklarıyla ilgili bir durum analizinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Atauz (1997) tarafından Diyarbakır Sokak Çocukları ile yapılan araştırmada toplam 200 sokak çocuğu ile görüşülmüştür. Araştırma'da Diyarbakır sokak çocukları hakkında bir durum analizinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Küntay (1993) tarafından İstanbul'daki sokak çocukları ile ilgili yapılan araştırmada, çocukların davranış bozukluklarını biçimlendirmede aile ve çevre ile ilgili koşulların etkileri incelenmiştir. Araştırma kapsamına 90 çocuk alınmıştır.

Baştaymaz (1990) tarafından Bursa'da çalışan çocuklar üzerinde yapılan araştırmada enformel sektörde ve enformel çıraklık sistemi içinde yer alan 6–15 yaş grubundaki 249 çocuk ile görüşülmüştür. Bu araştırmada çocuklar, seyyar olarak gıda satanlar, seyyar olarak gıda dışı mallar satanlar, seyyar olarak hizmet üretenler, diğer enformel girişimciler, eski hurda eşya ve maddeler toplayanlar, oto tamir atölyelerinde çırak olarak çalışanlar, küçük çaplı üretim yapan sanayide çalışan çıraklar, küçük ticaretle uğraşan işyerlerindeki çırak tezgahhtarlar arasından tesadüfi olarak seçilmiş ve çocukların demografik özellikleri, çalışma koşulları ve gelir düzeyleri, gelecek beklentilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Konanç (1988) tarafından Ankara sokaklarında çalışan çocuklarla yapılan araştırmada 15 yaşından küçük 233 çocuk ile görüşülerek çocukların durum analizinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Atauz (1997) tarafından Diyarbakır sokak çocukları üzerinde yapılan araştırmada çocukların yaş durumlarına bakıldığında 11–13 yaşları arasındaki çocuklar yoğunluğu oluşturmaktadır. Atauz'un Ankara ve Şanlıurfa'da sokak çocukları üzerinde yaptığı araştırmada, çocukların yaş gruplarında yoğunluğu her iki şehirde de 11–12 yaş grubundaki çocukların oluşturduğu saptanmıştır.

Küntay (1993) tarafından İstanbul sokak çocukları üzerine yapılan araştırmada çocukların yaş gruplarına bakıldığında çoğunluğu 12–15 yaş arası (%50), 16–18 yaş arasında (%40), 7–11 yaş arasında (%10) çocuklar oluşturmaktadır.

İlik ve Türkmen (1994) tarafından İstanbul'da sokakta çalışan çocuklar üzerinde yapılan araştırmada ise çocukların ağırlıklı olarak 12–15 yaş grubunda (%77'si) olmakla beraber 6–11 yaş grubundaki (%19) çocukların sayısının da azımsanmayacak düzeyde olduğu saptanmıştır. Ankara'da sokakta çalışan çocuklar üzerinde yaptıkları araştırmada (1994) ise çocukların yaş dağılımlarında çoğunluğu 11–14 yaş grubundaki (%60) çocukların oluşturduğu saptanmıştır.

Karataş, Ulutaş ve diğerlerinin (1994) Antalya'da sokakta çalışan çocuklar üzerinde yaptığı araştırmada ise yoğunluğu 10–12 yaş grubundaki (%53,1) ve 13–15 yaş grubundaki (%29,7) çocukların oluşturduğu saptanmıştır.

Araştırmalardan elde edilen bulgulara bakıldığında sokak çocuklarının yaş gruplarında yoğunluğu 11–15 yaş grubundaki çocukların oluşturduğu söylenebilir. Çocukların cinsiyetleri konusunda yapılan araştırmaların genellikle erkek çocuklar üzerinde yapılmış olması nedeni ile sağlıklı bir sonuç alınamamaktadır. Ancak yapılan bir kısım araştırmaya göre sokakta çalışan kız çocuklarının erkeklere oranla daha az sayıda olduğunu söylenebilir.

Küntay'ın (1993) İstanbul'daki çocuklar üzerine yaptığı araştırmasında çocukların %30'unun tiner ve bali koklayıcısı olduğu saptanmıştır. Tiner ve bali koklayanlar grubunda yer alan çocuklarda bağımlılık yaklaşık 15–17 yaşları arasında gelişmektedir. Son yıllarda bu yaş aralığının düştüğü ve daha küçük yaşlarda madde kullanmaya başladığı dikkat çekmektedir. Çocukların çoğunlukla evden kaçtıklarında zamanla sokaklarda barınırken ya

madde koklayan başka çocuklara özenip onları taklit ederek ya da erişkin bir birey tarafından zorlandıkları için tiner ve bali koklama alışkanlıkları edindikleri gözlenmiştir. Çocuklarla yapılan görüşmelerde uyarıcı madde koklarken hissettiklerini; "sıcaklık hissediyorum", "kafayı buluyorum", "annemi, babamı, evi unutabiliyorum" şeklinde ifade ettikleri belirlenmiştir.

İlik ve Türkmen'in (1994) İstanbul'daki çalışan çocuklar üzerinde yaptığı araştırmada çocuklar arasında sigara kullanımının yaygın olmakla birlikte alkol ve kumar alışkanlığının yerleşik alışkanlık olmadığı tespit edilmiştir.

Atauz (1990) tarafından Ankara ve Şanlıurfa' da sokak çocukları üzerinde yapılan araştırmada Ankara'daki çalışmalarda elde edilen bulgular, birinci grup olan "Sokakta Çalışan Çocuklar" arasında alkollü içki içme, uyuşturucu kullanma ve kumar oynama çocuklar arasında yoktur. Ancak üçüncü grup olan "Sokağın Çocukları" tanımına giren çocuklara bakıldığında bu durumda artış görülmektedir. Bu gruptaki bütün çocuklar sigara kullanmaktadır. Gruptakilerin üçte ikisi buldukları her türlü alkollü içkiyi tüketmektedir.

Şanlıurfa'da yapılan araştırma sonuçlarında ise kötü alışkanlıkların en az birinci grupta yani "sokakta çalışan çocuklar" arasında olduğu, ikinci ve üçüncü gruplarda ise bu tür alışkanlıkların yoğunlaşmakta olduğu, çocuklar arasında sigara kullanımının yoğun olduğu saptanmıştır. Alkollü içeceklerin ise her üç grupta da tüketildiği saptanmıştır. Ayrıca üçüncü grup olan "sokağın çocukları" arasında bali koklayanların oranının fazla olduğu saptanmıştır.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında sokakta çalışan çocuklar arasında en yaygın olarak kullanılan madde sigaradır. Ancak sokağın çocukları tanımlamasına giren çocuklarda ise sigara en yoğun olarak kullanılan madde olarak görülmekle birlikte bali, tiner koklama ve alkollü içki kullanma oranının da arttığı söylenebilir.

Bir başka araştırma ise Konanç tarafından Ankara Emniyet Müdürlüğü Çocukları Koruma Şubesi'nin 1985–1988 yılları arasında tuttuğu kayıtlar taranarak yapılan bir çalışmadır. Küçükleri Koruma Şubesi'ne getirilen bu çocukların demografik özellikleri, hangi semtlerde yakalandıkları ve suçları ile buna bağlı olarak polisin neler yaptığı araştırılmıştır.

Ankara'da 1985–1988 yılları arasında 471 çocuğun çeşitli sebeplere bağlı olarak Emniyet Müdürlüğü Çocukları Koruma Şubesi'ne getirildikleri saptanmıştır. Bu çocuklardan yaklaşık yarısının (%47) evden kaçan çocuklardan oluştuğu, bir bölümünün (%6) yetiştirme yurtlarından kaçtıkları, büyük bir bölümünün (%30) ise sokaklarda başıboş dolaştıkları, %17'sinin ise terk edilen çocuklar oldukları görülmüştür. Tüm çocukların %77'sinin erkek olduğu, evden ya da kurumdan kaçanların çoğunun 11–15 yaşları arasında, başıboş dolaşanların çoğunun daha büyük, terk edilenlerin tümünün ise 5 yaşın altında bulunduğu anlaşılmıştır. Polis tarafından yapılan işlemlere bakıldığında, terk edilen çocukların yetiştirme yurtlarına yerleştirildikleri, evden kaçan ya da başıboş dolaşanların ise, aileleri bulunana kadar şubede barındırıldıktan sonra ailelerine teslim edildikleri görülmüştür. Evden kaçan çocukların kaçma nedeni olarak istismarı oldukça büyük sıklıkla belirttikleri dikkati çekmektedir. Polis kayıtlarında çocukların yaklaşık %25'inin tekrar tekrar evden kaçmış oldukları görülmektedir.

Bir başka araştırma Ankara (Konanç, 1992) ve İzmir'de (Zeytinoğlu, 1994) sokaklarda çalışırken ya da başıboş dolaşırken rastlanan çocuklar üzerinde yapılan bir alan araştırmasıdır. Ankara'da 233 çocuktan, İzmir'de ise 122 çocuktan bireysel görüşmeler ve gözlemler yoluyla veri toplanmıştır. Çocuklarla tek tek görüşmeler yapılarak sokakta ne yaptıkları, sokakta bulunma nedenleri, kendilerinin ve ailelerinin demografik özellikleri, aile ve okul kurumlarıyla ilişkileri hakkında bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Kazançları, kazançlarıyla ne yaptıkları, ailede, gidiyorlarsa (veya daha önce gitmişlerse) okulda ve sokakta bulundukları sürelerde istismara uğrayıp uğramadıkları, kimler tarafından yapılan ne tür fena muamelelerle karşılaştıkları, evden kaçıp kaçmadıkları, geceleri nerelerde kaldıkları, polislerle, zabıta, çevredeki esnafla ve akranlarıyla ilişkileri, alkol, sigara ve uyuşturucu kullanıp kullanmadıkları, mevcut gereksinimlerinin ve gelecekle ilgili beklentilerinin neler olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. İlk aşamada çocukların yoğun olarak toplandıktan semtler belirlenmiştir. Bu çalışmada sokak çocukları ile yapılan diğer çalışmalara benzer bir şekilde çocukların çoğu zaman gruplar halinde bulundukları, ayrıca tek bulunduklarında ise konuşma başladıktan sonra diğer çocukların ilgi duyarak yaklaştıkları ve kendi görüşlerini belirtmek istedikleri izlenmektedir.

Sokak ortamının kalabalık ve düzensiz olması, verilerin odaklı grup tartışması gibi yöntemlerle toplanmasına ve standart psikolojik araçların kullanılmasına olanak vermemektedir. Ancak araştırma sırasında çocukların büyük bir kısmının kendileriyle diyalog kurulmasından çok hoşlandığı, konuşmanın ardından görüşmeciyeye sattıkları ürünlerden ikram etmek ve bir daha rastladıklarında yine sohbet etmek istedikleri saptanmıştır.

Konanç (1992), Ankara'da okula giden çocukların arasında çalışanların oranlarını belirlemek ve özelliklerini diğerleriyle karşılaştırarak incelemek amacıyla, bir araştırma yapmıştır. 6 ila 15 yaş arasında ilkokul, ortaokul ve liseye devam eden çocuklardan 665 kişilik temsili bir örneklem üzerinde yapılan bu çalışmada, bu yaşlar arasında bulunan çocukların %21'inin düzenli olarak çalıştıkları, bunlardan büyük çoğunluğunun da sokakta çalıştıkları belirlenmiştir. Çalıştığı saptanan 140 çocukla yaş ve sosyo-ekonomik düzey açısından eşitlenen 140 kişilik çalışmayan çocuklardan oluşan bir grup, çeşitli özellikleri açısından karşılaştırılmıştır. İzmir ve Ankara sokaklarında çocuklarla yapılan alan araştırmalarının sonuçları ise birbirleriyle karşılaştırarak aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Her iki kentte de çocukların çoğu ergenlik öncesinde ya da ergenliğin ilk döneminde bulunmaktadır. İzmir örneğinde en büyük yığılma (%46) 11–15 yaş grubundadır. Ankara'da ise 13–15 (%57) yaş grubundadır. Her iki kentte de 8–10 yaşları arasında birçok çocuğun da sokakta çalışmakta olduğu görülmüştür. Yine iki kentte de çocukların %15 kadarı sokakta çalışmaya 8 yaşından daha küçükken başlamış olduklarını belirtmişlerdir. Sokakta var oluşun bu kadar erken yaşlarda başlamakta olması, bu çocukların sokakta karşılaştıkları tehlikelerle ilgili ileride değineceğimiz bulgularla birlikte değerlendirildiğinde, alınması gereken önlemlerde gecikilmemesi gerektiğini daha iyi göstermektedir.

Her iki kentte de sokaktaki çocukların tamamına yakınının erkek olduğu görülmüştür. Gerek İzmir'de (%89), gerekse Ankara'da (%82) çocukların çoğunluğunun parçalanmamış ailelerden geldikleri ve aileleriyle birlikte yaşamakta oldukları saptanmıştır. Her ne kadar bazı çocuklar bu kentlerde doğmuş bulunsalar da Ankara'daki ailelerin %26'sının, İzmir'dekilerin ise %40'ının, bu kentlere yakın bir geçmişte (5 yıldan daha kısa bir zaman önce) göç etmiş oldukları (İzmir'e göç edenlerin büyük çoğunluğunun Güneydoğu Anadolu'dan olduğu) anlaşılmaktadır.

Çocuklardan ailelerinin gelirlerini yeterli bir biçimde öğrenebilmek mümkün olmamışsa da (Ankara'da %13, İzmir'de %21 oranında çocuk ailenin gelirini bilmemektedir), ana-babaların eğitim düzeylerinin çok düşük olduğu görülmüştür. Her iki kentte de babaların büyük çoğunluğunun ilkokul mezunu ya da ilkokuldan terk oldukları, annelerin yarıdan fazlasının ise hiç okula gitmedikleri dikkati çekmiştir. Her iki kentte de bu küçük yaşlardaki çocuklar sokakta çalıştıkları halde, annelerinin %90'dan fazlasının ev dışında çalışmadıkları belirtilmiştir. İzmir'deki babaların %44'ünün de halihazırda işsiz oldukları görülmüştür. Ancak yine de İzmir'deki çocukların %70'i evlerinde radyoya, %81'i televizyona sahip olduklarını belirtmişlerdir. Evde üç elektrikli ev eşyasından daha fazlasının bulunduğunu söyleyenlerin oranı %60'tır.

Özellikle İzmir'de ailelerin çok yüksek sayıda çocuk sahibi oldukları görülmüştür (%43'ünün 4-6 arasında, %26'sının 6'dan daha fazla). Çocukların aile ilişkileri incelendiğinde, aralarında önemli farklılıklar olduğu dikkati çekmiştir. Örneğin İzmir örnekleminin %28'i, bazıları birkaç kez olmak üzere, evden kaçma deneyimleri bulunduğunu ifade etmiştir. Bu oran Ankara'da %14'tür. Çalışmayan okul çocuklarında ise bunun yerini itaatsizlik ya da eve para getirmeme nedeniyle evde karşılaşılan fena muamele almaktadır. Her ne kadar çocuklardan çoğu evden kaçtıktan kısa bir süre sonra geri dönmekteyse de (örneğin İzmir'de %29'u bir gece sonra, %26'sı da birkaç gece sonra eve geri döndüklerini söylemiştir), bazıları (%13) birkaç hafta, bir kısmı (%12) ise daha da uzun bir süre eve dönmediklerini ifade etmişlerdir. Çocuklardan %57'si evden kaçtıklarında bazı gecelerini sokakta geçirdiklerini söylemişlerdir. Çocuklar evden kaçtığı anda, akrabaların ve arkadaşların onlara destek olan önemli kaynaklar olduğu görülmüştür. Bu grupların çocuklara kimi zaman barınma, kimi zaman da yiyecek, giyecek ve para verdikleri belirtilmiştir. Hatta yine İzmir'de evden kaçan çocukların %30'u bu süre içinde gecelerini bir akrabalarının ya da arkadaşlarının evinde geçirdiklerini ifade etmiştir. Bazı çocuklar da eve geri dönmelerinde yine akrabalarının yardımcı olduklarını belirtmişlerdir.

Ancak her iki örnekleme de çocukların çoğunluğunun evden hiç kaçmadıkları, geceleri düzenli olarak evlerine döndükleri anlaşılmıştır. Bu çocukların hemen hepsi ana-babalarının kendilerini sevdiklerine inanmakta, ancak sık sık da fiziksel cezaya çarptırıldıklarını söylemektedir. Ankara'da çalışmayan okul çocuklarının çoğunluğunun da

fiziksel olarak cezalandırıldıklarını belirtmiş olmaları, bunun alt sosyo-ekonomik düzeyde bir norm olduğuna işaret etmektedir (Konanç, 1992).

Ankara'da (%65,7) İzmir'den (%36) daha fazla olsa da her iki örnekleme de çocukların önemli bir bölümünün halihazırda okula da devam ettikleri anlaşılmış ancak, bu oranlarda ilkokula gidenlerin ağırlıkta olduğu, ortaokula devam edenlerin ise çok daha az sayıda oldukları görülmüştür. Okulu bırakanlara neden bıraktıkları sorulduğunda sıklıkla verilen yanıt, para kazanma zorunluluğu ve okul için gereken masrafları karşılayamama olmuştur. Devamsızlık ve bunu izleyen başarısızlık da okulu bırakmanın nedenleri arasında sayılmaktadır.

Ankara örneklemindeki çocukların en büyük oranının (%39) sokakta simit, balon ve çiklet satanlardan oluştuğu, bunu ayakkabı boyacılarının izlediği; İzmir de ise ilk sırada boyacıların bulunduğu (%53), daha sonra satıcıların (%32) geldiği görülmüştür. Her iki kentte de bunları izleyen kategoriler hamallar, araba park edenler ve dilenenlerdir.

Her iki araştırma da çocukların önemli bir bölümünün sokakta her gün (Ankara'da %37, İzmir'de %59) çalışmakta olduklarını göstermiştir. Diğerlerinin ise hafta sonu ve tatillerde çalıştıkları anlaşılmıştır. İki kentte de çocukların günlük çalışma sürelerinin uzunluğu dikkati çekmiştir. İzmir'dekilerin yarısından fazlası, Ankara'dakilerin ise %70'i günde 8 saatin üzerinde çalışmaktadır. Halbuki, İş Kanunu'nda çocukların günlük çalışma saatlerinin 7,5 saati aşamayacağı, okula gidenler için okulda geçen sürenin de buna dahil olduğu hükmü bulunmaktadır.

Hem Ankara hem de İzmir'de çocukların önemli bir bölümü (%40 kadarı) işlerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Bunun en önemli nedeni olarak da onları sokakta çalışmaktan men etmeye çalışan belediye zabıtasından gördükleri fena muameleyi göstermişlerdir. Çocukların çoğu zabitanın kendilerini kovaladığı, boya kutularını kırdığını, zaman zaman da dövdüğünü söylemektedir. Bu durum yasadaki, zabitanın çevreyi sokak satıcılarının uygun olmayan ürünler satmalarından koruma görevine uyumlu ise de korunmaya muhtaç çocukları koruma görevi tanımına da aykırıdır. Bunun önlenilmesinin öncelikli yolu, zabitanın eğitimi olarak gözükmektedir.

Çocukların işlerinden memnun olmama nedenleri arasında, bundan sonra, işin zor ya da pis olması ve kazancın az olması gelmektedir. Oysa çocukların kazançları, yetişkinlere ödenen asgari ücret ile karşılaştırıldığında, çocukların çoğunun (Ankara'da %45, İzmir'de %31) bundan daha fazla kazandıkları görülmüştür. Bu durum çocukların neden çalışmak zorunda kaldıklarının ve özellikle de sokakta çalışmayı tercih ettiklerinin önemli bir nedeni olarak görülebilir. Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu, çırak olarak çalıştırılan çocuklara ödenecek ücretin, asgari ücretin %30'undan az olamayacağını hükme bağlamıştır. Oysa sokakta çalışan çocukların, memnun olmasalar da bundan çok daha fazla kazandıkları anlaşılmaktadır. Her iki kentte de çocukların büyük bir çoğunluğu kazançlarının tümünü ya da büyük bir bölümünü ailelerine verdiğini söylemiştir.

Çocuklara sokakta bulundukları sürelerde fena muamelelerle karşılaşp karşılaşmadıkları sorulduğunda, her iki kentte de çoğunluğun en azından bir türe giren (fiziksel istismar ilk sırada, duygusal istismar ikinci sırada olmak üzere) istismara hedef oldukları anlaşılmıştır. Bazı çocukların cinsel istismara uğradıklarını söylediği kaydedilmiştir (Ankara'da %2,6, İzmir'de %6). Genel olarak kimler tarafından istismara uğradıkları sorulduğunda ilk sırayı büyük çocukların aldığı, bunu belediye zabıtasının izlediği görülmüştür.

İzmir örneğine sokakta herhangi birilerinden yardım ya da destek görüp görmedikleri ve ne gibi yardımlar gördükleri de sorulmuştur. Çocukların çoğunluğu fena muamele ile karşılaştıklarında akranları tarafından korunduklarını, ayrıca gerektiğinde birbirlerine para verdiklerini söylemişlerdir. %30'u da paraya ya da yiyeceğe ihtiyaçları olduğunda, zaman zaman çevredeki esnafa başvurdıklarını ve destek gördüklerini söylemişlerdir.

Çocuklara sigara, içki ve uyuşturucu gibi maddeleri kullanıp kullanmadıkları sorulduğunda, İzmir grubunun %20'si, Ankara grubunun da %25'i düzenli olarak sigara kullandıklarını, her iki kentte de %6 kadarı alkol kullandığını ifade etmiştir. Esrar denediklerini söyleyenlerin oranı ise İzmir'de %1, Ankara'da %4,7'dir. İzmir'de yalnızca bir çocuk tutkal koklarken görülmüştür (oysa bu araştırmanın verilerinin toplanmasından bu yana geçen süre içinde İzmir'de tutkal koklayan çocukların sayısında önemli bir artış olduğu gözlenmektedir). İzmir de "polisle başı derde giren" çocukların oranı (%43) Ankara'dakinden

(%14) çok daha fazladır. Bunun çocuklar tarafından belirtilen nedenleri arasında ilk sırayı küçük hırsızlıklar almakta, daha sonra ise kavgaya karışmak gelmektedir.

Sokakta çalışan çocukların en çok korktukları kamu görevlisi tipini, satıcıların belli bir düzenini sağlamakla görevli Belediye Zabıtası oluşturmaktadır. Bu görevlilerin sokaklarda kurallara aykırı iş yapan satıcıların araçlarına ve tezgâhlarına el koyma yetkileri de bulunmaktadır.

Sokak çocuklarının bir kısmı işledikleri suç, serserilik ya da yalnızca evden kaçma nedeniyle polisle sorun yaşamaktadırlar. Normal koşullarda çocuklarla polis arasında barışçıl bir ilişki vardır. Ancak hırsızlık gibi bir suç işlendiğinde polis, zanlı olarak öncelikle bu çocukların hepsini gözaltına almaktadır. Atauz (1990), Ankara'da sokak çocukları ile yaptığı araştırmasında çocuklar karakola götürüldüklerinde burada kendilerine kötü davranıldığını belirtmişlerdir.

Sokak çocukları sokakta yaşarken alkolikler, yasa dışı örgütler gibi gruplarla aynı ortamları paylaştıklarından onlarla ilişki içinde olmaktadır. Çocuklar da alkollü içeceklere alışmaktadır. Bu ortamlarda çocuklar cinsel tacize uğrayabilmekte, alkol ve madde kullanmaya başlamaktadır. Sokakta cinsel istismara uğrama tehlikesi yüksektir. Çocukların yaşam koşullarından dolayı kendi aralarında da cinsel yönden sapkın davranışlar görülebilmektedir.

Sürekli olarak bir arada yatıp kalkma zorunluluğu ve sevgilerini yöneltecekleri dış dünyadan kişilerin bulunmayışı gibi koşullar nedeni ile sokak çocukları arasında eşcinsel ilişkiler görülebilmektedir (Atauz, 1990). Konanç'ın (1988) Ankara sokaklarında çalışan çocuklar üzerinde yapmış olduğu araştırmada çocuklardan %26'sının cinsel istismara uğradıkları ortaya çıkmıştır. Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezi'nden yararlanan çocuklardan ikisinde cinsel istismar olayı ile karşılaşmıştır (İlik ve Türkmen 1994).

Ankara ve İzmir sokaklarında yaygın olarak görmeye alıştığımız çocukların büyük çoğunluğunun, aile bağlarının farklı derecelerde de olsa devam ettiği büyük bir kısmı bu kentlere yakın zamanlarda göçmüş olan yoksul ve eğitimsiz ailelerin çocukları oldukları anlaşılmaktadır. Bu araştırmalarda ailelerden veri toplanmamışsa da Türkiye'de yapılmış

olan bazı başka araştırmalar (örneğin Kağıtçıbaşı, 1981), kırsal kesimde yaşamanın, sosyal güvencelerden yoksunluğun ve eğitimsizliğin özellikle kadının eğitimsizliğı ön plana çıkmaktadır. Bu aileler çocuklarından ekonomik açıdan ailelerine katkı yapmalarını beklemektedir. Örneğin, annelerin neredeyse tümü ev dışında çalışmazken, küçük yaşlardaki çocukların uzun saatler sokaklarda çalışmaları, bu ailelerin kente göçtükleri halde kentlileşemediklerine ve eski tutumlarını sürdürdüklerine işaret etmektedir. Sosyal güvencelerden yoksundurlar ve hizmetlerden yararlanamamaktadırlar. Kentlerde sokakta çalışan çocukların sorunlarına, uzun vadeli de olsa, daha köklü çözümler ararken, kuşkusuz ki ilk dikkate alınması gereken özellikler bunlardır. Ancak, bu problemler yurt dışı örneklerde olduğı gibi gecekondularda yaşayan aileleri ve bunların çocuklarını dışlayarak çözümlenemez.

Bir başka araştırma ise sokakta çalışan veya yaşayan çocuklara yönelik toplumsal tepki ve tutumları incelemek amacıyla İzmir'de yapılmıştır. Bu araştırmada, çocukların yoğun olarak bulundukları semtlerde esnaflık yapan, çeşitli dükkânlarda veya yine sokakta çalışan 122 yetişkin çocuklarla olan ilişkilerini, onlar hakkındaki gözlemlerini, görüşlerini, tutum ve duygularını öğrenmek amacıyla görüşmeler yapılmıştır. Toplumun bu çocuklara yönelik tepkilerini, tutumlarını ve duygularını anlamaya yönelik olarak İzmir'de yapılan araştırmadan (Zeytinoğlu, 1994) elde edilen bulguları özetlemeden şunu vurgulamak gerekir: Söz konusu araştırma, çocukların yoğun olarak bulundukları semtlerde iş yapan esnaf ve çalışanlarla yapılmıştır. Dolayısıyla bu yetişkinlerin çocukları tanıma ve onlarla ilişki kurma olanakları toplumun diğerk kesimlerinden çok daha fazladır. Bu nedenle, elde edilen sonuçlar toplumun genelinin yargılarını yansıtmaktan çok, çocukları daha iyi tanıyan bir kitlenin algılamalarını ortaya koymaktadır.

Çevredeki yetişkinlerin büyük bir bölümü, çocukların uzun saatler sokakta çalışmaktan, yorgunluk, pislik, soğuk ya da sıcaktan, büyük çocuklar, zabıta ve bazı yabancılardan gördükleri fena muamelelerden dolayı çeşitli güçlüklerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Beslenme bozukluğu, hastalanma, trafik kazalarına uğrama, okulu bırakmak zorunda kalma, bazı çocukların yetişkinler tarafından para için kullanılmaları ve uyuşturuculara alıştırılmaları, bu yetişkinler tarafından dile getirilen diğerk tehlikeler arasındadır.

Görüşme yapılan yetişkinlerin çoğu, çocukların bir kısmıyla iyi ilişkiler içinde olduğunu, bazen onlara yardım ettiğini söylemiştir. Onları fena muameleden korumaya çalıştıklarını, zaman zaman da yiyecek, para ve özellikle kötü hava koşullarında sığınacak yer verdiklerini ifade etmişlerdir. Ancak bu çocukların çevreye problem oldukları da sıklıkla dile getirilmiştir. Özellikle de bazı çocukların kirli görünümünün, yaptıkları kavga ve gürültünün, dilenmelerinin, mal satmak, ayakkabı boyamak ya da cam silmek için ısrarcı davranışlarının, esnafı, müşterileri ve gelip geçenleri rahatsız ettiğini belirtmişlerdir.

Derneklerde çalışan gönüllülerde bu çocuklara yönelik duygularının da çeşitlilik içerdiği görülmüştür. Farklı sorulara verdikleri yanıtlar bir arada yorumlandığında, bu duyguların acıma, takdir ve kızgınlığın bir karışımını yansıttığı söylenebilir. Çocukların koşullarının kötülüğü ve yaşlarının küçüklüğü acımaya yol açarken, geçimlerini sağlamak için gösterdikleri büyük çaba (özellikle de okula da gidenler ya da kardeşlerini okutanlar için) takdir duyguları uyandırmaktadır. Bazılarının çevrelerini şu ya da bu biçimde rahatsız etmeleri veya insanların acıma duygularını istismar etmeleri ise derneklerde kızgınlık ve öfke duygularına sebep olmaktadır. Bazı yanıtlarda ise kızgınlık ve öfke duygularının çocukların kendilerine değil ailelerine yöneltildiği, ailelerin daha çok kazanmak için ya da kendi tembelliklerinden dolayı çocuklarını bu koşullarda çalıştırarak istismar ettiklerinin dile getirildiği görülmüştür.

Yetişkinlerin çoğu, sokakta yalnızca çalışan çocuklarla evden kaçıp uzun süre sokakta yaşayanları ayırt edebildiklerini söylemişler ve hırsızlık yaparak, uyuşturucu kullanarak çevreye ve hatta sokakta çalışan diğer çocuklara (paralarını çalarak, sarkıntılık ederek, şiddet uygulayarak) asıl zarar verenlerin, sayıca daha az olduğunu tahmin ettikleri bu ikinci gruba girdiklerini belirtmiştir.

Araştırmalarda ortaya çıkan bazı sonuçlar, kent sokaklarında çalışan çocukların daha acil olarak karşılanması gereken gereksinimleri olduğunu göstermektedir. Brezilya, Kolombiya, Güney Afrika ve Hindistan gibi ülkelerde sokak çocuklarını ve sokakta çalışan çocukları çalışırken korumak ve eğitilmelerine olanak sağlamak için çeşitli projeler uygulanmaktadır. Ankara'da, ILO ile Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin işbirliğinde başlatılan proje de bu amaçla uygulamaya konmuştur.

Bu proje kapsamında, çalışmalar ivedilikle başlatılmalıdır. Çocuklar arasında okula devam eden çocuklar oldukça fazla bile olsa, ailelerin yoksulluğu ve çocukların düzenli olarak çalışmak zorunda olmaları, okul yaşamlarının sürmesini tehlikeye atmaktadır. Hâlihazırda okul öğrencisi olanların bazılarının bile okuma-yazma gibi bilgi açıklarını takviye edici bir eğitime ihtiyaçları olabilir. Ayrıca aralarında okul hayatını çeşitli aşamalarda bırakmış olanlar da bir hayli fazladır. Az da olsa hiç okula gitmemiş olanlar da vardır.

Çocuklardan çoğu çalışırken sağlıklı beslenememekte, uzun saatler çalıştıkları için yorulmakta, kirlenmekte, ev ödevlerini yapabilecek mekana ve yardıma sahip olmadıkları için başarısız olmaktadır. Ayrıca para kazandıkları için kendileriyle zaman zaman gurur duysalar bile dışlandıkları, istismara uğradıkları zamanlar da az olmamaktadır. Yine aralarında çeşitli olumsuz koşullardan dolayı davranış bozuklukları gösterenler, zararlı alışkanlıklar edinenler veya suça yönelenler de bulunmaktadır.

Göz ardı edilmemesi gereken bir boyut tüm çocukların dengeli beslenmeye, sağlık hizmetlerine, temizlenebilecekleri, dinlenebilecekleri, oynayabilecekleri mekanlara olan ihtiyaçlarıdır. Okula da giden çocuklar için bu hizmetlerin bir kısmının okullarda verilmesi, yalnızca sokakta çalışanların değil, daha büyük bir kitlenin yararlanabilmesini sağlayacaktır. Okullarda psikolojik danışmanlık dahil, temel sağlık hizmetlerinin ilkokuldan başlamak üzere kurulması sağlanmalıdır. Yoksul ailelerin çocukları için okullarda alınabilecek bazı özel önlemler arasında ücretsiz beslenme, okul formalarının ve eğitim araçlarının ücretsiz olarak temin edilmesi, çocukların okul dışı saatlerde ev ödevlerini yapmaları için okulda özel bir mekan ayrılıp kaynak kitaplar ve öğretmenler sağlanması ve bazı çocukların temel bilgi açıklarını tamamlayabilmek için uygun gün ve saatlerde sunulacak telafi edici eğitim programları sayılabilir.

Sokakta çalışan çocuklar arasında okula gitmeyenler de olduğuna göre, kentlerde bu tür hizmetlerin verileceği merkezlere de ihtiyaç vardır. Bu merkezlerde, beslenme, sağlık bakımı, temizlenme, dinlenme gibi ihtiyaçların yanı sıra çocukların kendileri gibi ailelerinin de yararlanabileceği okuma-yazma, iş ve beceri kursları, telafi edici eğitim uygulamaları düzenlenebilir. Aileleriyle etkileşim sorunları olan, davranış bozuklukları gösteren, zararlı alışkanlıklar edinen çocuklara uygun sağaltım programları uygulanabilir. Bu çocukların, Williams'ın (1993) da önerdiği gibi, sokağa bütünsel bir bağımlılığın getireceği tehlikeler

konusundaki farkındalık düzeyleri artırılabilir. Merkeze bağlı gezici ekipler kurularak çocukların çalışırken desteklenmeleri ve istismara uğramamaları sağlanabilir.

Bu tür merkezlerin diğer kurumlarla kurabileceği işbirliği aracılığıyla ailelerin yetişkin üyelerine istihdam olanakları aranabilir. Sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ya da hukuksal yardım konusundaki gereksinimleri için uygun yönlendirmeler yapılabilir.

Gerek bu merkezler kanalıyla, gerekse okullardan ve kitle iletişim araçlarından yararlanarak aileler, kamuoyu ve ilgili kuruluşlar, çalışan çocukların özellikleri, becerileri, güçlü yönleri ve sorunları konusunda bilinçlendirilebilir. Bazı çocukların kendilerine olan saygılarını azaltıcı, örneğin, pis ya da aşağılanmalarına yol açan işler yerine özsaygılarını zedelemekten para kazanacakları işlere yönelmeleri sağlanabilir. Yine bu merkezlerde açılacak ya da bu merkezler aracılığıyla ilişki kurulabilecek meslek kursları ve atölyeler aracılığıyla, çocukları gelecek için daha iyi hazırlayacak imkanlar sağlanabilir.

Kuşkusuz ki sayıları az da olsa, sokak çocuklarının sorunları için de hizmetler sunulması gerekir. Bu çocuklar için kurulacak barınma ve hizmet merkezlerinin kentten uzak olmaması topluma yeniden katılıma gönüllü olmalarını sağlamak açısından önemlidir. Temel amaç, bu çocukların yaşam biçimlerini zorla değiştirmek ya da özgürlüklerini baskı ile sınırlamak değildir. Aksine öncelikle yapılması gereken, onları zararlı alışkanlıklarının ve bağımlılıklarının esiri olmaktan kurtulmaları için yönlendirmek ve tedavilerini sağlamaktır. Bu tedavide başarı elde edilmeye başlandıkça, çocukların seçenekleri arasında iradi tercihler yapabilmelerinin de yolu açılacaktır. Ayrıca bu hizmetler, çocukların aralarından tercih yapabilecekleri seçenekleri çoğaltmak için yaratıcı yaklaşımlar üretmelidirler. Bu yaklaşımlar geliştirilirken dünyada bu konuda deneyimi olan sokak eğitimcilerinin ve uzmanların çalışmalarından yararlanmak mümkündür.

Sokak çocuklarında suç işlemenin yaygınlığı ve örgütlü suç niteliğindeki eylemler giderek artmaktadır. Bu gruptaki çocuklar genellikle kendilerini korumak amacıyla bıçak taşımaktadırlar. Şanlıurfa'da yapılan araştırma sonuçlarına göre ise en çok işlenen suçlar hırsızlık ve birbirini yaralamadır. Çocuklardan birçoğu yanlarında bıçak taşımaktadır. Kendine dönük yıkıcı eğilimler arasında ise ikinci ve üçüncü grup çocuklarda kolların jiletle kesilmesi yaygındır.

Küntay'ın (1993) İstanbul sokak çocukları üzerinde yaptığı araştırmada çocuklarda görülen davranış bozukluğu türleri arasında %10 hırsızlık, %10 yankesicilik, %13 fahişelik olduğu ortaya çıkmıştır. Sokaklarda başıboş ve aç kalan çocuk, pazaryerlerinden, tezgahlardan ve dükkanlardan yiyecek maddesi ve ufak tefek şeyler çalmaktadır. Bazıları da inşaat yerlerine giderek hurdacıya satabilecekleri kırık cam metal vb. para eden nesneleri çalmaktadır. Sokaklarda dolaşıp geceleyen başıboş kız çocukları ise randevuevi örgütünün ağına takılmaktadır.

Ailelerin sosyo-ekonomik düzeyi düşüktür. Çoğunlukla ortalama gelirin altında yaşamaktadır. Aileler genellikle 20 m²'lik bir alandan daha az bir yerde yaşamaktadırlar. Ailelerin büyük bir çoğunluğunda aile üyelerinin cahil (okumamış) ve büyük bir çoğunluğunun babalarının işsiz olduğu ya da asla çalışmamış olduğu bulunmuştur. Görüşülen bütün ailelerin üçte biri göçebedir. İşsizlik göçebe olan ailelerde göçebe olmayan ailelerden daha yüksektir. Sokak çocuklarının ailelerinin sağlam ilişkilerinin olmadığı elde edilen bulgulardandır.

Bu çocukların aileleri parçalanmış olup, çoğunlukla büyük bir bölümünün aile reisleri, tek eşli ya da sadece anne vardır. Çalışan çocukların ailelerinde baba genellikle ekmek parası kazanandır. "Sokak çocukları"nda ise ekmek parası kazanan genellikle annedir. Çalışan çocukların büyük bir çoğunluğu gelirlerini düzenli olarak ailelerine vermek zorundadırlar. Çalışan ve sokakta yaşayan çocukların her ikisinde de anne, ailenin önemli bir üyesi olarak görülmektedir. Çoğunlukla sokak çocuklarının ailelerinde anneler bütün kararları alırlar. Anne genellikle çocuklar tarafından onlarla konuşan, yardımlarına güvenilen kişi olarak görülmektedir. Bununla birlikte babalar ise, çocukları ile konuşmayan, onlara yardımcı olmayan, güvenilmeyen ve çoğu zaman onları cezalandıran kişi olarak görülmektedir.

2001 yılında yapılan bir çalışma da ilginç sonuçları ile dikkat çekmektedir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı'nda uzman olarak çalışan Dr. Işık Görker ve Psikolog Füsün Aygölü tarafından SHÇEK, Yeldeğirmeni Çocuk ve Gençlik Merkezi'nde 12-17 yaş arası 16 sokak çocuğu olgusu üzerinde bir çalışma yapılmıştır.

Bu çocukların zihinsel özellikleri, kişilik profilleri, psikiyatrik bulguları bir ön çalışma olarak incelenmiştir. IQ düzeyleri Porteus Zeka testi ile değerlendirilmiştir. S.D.Porteus, bu testi zihinsel özürli çocukları belirlemek amacıyla geliştirmiştir. Kişilik profilleri ve psiko-patolojik durumlarını değerlendirmek için Rorschach Projektif Testi uygulanmıştır. Bu test Hermann Rorschach tarafından kişiliğin dinamiğini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Mürekkep lekelerinden oluşturulmuş 10 resimdir.

Olgular 12–17 yaş arası erkek çocuklardır. Hafif derecede zeka geriliği olan bir olguda bu gerilik fonksiyonel olarak değerlendirilmiştir. Üç olguda sınır gerilik, yedi olguda vasat zeka, üç olguda normal zeka, bir olguda parlak zeka, bir olguda üstün zeka saptanmıştır. Zeka düzeylerinin vasat ya da vasatın altı düzeyde olmasında patolojik sürecin zekayı fonksiyonel olarak etkilediğinin önemli rol oynadığı kanısına varılmıştır.

Olguların %75'inde anne ile ilişkilerde endişe, %68,7'sinde identifikasyon güçlüğü, %31,6'sında agresivite patlaması, %25'inde yeni ortamlara uyum güçlüğü, %18,6'sında realite ile ilişkilerde endişe, %12,5'inde somatik endişeler ve %6,2'sinde angoisse saptanmıştır.

Çocukların düşünceleri bölümünde olguların %62,5'inde kuvvetli nevrotik bulgular, %12,5'inde borderline tablo saptanmıştır. Çocuklar için sürekli anksiyetenin değerlendirilmesinde sürekli anksiyete düzey ortalaması %72,5 olarak bulunmuştur.

Çocuklar için Depresyon Ölçeği değerlendirildiğinde olguların % 25'i kesim puanının üstünde sonuç vererek depresyon bulgusu göstermiştir. Travma değerlendirme formunun alt ölçeklerinde %44.93 oranında duygusal travma ve istismar, %45,5 oranında fiziksel ihmal ve %41,5 oranında fiziksel istismar saptanmıştır. Bu durum olguların aile içinde yaşadıkları travmatik yaşantıların bir göstergesidir.

Anksiyete düzeylerinin yüksek olması, depresif bulgularının olması, aile içinde iken ifade ettikleri emosyonel ve fiziksel travmatik yaşantıları ile birlikte bu çocukların bir kısmının mutsuzluk-doyumsuzluk içinde olmaları, davranış ve uyum güçlükleri, zihinsel yetersizlikler ile okuma yetersizlikleri, onların biopsikososyal yönden ele alınıp değerlendirilmeleri gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sokak çocukları konusunda İstanbul yoğun olarak sokak çocuklarının bulunduğu bir şehir olarak görülmektedir. İstanbul'un birçok semtinde sokak çocuklarını ve sokakta çalışan çocuk görmek mümkündür. Özellikle Taksim, Bakırköy, Eminönü, Aksaray, Kadıköy, Üsküdar, Bostancı semtlerinde sokak çocukları ve sokakta çalışan çocuklar görülebilmektedir. Çalışan çocukların birçoğu mendil, sakız, çiçek, simit satmakta, ayakkabı boyacılığı yapmakta ya da trafiğin yoğun olduğu kavşaklarda cam silmektedirler. Özellikle trafiğin yoğun yaşandığı kavşaklarda kırmızı ışıklarda duran arabaların camlarını silen çocuklara birçok yerde rastlanmaktadır. İstanbul dışından ya da İstanbul'un çeşitli semtlerinden evlerinden ayrılarak gelen sokak çocukların ise daha çok Taksim, Bakırköy, Eminönü, Bostancı semtlerinde gruplar halinde yaşadıkları dikkat çekmektedir. Gündüzleri insanlardan para isteyerek ya da kavşaklarda cam silerek başıboş dolaşan bu çocuklar gecenin geç saatlerinde kendileri için yaptıkları barınaklarda, boş binalarda ya da bankamatiklerde kalmaktadırlar. Çocukların bir kısmı ise Haydarpaşa ve Sirkeci tren istasyonunda kalmaktadırlar.

Çocukların bazısı uçucu madde kullanmakla birlikte daha yoğun olarak Taksim'deki sokak çocuklarının çoğunluğunda tiner ve bali kullanım alışkanlıklarının olduğu gözlenmiştir. İstanbul'da sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocuklar hakkında yapılan birçok araştırmada özellikle Beyoğlu bölgesinde bir yoğunlaşma gözlenmiştir. Ayrıca genel olarak sokak çocukları nüfusu içinde kız çocuklarının sayısının düşüklüğüne rağmen Beyoğlu'nda kızların sayısının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ancak kız çocukların %26 bulunması yüksek bir oran olarak değerlendirilmiştir.

Bu oran örneğin Diyarbakır'da sokakta çalışan çocuklar üzerine yapılan araştırmada %6 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla her oranı kendi özgül koşulları içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü kız çocuklarının sokaklarda çalışmamasının bir kültürel kod olmasını sadece Türkiye'ye özgü bir durum olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Yine de, bazı araştırmacılar sokakta çalışan kız çocuk sayısının azlığını Türk aile yapısının geleneksel değerlerine bağlayarak açıklamaktadır. Türk aile yapısında kız çocuklarının erkek çocuklara göre daha baskıcı bir anlayış içinde yetiştirilmekte ve dışarıda çalışmak yerine ev içinde çalışmaya yönettikleri belirtilmektedir. Ancak Küntay tarafından özellikle İstanbul'un Beyoğlu bölgesinde yoğunlaştırılan araştırmanın veri toplama aşamasında yapılan gözlemlere göre sokakta çalışan çocuk sayısının hiç de düşünüldüğü gibi az olmadığı ve azımsanmayacak oranda olduğu görülmektedir.

Özellikle Taksim'de, Kadıköy'de ve Bakırköy'de sokakta mendil, sakız ve çiçek satan çocukların sayısının çok yüksek olduğu gözlenmiştir. Taksim'de, Tarlabası'nda oturan ailelerin kız çocuklarının genellikle gece saat 24.00'e kadar mendil, sakız gibi maddeleri sattıkları gözlenmektedir. Bu çocukların bir kısmının okula gitmekte olduğu görülmektedir. Ayrıca, özellikle 7 yaşından küçük kız çocuklarının sokaklarda çok geç saatlerde görülmesi de ilginç tespitler arasındadır. Kadıköy'de iskelenin önünde çiçek satan, mendil ve sakız satan kız çocukları ile birlikte çiçek satan kadınlar gözlenmiştir. Bunların çoğunun sokakta yaşama geleneğine sahip olan Romanlar olmasına karşın, Roman olmayanların da dikkat çekici sayıda olduğu gözlenmektedir. Bakırköy'de ise Özgürlük Meydanı'nda mendil ve sakız satan kız çocuklarının yaşları 7'nin altındakiler de bulunmakla birlikte, gece saat 22:00–23:00'e kadar sokakta kaldıkları gözlenmiştir. Kız ve erkek çocukların gecenin ilerleyen saatlerine kadar aile denetimi ve korumasından uzak kalmaları ve sokakta çalışmalarına bağlı olarak özellikle yasa dışı işlerde, özellikle de fuhuş ve kuryelik işlerde kullanıldıkları da görülmektedir."

Sokakta çalışma ile kız çocuklarının fuhuş sektöründe kullanılması arasında birebir ilişki kurulması ya da kademelendirme kurulması mümkün olmamakla birlikte, sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocukların yoğun olarak bulunduğu Türkiye'nin eğlence sektörünün merkezi olan Beyoğlu, aynı zamanda kız çocukların fuhuşa düşürüldükleri bölge de oluyor. Bu bölgede özellikle Prof. Dr. Esin Küntay tarafından uzun yıllardır yapılan araştırmalar vardır. Sokak çocukları gruplaması ve bu çocuk gruplarının gösterdiği kimi davranış sapmalarını sınıflayan Küntay öncelikle sokak çocukları kavramının belirsizliğine vurgu yapmaktadır. Küntay, sokak çocukları kavramsallaştırmasına ilişkin görüşünü şöyle açıklıyor: "Sokak çocukları" (street children) ve "sokaktaki çocuk" (children on the street) kavramının kesin bir ayrımına katılmadığım, bu yönde bir farklılık ortaya koymanın gerçekçi olmadığı yolundaki görüşümdür. Sokaktaki çocuklar grubunda yer alan küçüklerin aile bağlarının kopuk olması, çok geç saatlerde de olsa evlerine dönüp gelmeleri, sonucu değiştirmez. Bir şeyler satarak ya da hizmet vererek aile gelirine katkıda bulunmak zorunda kalan, günlerini sokakta başıboş geçiren çocuklar da çok ciddi riskler karşısında bırakılmaktadır. Küntay'ın tanımlarının soyutluğu ve gerçekliklerin uyuşmazlığına vurgusu, yaşanan sokak çocukları olgusunun karmaşık ve çok katmanlı bir toplumsal grup olduğuna vurgu yapması anlamında doğru olmakla birlikte, sokakta satıcı olarak çalışan çocukların uçucu madde kullanmaya öykünmesinin, çocukların madde bağımlısı sokak çocuğu oluşu sürecinde önde gelen etken olduğunu söylemek gözlemlerimizle uyuşmamaktadır.

Küntay yine aynı yerde sokak çocukları ile ilişkili olarak ortaya çıkan patolojik davranışları şöyle sıralıyor: Evden kaçma, uçucu madde bağımlılığı (tiner ve bali koklama), hırsızlık, fuhuş (cinsel sömürü), yankesicilik. Sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocuklar yaş grupları ve sokakta yaşama kültürleri açısından birçok farklılıklar göstermekle birlikte, geldikleri ailelerin yapısı itibariyle bazı ortak özellikleri vardır.

Karatay yaptığı alan çalışmasında (1999) sokakta çalışan çocukların üçte ikisinin sokakta çalışırken polis veya belediye zabıtasının kendilerini kovaladığını, başka yerlere gitmesi için zorladığını ya da doğrudan şiddet kullanarak kendisine müdahale ettiğini, üçte biri polis tarafından alıkonulduğunu ifade etmiştir. Polis ve zabitanın müdahalesi bölgeden bölgeye değişmektedir. Büyük caddeler, kalabalık ortamlarda ve iş merkezlerinin önünde daha müdahaleci bir tavrın olduğu görülmektedir. İstanbul'da Kadıköy, Beyoğlu, Eminönü ve Bakırköy en çok müdahalenin gerçekleştiği ortamlardır. Zabitanın müdahalesi çocukların sattığı malzemelere el koyma tarzında olmaktadır. Çocukların üçte ikisinin malzemesine en az bir kez el konulmuştur.

Betül Altıntaş, “Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar” kitabında 80 çocuk üzerinde yaptığı alan çalışmasında sokakta çalışan çocuklar kategorisinin sokak çocuğu kavramının etki alanı dışında bağımsız bir kavram olarak kullandığını belirtmektedir. Bu çocukların kağıt mendil sattıkları, çiçek, yara bandı, kalem v.b. satıcıları oldukları görülmektedir. Bu çocuklardan kağıt mendil, gül, yara bandı satanların ve belli bir talebi gerektirmeyen maddeler kategorisinde araştırmacının değerlendirdiği grubun yaş grubunun küçük olduğu, genellikle 7–11 arasında kümелendiği görülmektedir. Ayakkabı boyacılığı yapanların ise 13-15 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Çöp toplayanların ise 13–15 yaş aralığında toplandıkları izlenmektedir. Simit satanlar ise 11–15 yaş aralığındadır. Kız çocukların mendil, sakız, çiçek satmada toplandığı görülmektedir. Diğer alanların erkek ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Yüksel Çırak ve Yrd. Doç. Dr. Nazmiye Çivitci tarafından Malatya ilinde yapılan "Sokakta Çalışan Çocuklar" konulu araştırma sonucunda Türkiye'de yapılan genel araştırmalarla benzer bulgular elde edilmiştir. Bu çalışmada Malatya ili sokaklarında çalışan çocukların bazı demografik ve psiko-sosyal özellikleri incelenmiştir. Çalışma 146 sokakta çalışan çocukla yürütülmüştür. Çalışmada çocukların demografik ve psiko-sosyal

özelliklerini belirlemek amacı ile 85 maddeden oluşan bir veri toplama aracı kullanılmış ve veriler yüz yüze soru tekniği ile elde edilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre sokakta çalışan çocukların çoğunluğunun 10–15 yaşları arasında (%82,88) olduğu ve sokakta çalışmaya başlama yaşının 6 yaşa kadar indiği, çoğunlukla sokakta çalışmaya 10–12 (%33,36) yaşlarında başladığı anlaşılmaktadır.

Sokakta çalışma nedenlerine bakıldığında; aileye yardımcı olmanın ilk sırayı aldığı (%67,80), bunu okul ihtiyaçlarını karşılamanın (%22,60) takip ettiği görülmektedir. %5,48'i babaları öldüğü için, %4,11'i babaları çalışmadığı için çalıştıklarını belirtmiştir.

Sokakta çalışan çocukların sokakta yaptıkları işe bakıldığında; sırasıyla ayakkabı boyacılığı (%45,20), simit-poğaça-tatlı satıcılığı (%23,29), çakmaklara gaz doldurma (%12,33), kâğıt mendil satıcılığı (%8,90) ve sakız satıcılığı (%6,85) yaptıkları görülmektedir.

Sokakta çalışan çocukların kazandıkları paraları harcama biçimlerine bakıldığında; %72,60'ının kazandıkları parayı ailelerine verdiği, %20,55'inin hem ailesi hem de kendisi için harcadığı, %6,85'inin ise kendisi için harcadığı görülmektedir. Sokakta çalışan çocukların kazandıkları parayı ne tür kişisel harcamalar için kullandıklarına bakıldığında; %58,21'inin okul masrafları için, %25,37'sinin yiyecek için, %10,45'inin giyecek ve benzeri gereksinimler için, %5,97' sinin ise sigara için harcadığı görülmektedir.

Sokakta çalışan çocukların %52,05'i sokakta çalışan başka kardeşlerinin de olduğunu; %3,42'si de sokakta yaşayan kardeşlerinin olduğunu belirtmişlerdir.

Sokakta çalışan çocukların %91,78'i annelerinin herhangi bir işte çalışmadığını belirtirken, annelerinin çalıştığını belirtenlerin %7,53'ü annelerinin temizlikçi ve diğer işlerde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Sokakta çalışan çocukların %70,55'inin babaları çalışmaktadır. Babaların küçük işyeri çalışanı (%12,33), işçi (%11,64) ve serbest meslek sahibi (%10,96) oldukları görülmektedir.

Anne-babaların eğitim durumlarına bakıldığında, annelerinin %61,64'ünün okur-yazar olmadığı, %23,97'sinin ilkökul mezunu ve %1,37'sinin de ortaokul mezunu olduğu; babalarının %17,81'inin okur-yazar olmadığı, %56,16'sının ilkökul mezunu, %7,53'ünün ortaokul mezunu, %4,11 'inin de lise mezunu olduğu görülmektedir.

Sokakta çalışan çocukların %44,52'sinin 3–4 kardeşi, %22,60'ının 5–6 kardeşi, %15,75'inin 1–2 kardeşi, %12,33'ünün 7–8 kardeşi, %3,42'sinin 9–10 kardeşi ve %1,37'sinin 2 ve daha fazla kardeşi bulunmaktadır. Sokakta çalışan çocukların annelerinin %98,63'ünün, babalarının %95,89'unun sağ olduğu; %5,48'inin de anne-babalarının boşanmış olduğu görülmektedir.

Sokakta çalışan çocukların %86,30'u okula devam ederken, %13,70'inin ise okula devam etmemektedir. Okula devam etmeyenler maddi durum yetersizliğini (%65,00), okumayı sevmemeyi (%15,00) ve ailelerinin göndermemesini (%10,00) okula devam etmeme nedenleri olarak göstermişlerdir. Okula devam edenlerin %28,09'unun en az bir defa sınıfta kaldıkları görülmektedir. Sokakta çalışan çocukların %10,27'si en az bir defa evden kaçtıklarını belirtmişlerdir. Evden kaçmayı düşünenlerin oranının ise %15,07 olduğu görülmektedir. Evden kaçma nedeni olarak ilk sırada aile içi şiddet (%86,66) belirtilmiştir. Evden kaçmayı düşünme nedenleri olarak da yine ilk sırada aile içi şiddet (%68,18) gelmektedir. Yine, evden kaçmayı düşünenlerin %13,64'ü tek başına yaşamak istedikleri için, %9,09'u ise çalışmak için kaçmak istediklerini ifade etmişlerdir.

Sokakta çalışan çocukların %66,44'ü sokakta çalışan diğer arkadaşları ile kavga etmediklerini; %33,56'sı ise kavga ettiklerini belirtmişlerdir. Sokakta çalışan çocukların %41,10'u sokakta çalışırken yetişkinlerin şiddetine maruz kaldıklarını vurgulamışlardır. Yetişkinler tarafından şiddete maruz kalma nedenleri olarak da aldıkları ürünün parasını vermek istememe (%21,67), satış yapılan mekan yüzünden anlaşmazlık (%13,33), işyeri sahiplerinin işlerine engel olma (%11,67), satışta ısrar etme (%5,0) ve zabıta, işlerini iyi yapmama gibi diğer nedenler (%38,34) görülmektedir. Çocukların %10,00'u ise hiçbir nedene bağlı olmaksızın yetişkinler tarafından şiddete maruz kaldıklarını belirtmiştir.

Sokakta çalışan çocukların %11,64'ü cinsel tacize uğradıklarını ifade etmişlerdir. Arkadaşları arasında cinsel tacize uğrayanların var olup olmadığı sorulduğunda ise %18,49'u arkadaşlarının cinsel tacize uğradığını söylemişlerdir. Sokakta çalışan çocukların kimler

tarafından cinsel tacize uğradığı sorulduğunda %52,94'ü tanımadığı insanlar, %11,76'sı sarhoşlar, %5,88'i mahalle arkadaşları, %5,88'i bali-tiner kullanan ve %23,53'ü ise diğerleri tarafından cinsel tacize uğradıklarını belirtmişlerdir. Sokakta çalışan çocukların %14,38'i sigara kullandıklarını; uçucu madde, tiner ve uyuşturucu gibi diğer zararlı maddeleri ise kullanmadıklarını ifade etmişlerdir.

Sokakta çalışan çocukların %34,98'i sokakta çalışmayı güvenli bulmamaktadır. Sokakta çalışmayı güvenli bulmama nedenleri olarak da yetişkinlerin kötü davranmasını (%22,34), sarhoşların olmasını (%21,28), kaçırılma tehlikesi olmasını (%10,64), trafik kazası riskini (%9,57), zabıtalara olmasını (%9,57), paralarının çalınmasını (%5,32), cinsel tacize maruz kalmayı (%3,19) ve diğer nedenleri (%18,08) görmektedirler.

Sokakta çalışan çocukların %36,99'u sokakta çalışmaktan memnun olduğunu, %63,01'i ise memnun olmadığını belirtmiştir. Memnun olduğunu ifade edenlerin %44,44'ü harçlığını kazandığı için, %27,07'si sokakta çalışmayı sevdiği için, %22,22'si ailesine katkıda bulunduğu için ve %9,26'sı da diğer nedenlerden dolayı sokakta çalışmaktan memnundurlar. Memnun olmadığını ifade edenler memnun olmama nedenleri olarak eğitimlerini engellemesi (%18,48), kötü bir iş olarak görmeleri (%16,30), oyun oynamalarına engel olması (%10,87), kötü alışkanlıkların kazanılması (%8,70), geleceği olmayan bir iş olarak görülmesi (%8,70), sokakta çalışmaktan utanma (%7,61), üşüme (%7,61), korkma (%5,43) ve diğer nedenleri (%16,70) görmektedirler.

Sokakta çalışan çocukların %74,66'sı sokakta çalışmayı bırakmak istediğini belirtirken, %24,66'sı sokakta çalışmayı bırakmak istemediğini ifade etmiştir. Sokakta çalışan çocukların %91,10'u eğitimlerine devam etmeyi isterken; %7,53'ü ise devam etmek istememektedir. Devam etmek istemediğini belirtenlerin %45,45'i okulu sevmedikleri için, %18,18'i okumayı zor buldukları için, %36,36'sı da diğer nedenlerden dolayı eğitimlerine devam etmek istemediklerini belirtmişlerdir.

Dr. Bahattin Akşit, Dr. Nuray Karancı, Dr. Ayşe Gündüz-Hoşgör tarafından sokakta çalışan çocuklara yönelik olarak bir saha araştırması yürütülmüştür. Araştırma, özellikle seçilmiş belirli alanları kapsamaması nedeniyle sokakla çalışmanın boyutları ve yaygınlığı hakkında yeterli bilgiyi vermemekle birlikte, sokakta çalışan çocukların çalışma şartları,

karşılaştıkları riskler, çocukları çalışmaya iten nedenler, çocukların beklenti ve eğilimleri, yaş grubu gibi konularda fikir verebilecek mahiyettedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre;

- Sokakta çalışan çocukların büyük çoğunluğu (%90'ı) erkek çocuklarından oluşmaktadır.
- Çocukların %86,2'si geniş çekirdek ailelerden gelmektedir.
- Çocukların %43,8'i okulu terk etmişlerdir.
- Çocukların büyük çoğunluğunun anneleri okuma-yazma bilmemektedir.
- Sokakta çalışan çocuklar 7–17 yaş grubunda yer almaktadır.
- Çocuklar genel olarak, ayakkabı boyacılığı, kağıt mendil, sakız, su, simit, Milli Piyango bileti, kırtasiye malzemesi gibi satıcılık, araba camı silme, mezarlıklarda su taşıma, mezarların temizlenmesi, çöp toplama, çiçek satma, dini kitap ve malzeme satma gibi işlerde çalışmaktadırlar.
- Çocukların büyük çoğunluğu (%58), genelde aynı işi yapmaktadır.
- Yaptıkları işler, genellikle kalabalık şehir merkezlerinde ve tehlikeli ortamlarda bulunmalarını gerektirmektedir.
- Çocuklar, dengeli ve yeterli besleyememektedirler, çocukların bir kısmı geceyi sokakta veya çöplüklerde geçirmektedir.
- Çocukların %72'si yorgunluktan şikayetçidir. Çoğunluk olarak uzun süreler ayakta durmak, ağır yük taşımak, uzun saatler yürümek zorunda olmak, sıcak ve soğukta dışarıda kalmak temel şikayet nedenlerini oluşturmaktadır.
- Çocukların %80'i müşterilerin kendilerine kötü davrandığını belirtmektedir.

Yukarıda belirtilen araştırmalar yanında, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, İl Sosyal Hizmetler Müdürlükleri ve diğer araştırmalardan aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Yoksulluk ve günlük geçim ihtiyacının sağlanması zorunluluğu yanında çocuk istihdamı ile ilgili mevzuatın özellikle denetimi daha düzenli olan sanayiden sayılan işlerde 15 yaşın altında çocuk çalıştırılmasını engellemesi, çocukları ve ailelerini, günlük sıcak paranın kazanıldığı, daha kolay istihdam olanağı oluşturan, herhangi bir eğitim ve yetenek gerektirmeyen daha denetimsiz bir alan olan sokakta çalışmaya veya çalıştırmaya yöneltmektedir.

Sokakta çalışma ilk bakışta en azından mendil, kitap, sebze meyve vb. satma gibi alanlar için çok da ağır ve tehlikeli şartlarda değilmiş gibi görünmekle birlikte, derinlemesine araştırıldığında; haftanın 7 günü 14 saate varan çalışma saatleri, yetersiz ve dengesiz beslenme, fiziksel şiddete maruz kalma, cinsel taciz, eğitim eksikliği ve şefkat eksikliği gibi doğrudan olumsuz etkileri yanında sokakta çalışmaktan sokakta yaşamaya geçişin kolaylaşması, bağımlılık yapıcı maddeleri kullanma alışkanlığının edinilmesinin kolaylaşması gibi dolaylı etkileri de eklendiğinde sokakta çalışma, çocukların fiziksel, zihinsel, psikolojik gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Ülkemizde, sokakta yaşayan, çalıştırılan çocukların sayılarında hızlı bir artışın görülmekte olduğunu, 2003 yılı Haziran ayı sonu itibariyle, ulaşılan toplam çocuk sayısının 23.872 olduğunu; sokakta çalışma yaşının 7 ila 11 arasında olduğunu; sokakta çalışan ya da yaşayan çocukların %95'inin cinsiyetinin erkek olduğunu; 2003 yılının ilk on bir ayında (Ocak ile Kasım 2003 tarihleri arasında) sokakta yaşama, evden kaçma, kayıp, buluntu, terk, suç mağduru, suç işlediği şüphesiyle yakalanıp getirilen çocuk sayısının 0–18 grubu için 88.313 olduğunu; bu çocuklardan 1.291'inin (%15) 0–10 yaş arası, 75.402'sinin (%85) ise 11–18 yaş grubunda olduğunu; yine Emniyet Genel Müdürlüğü'nün çocuk bilgi formları verilerine göre 88.313 çocuktan 26.048'inin (%34) sigara bağımlısı olduğunu; 3.253'ünün (%4) alkol bağımlısı olduğunu; 1.175'inin (%2) çözücü, 1 905'inin (%2) yapıştırıcı bağımlısı olduğunu; 399'unun (%1) uyuşturucu kullandığını; 567'sinin (%1) hap kullandığını ve 43.526'sinin (%56'lık büyük bir kısmının) hiçbir madde kullanmadığını; yarıya yakın çoğunluğunun madde bağımlılığına sahip olmadığını; onun dışında uyuşturucu madde bağımlılık oranlarının çok düşük olduğunu; ama uçucu madde ya da çözücü madde denilen madde bağımlılığı oranının biraz fazla olduğunu; madde kullananların kullanmayanlara oranının %44 olduğunu göstermektedir."

UNICEF'in yaptığı araştırmaya göre Türkiye'de var olan durum aşağıdaki şekilde özetlenmektedir;

- Türkiye'de kentlerin sokaklarında yaşayan ve/veya çalışan çocuk sayısı son dönemde gözle görülür biçimde artmıştır.
- Pek çok çocuk, anne-babaları tarafından sokakta çalışıp aile geçimine destek vermeye zorlanmaktadır.

- İstismar eden ailelerden gelen çocukların bazıları kurtuluşu sokaklarda aramaktadırlar.
- Çoğu zaman okula gidemeyen, gitse bile ev ödevlerini yapacak zamanı bulamayan bu çocukların birçoğu eğitim sisteminin dışında kalmakta, bu da vasıflı işler için gerekli olan ilköğretim diplomalarını alma şanslarını sınırlamaktadır.
- Çocukların çoğu sokaktayken kötü muameleye, fiziksel ve/veya cinsel istismara, hastalıklara ve yetersiz beslenmeye maruz kalmakta, madde bağımlısı haline gelmektedir.

İllerdeki sokakta yaşayan/çalışan çocuklar ile uçucu ve uyuşturucu madde bağımlısı çocuklara ait istatistiki veriler ve bu alanda yapılan çalışmalar hakkında valiliklerden bilgi istenmiştir (Tablo 1.1.). Bu veriler SHÇEK tarafından 2004 yılında derlenmiştir.

Tablo 1.1. İllere Göre Sokakta Yaşayan/Çalışan ve madde Bağımlısı Çocuklar

İl Adı	Sokakta Yaşayan Çocuk	Sokakta Çalışan Çocuk	Madde Bağımlısı Çocuk
Adana	Veri yok	2384	Veri yok
Adıyaman	Veri yok	869	45
Afyon	Sokakta yaşayan çocuk yok	23	Madde bağımlısı çocuk yok
Ağrı	Sokakta yaşayan çocuk yok	Veri yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Aksaray	Veri yok	Veri yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Amasya	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	2
Ankara	169	Veri yok	3
Antalya	1098	366	180
Ardahan	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Artvin	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Aydın	Veri yok	422	Veri yok
Balıkesir	300	200	
Bartın	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Batman	3	1632	30
Bayburt	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Bilecik	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Bingöl	Veri yok	Veri yok	29
Bitlis	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Bolu	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	14
Burdur	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Bursa	64	Veri yok	63
Çanakkale	Veri yok	Veri yok	11
Çankırı	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Çorum	Sokakta yaşayan çocuk yok	440	7
Denizli	Veri yok	261	34
Diyarbakır	459	123	
Düzce	Sokakta yaşayan çocuk yok	80	5

Edirne	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	2
Elazığ	20	37	49
Erzincan	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	13
Erzurum	Veri yok	480	72
Eskişehir	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	13
Gaziantep	52	2021	632
Giresun	Veri yok	Veri yok	Veri yok
Gümüşhane	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Hakkâri	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Hatay	Sokakta yaşayan çocuk yok	32	7
Iğdır	Sokakta yaşayan çocuk yok	71	Madde bağımlısı çocuk yok
Isparta	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	10
İstanbul	204	2178	381
İzmir	312	29	
Kahramanmaraş	Sokakta yaşayan çocuk yok	73	40
Karabük	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Karaman	Sokakta yaşayan çocuk yok	10	Madde bağımlısı çocuk yok
Kars	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	1
Kastamonu	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Kayseri	Veri yok	16	14
Kırıkkale	24	Veri yok	18
Kırklareli	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Veri yok
Kırşehir	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	3
Kilis	Veri yok	Veri yok	20
Kocaeli	Veri yok	63	9
Konya	Veri yok	266	68
Kütahya	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	15
Malatya	Sokakta yaşayan çocuk yok	102	4
Manisa	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	53

Mardin	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	13
Mersin	Veri yok	989	102
Muğla	Veri yok	Veri yok	12
Muş	Veri yok	Veri yok	18
Nevşehir	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	2
Niğde	Veri yok	Veri yok	11
Ordu	Veri yok	Veri yok	4
Osmaniye	Sokakta yaşayan çocuk yok	60	Madde bağımlısı çocuk yok
Rize	Veri yok	Veri yok	Veri yok
Sakarya	Veri yok	159	11
Samsun	Sokakta yaşayan çocuk yok	188	11
Siirt	Sokakta yaşayan çocuk yok	421	20
Sinop	Sokakta yaşayan çocuk yok	Veri yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Sivas	Sokakta yaşayan çocuk yok	103	41
Şırnak	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Tekirdağ	Veri yok	Veri yok	62
Tokat	7	Sokakta çalışan çocuk yok	9
Trabzon	Sokakta yaşayan çocuk yok	50	5
Tunceli	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	30
Urfa	Veri yok	592	Veri yok
Uşak	Sokakta yaşayan çocuk yok	67	Madde bağımlısı çocuk yok
Van	Sokakta yaşayan çocuk yok	573	Madde bağımlısı çocuk yok
Yalova	Veri yok	538	Veri yok
Yozgat	Sokakta yaşayan çocuk yok	Sokakta çalışan çocuk yok	Madde bağımlısı çocuk yok
Zonguldak	Sokakta yaşayan çocuk yok	Veri yok	Veri yok
TOPLAM	1641	16 577	2550

Kaynak: (Polat, 2008: 77-79)

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ KAVRAMI, GÜNÜMÜZDE SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR VE ÇOCUKLARA YÖNELİK ÇALIŞMALAR YAPAN KURULUŞLAR

7. GENEL ANLAMDA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Bu bölümde, öncelikle çocuk işçiliği ele alınarak kavramsal tanımı yapılacaktır. Daha sonra Dünya’da ve Türkiye’de çalışan çocukların durumuna değinilecek ve son olarak bu konudaki yasal mevzuatlar ile bu alanda çalışmalar yapmakta olan kuruluşlar açıklanmaya çalışılacaktır.

7.1. Çocuk İşçiliği Hakkında Bilgiler

Uluslararası kavramlar içerisinde çalışan çocuk; esnaf ve sanatkarlar yanında ya da sanayi iş kolunda çalışan çocuklarla, tarım kesiminde ailesi ile birlikte çalışan veya marjinal iş kollarında çalışan çocuklar olarak ifade edilmektedir.

Çocuk işçiliği, 18 yaşının altındakilere fiziksel, zihinsel, ahlaki açıdan zarar veren ve onları eğitimden yoksun bırakarak zedeleyen, istismar eden bir çalıştırma biçimi şeklinde de ifade edilebilir.

Çocuk işçi tanımında Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) tanımı da oldukça önemlidir. ILO’nun çocuk işçi tanımı, 138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaş Sözleşmesi’ne dayanmaktadır. Buna göre, 15 yaşın altında, hayatını kazanmak ve aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla çalışma hayatına atılan çocuklara çocuk işçi denilmektedir.

Ülkemizde, 4857 sayılı İş Kanunu'nda;

Çocuk işçi: 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişiyi,

Genç işçi: 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişiyi, ifade eder şeklinde tanımlanmıştır.

Çocuk işçiliğinin temelinde; öncelikle yoksulluk olmak üzere, aşırı nüfus artışı, kırdan kente yoğun göç, eğitim sistemindeki aksaklıklar, istihdam imkanlarının kısıtlılığı, yeterli toplumsal bilincin oluşmaması, ailelerin eğitimsizliği gibi birçok sosyal ve ekonomik neden bulunmaktadır. Çocuk işçiliği konusu hem çocuk sağlığı ve eğitim hem de kayıt dışı istihdam açısından çalışma hayatının sorunlu alanlarından birisidir.

Çocuklar kentsel alanda sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe, göçün etkisiyle sokakta; kırsal alanda ise iş çeşitlerine ve mevsimlere göre değişiklik göstermekle birlikte yoğun olarak tarım sektöründe mevsimlik işçi veya ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Genellikle, çocuğun iş yapması, onun sorumluluk alması, olgunlaşması bir anlamda sosyalleşmesi açısından önemli görülmektedir. Hatta bazı durumlarda çocuğun işleri öğrenmesi son derece yaşamsaldır. Örneğin, kırsal kesimde çocukların tarımla ilgili işleri ya da ev işlerinin nasıl yapılacağını öğrenmesi önemlidir. Gerçekten de çocuğun ev içinde ve yaşadığı çevrede bazı işleri üstlenmesi sorumluluk alma, özgüven kazanma, bazı şeyleri başarabildiğini görme gibi yararlar sağlayacağı için çocuğun psiko-sosyal gelişimi açısından önemli ve gerekli olabilir.

Çocuk işçiliği konusundaki duyarlılık yalnızca işverenlerin değil, toplumun da sorumluluğu altındadır. Toplumun özellikle, çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri, çocuk işçiliğinin nedenleri, çocuklar üzerindeki etkileri, alınacak önlemler ve yürütülmekte olan faaliyetler de duyarlı olması gerekmektedir. Böylece, yürütülecek faaliyetlere toplum desteğinin sağlanması bir ihtiyaç olmaya devam etmektedir. Hatta bu faaliyetlerin konuyla ilgili deneyimli kişi ve kuruluşların gözetim ve yönlendirmesi altında yürütülmesi de gerekmektedir.

Çocukların istismara karşı korunması, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te kurulmasından bu yana ulusal gündemin ilk sıralarında yer almıştır. Türkiye, 1992'de IPEC'e katılan ilk ülkelerden biri olmuş ve çocuk işçiliğine ilişkin her iki önemli Sözleşmeyi

de onaylanmıştır. IPEC çerçevesinde ulusal ortaklarla 100'ün üzerinde eylem programı uygulanmıştır. Türkiye'deki IPEC stratejileri, politika belirleyicileri arasında bilinçlenmenin artırılması konusunda bilgi temelinden yararlanılarak önemli ortakların kurumsal kapasitesinin geliştirilmesini sağlamıştır. IPEC, ayrıca başarılı müdahale modelleri oluşturmuş ve bunların UNICEF, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) gibi öteki Birleşmiş Milletler kuruluşları dahil olmak üzere ortak kuruluşları dahil olmak üzere ortak kuruluşlar tarafından uygulanması için de çaba göstermiştir. IPEC bunlara ilave olarak yerel yönetim düzeyinde Eylem Komiteleri ve Ulusal Danışma Grubu gibi eşgüdüm mekanizmalarının oluşması için destek sağlanmıştır. Türkiye, 2002'de çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin on yıl içinde ortadan kaldırılmasına yönelik bir hedef belirlemiştir.

Türkiye, son yıllarda çocuk işçiliğinde önemli bir azalma olduğunu söyleyebilecek durumdadır. 1994'de yaklaşık 1 milyon çocuk ekonomik faaliyete katılırken bu rakam, büyük bir azalma göstererek 1999'da yarım milyona düşmüştür. Bu, beş yıl içinde yüzde 50 oranında azalma olduğunu göstermektedir. Bu azalma, 1997'de zorunlu eğitimin beş yıldan 6–14 yaş grubunu kapsayan sekiz yıla çıkarılması dahil olmak üzere çeşitli faktörler yanı sıra on yıl içinde IPEC deneyimlerine dayalı olarak gerçekleştirilen daha fazla bilinçlenme ve kapasite geliştirme sonucu meydana gelmiştir. Hükümetin çocuk işçiliğine son verilmesi konusundaki kararlılığı, 14 yaşın altındaki her kız ve erkek çocuğu için eğitim imkanı sağlanması hedefini içeren Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001–2005) ortaya konulmaktadır. Plan, ayrıca çocuk işçiliğine son verilmesinin arkasındaki en önemli unsur olarak yoksullukla mücadele üzerinde durmaktadır.

Çocuk işçiliği konusundaki bu ikinci Küresel Rapor, çocuk işçiliğinde dünya genelinde bir gerileme olduğunu ve en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin en hızlı şekilde azaldığını belgelemektedir. Bu raporda çocuk işçiliğindeki bu hızlı azalışın gerçekleştirilme yolları gözden geçirilmektedir. Ülkelerin, çocuk işçiliğini sona erdirmek için zenginleşene kadar beklemek zorunda olmadıkları şimdi daha net olarak anlaşılmaktadır. Doğru politikaların uygulanması en az ekonomik ilerleme kadar önem taşımaktadır. Bu rapor, çocuk işçiliğine karşı dünya çapındaki hareketin güçlendirilmesi ve canlandırılması için de çağrı yapmaktadır. Hükümetler arası kuruluşların ve ILO'nun üçlü yapısındaki ortakların (hükümetler, işçi ve işveren örgütleri) tümünün oynayacağı bir rol vardır.

Rapor; çocuk işçiliğini tarihe gömmek için, ILO ve üyelerinin en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin 2016 yılına kadar sona erdirilmesi amacını benimsemelerini ve insana yakışır işin küresel bir hedef haline getirilmesini önererek sona ermektedir.

7.2. Avrupa’da Çocuk İşçiliğinin Kısa Tarihi

Çocukların çalıştırılması yalnızca günümüze özgü bir uygulama değildir. Çocuk emeğinin, sanıldığı gibi aksine uzun ve karmaşık bir tarihi vardır. Hatta geriye gidildikçe, çocukların daha yaygın biçimde çalıştırıldıklarından söz edilebilir. Sanayileşmenin başlangıcından önce, tarıma dayalı yaşam ve geçim biçimlerinin baskın olduğu devirlerde, çocuk ve yetimlerin aile ya da akraba işlerinde çalıştırılmaları pek çok kültür için doğal ve yaygın bir uygulamadır. Sözü edilen toplumlarda, çocuklar, bir yandan akraba ya da tanıdıklarının gözetimi altında fazla yıpratılmadan çalıştırılırken, bir yandan da toplumsal sistemin kuralları çocuk ve gençlere aktarılmaktadır. Bu, bir anlamda kültürlenme sürecinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Avcı, toplayıcı, göçer veya yarı-göçer topluluklarda da durum bundan pek farklı değildir.

Çocukların çalıştırılması, tarihin her döneminde karşımıza çıkan bir olgu olmasına karşın, "çocuk işçiliği" kavramı çok eskilere uzanmaz. Gerçekten de sanayileşmenin başlangıcına, yani on dokuzuncu yüzyılın başlarına dek böyle bir kavramdan söz edilemez. Kavramın ortaya çıkışında, çocuk emeğinin nitelik değiştirmesinin kuşkusuz önemli bir payı vardır. Sanayileşme, sanılanın aksine, çalışan çocuk sayısında önemli artışlara neden olmamıştır (Cunningham ve Viazzo, 1996b; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Ancak sanayileşmenin çocuk emeği ve istismarının niteliğinde büyük dönüşümlere yol açtığı bir gerçektir. Anılan dönemde daha çok yetişkin erkeklere özgü olan emek-yoğun işler artık makineler aracılığıyla kadın ve çocuklar tarafından da kolayca yapılabilir hale gelmiştir. Öte yandan, kırsal kesimde tarımla meşgul olan aileler ya da kentlerin çevresinde faaliyet gösteren küçük işletme sahipleri, sanayi kapitalizmi karşısında varlıklarını koruyamayarak dağılmışlardır. Bu kitlelerin büyük imalâthane ve fabrikalara işçi olarak başvurmaktan başka çareleri yoktur. Böylece çocuklar, tarihte ilk kez geniş kitleler halinde kurumsal işgücü konumuna düşmüşlerdir. İşte "çocuk çalışması"nın bu aşamadan itibaren "çocuk işçiliği"ne dönüştüğü söylenebilir.

Sanayileşme ve beraberinde yaşananlar, tüm çalışanları olumsuz yönde etkilemekle birlikte bunlardan kadın ve çocukların daha fazla etkilendikleri bilinmektedir. Sözelimi, sanayileşmenin beşiği olarak kabul edilen Britanya'da çocukların fabrika ya da madenlerde bazen beş, bazen de daha küçük yaşlarda çalıştırılmaları olağan karşılanıyordu. Hatta, Pinchbeck ve Hewitt tarafından kaleme alınan “İngiliz Toplumunda Çocuk” isimli kitapta, üç ya da dört yaşındaki çocukların büyüklerin giremediği makinelerin altına girerek pamuk atıklarını topladıkları belirtilmektedir (aktaran Taner, 1981: 147; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Benzer biçimde dokumacılık sektöründe beş, hatta dört yaşındaki çocuklar kötü koşullarda çalıştırılıyordu (Mantoux, 1961: 411; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Çocukların küçük yaşlarda çalıştırılması, yalnızca Britanya'ya özgü bir uygulama değildi. Sanayileşme olgusunu yaşayan tüm ülkelerde benzer manzaralarla karşılaşmak mümkündü. Örneğin Britanya'nın ardından sanayileşen ikinci ülke olan Belçika'da, 1880'lerin başında, altı-yedi yaşındaki çocuklar hasır örme ve sepet yapımı gibi işlerde yaygın biçimde çalıştırılmaktaydı (De Herdt, 1996; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Sanayileşme sürecine geç giren ülkelere İspanya'da Katalonya bölgesinde tarım ağırlıklı işlerde çocukların çalışmaya başlama yaşı altı-yedi civarındaydı (Camps i Cura, 1996), Çocuk işçiliğinin günümüzde de yaygın olduğu Kolombiya'da, on dokuzuncu yüzyılda işe başlama yaşı oldukça düşüktü; Munoz'un (1996) belirttiğine göre, endüstri işçilerinin çocukları sekiz yaşında çalışma yaşamına ilk adımlarını atmaktaydılar.

Çocuk emeği istismarının öne çıkan özelliklerinden birisi de uzayan çalışma saatleridir. Belçika'nın Wallonia kömür ocaklarında bunun en kötü örnekleri görülebilir. Bu ocaklarda 1846 yılında 10–12 yaşlarında yaklaşık on bin çocuk çalışmaktaydı (De Herdt, 1996; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Belçika'da 1813'te konulan yasakla on yaşın altındakilerin çalıştırılması yasaklanmasaydı, kuşkusuz bu sayı daha fazla olacaktı. Çocuklar madenlerde gün boyu çalışıyorlardı. Öyle ki, bu çocukların yaz aylarında güneş ışığının nadiren gördükleri, kış aylarında ise hiç görmedikleri bildirilmektedir. Gün boyu çalışan çocuklar gece vardiyasına da kalmakta ve dinlenmeksizin 36 saate varan sürelerle yeraltında kalmaktaydılar (De Herdt, 1996; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Çocukların uzun süreler çalıştırılması Britanya'da da yaygın bir uygulamaydı. Örneğin, Pinchbeck ve Hewitt, Britanya'da küçük çocukların günde 15 saat süreyle

çalıştırıldıklarından söz etmektedir. Benzer tespitleri Engels'in "İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu" (1845) başlıklı çalışmasında da görmek mümkündür. Yazar, 1833 yılında hazırlanan "Fabrikalarda Çalıştırılan Çocuklar Raporu"na dayanarak, hem çalışma süreleri hem de dönemin çalışma koşulları hakkında son derece çarpıcı bilgiler sunmaktadır (Engels, 1974: 246–47; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda çalışma süresinin yanı sıra çalışma ortamı ve koşulları da son derece sağlıksızdı. Sözelimi, Pinchbeck ve Hewitt, Britanya'da küçük çocukların gece de çalıştırıldıklarını belirtir ve akabinde, çalışma koşullarının korku ve vahşet dolu olduğundan söz eder. Britanya'da çalışma koşullarının iyileşmesinde önemli katkıları olan Leonard Horner ve diğer üç komisyon üyesi, 1840 yılında hazırlanan ve büyük yankı uyandıran raporlarında, sekiz, hatta daha küçük yaştaki çocukların madenlerde karanlıkta günde 12 saat çalıştırıldıklarını anlatır (Taner, 1981: 169; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Çalışanlar, yalnızca çalışma mekânları yönünden değil, aynı zamanda barındıkları yerler açısından da acınacak durumdaydılar. Belçika'da işçi çocukların içinde bulundukları çalışma koşulları bu konuda fikir verecektir. Belçika'da briket imalâthanelerinde çocuklar rüzgâr ve yağmura açık barakalarda barınmaktaydılar. Gece günlük giysileriyle uyumakta, sabahın erken saatlerinde işe başlamaları için yüzlerine soğuk su dökülerek uyandırılmaktaydılar. İmalâthanelerde sağlıkları, tozun ciddi tehdidi altındaydı. Pamuk ve keten imalâthanelerinde 39–49 °C arasında değişen sıcaklıktaki çamurda çıplak ayakla çalışıyor, elleri ve ayakları kısa sürede kangren oluyordu. Kız çocukları, evlerine yağmurlu ve dondurucu soğuklarda bile ıslak elbiselerle gitmek zorunda oldukları için sık sık akciğer hastalıklarına yakalanıyorlardı. Diğer taraftan, kibrit imalâthanelerinde çalışan ve yaşları beşe dek inebilen çocukların aldıkları fosfor, kemiklerini olumsuz yönde etkilemekteydi; çünkü çalışma mekânlarında havalandırma sistemi yoktu. Tütün imalâthanelerinde çalışan çocuklar da tütün tozuna bağlı olarak ciddi göğüs rahatsızlıklarından muzdariptiler. Dikiş sektöründe faaliyet gösteren kız çocukları arasında tüberküloz ve anemi yaygındı. Kömür ocaklarında işçi çocukların akciğerleri toz ve ince kumdan etkilenmekteydi (De Herdt, 1996; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Çalışan çocukları bekleyen sorunlar, yalnızca erken yaşta işe başlama, günlük çalışma süresinin uzun olması ve çalışma koşullarının sağlıksız ve pis olması değildi. Yapılan tekdüze ve tekrara dayalı işler ve işkollarının kendine özgü güçlükleri, sağlığın bozulması ya da normal gelişimin sağlanamaması anlamına geliyordu. Üstelik beslenme imkânları da çok kötü, ya da en hafif tâbirle yetersizdi (Engels, 1974: 186; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Sanayi kapitalizminin serpilmeye başladığı evrelerde çalışanların durumu, sıkça dönemin (siyahî) köleleriyle karşılaştırılır. Son derece kötü koşullarda yaşayan milyonlarca çalışan için “beyaz köle” terimi kullanılır. İki grup arasında kıyaslama yapan Southey, gözlemini, "Köle ticareti, fabrika işçiliği ile karşılaştırılırsa çok daha insafli" tümcesiyle ifade etmiştir (Taner, 1981: 145; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Sanayileşme döneminde özellikle kadın ve çocuk işçiliğinde ortaya çıkan sömürünün nedenlerine bakıldığında, bu grupların işgücünün erkeklere oranla daha ucuz olmasının önemli bir etken olduğu görülür (Engels, 1974; Kuczynski 1968; Balamir 1982; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Yukarıda da söz edildiği gibi, makineleşmeyle birlikte, yetişkin erkeklerin yapabileceği pek çok iş kadın ve çocuklar tarafından da yapılabilir hale gelmiştir. Kadın ve çocukların işgücü olarak tercih edilmesinde, bu kesimlerin işveren karşısında haklarını aramada daha edilgin kalmaları ve daha çabuk yönlendirilebiliyor olmaları da elbette rol oynamıştır.

7.3. Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk işçiliği

Anadolu'da geçim biçiminin büyük ölçüde tarıma ve hayvancılığa dayalı olduğu devirlerde çocuklar, diğer toplumlarda da benzeri gözleendiği gibi, küçük yaşlarda ya ailenin ya da topluluğun işlerine yardım ederek yetişmekteydiler. Bu anlamda özel bir meslek eğitimi söz konusu değildi. Ancak ticaretin gelişmeye başlamasıyla birlikte belli zanaat ve meslek alanlarında özel eğitilmiş insanlara ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyaç, büyük ölçüde ahilik kurumuyla karşılandı. Bu sistemde çırak-kalfa-usta şeklinde bir yetiştirme silsilesi takip ediliyordu. Ahilik düzeninde yetişenler, mesleğin incelikleri yanı sıra pek çok etik kurala da uymak zorundaydı.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, özellikle de Tanzimat'tan sonra bu yapı bozulmaya başladı. Batının hızlı bir şekilde yaşadığı sanayileşme ve toplumsal dönüşüm dalgası, gecikmeyle de olsa Osmanlı topraklarına sirayet etti. Yeni gelişmeler doğal olarak geleneksel yapıları dönüşüme zorladı, kimi zaman da tamamen ortadan kalkmalarına yol açtı. Ahilik kurumunun devamı niteliğinde olan ve bir anlamda batı toplumlarındaki loncalara karşılık gelen “gedikler”in yasaklanması bu kapsamda değerlendirilmelidir (Tezel 1982'den aktaran Fişek, 1986: 4; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Ülkemizde çalışma koşullarına ilişkin en eski sayısal veriler sağlıklı ve güvenilir olmamakla birlikte Tanzimat Dönemi'ne aittir. Sözü edilen dönemde günlük çalışma süresi son derece uzundu. Bu durum sonraki yıllarda da pek fazla değişiklik göstermez. Örneğin Birinci Meşrutiyet'i izleyen yıllarda çalışma süresinin 16 saati bulunduğu, buna rağmen ücretlerin son derece düşük olduğu bilinmektedir (Gülmez 1985; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Anılan dönemde çocuk işçiliğine ilişkin de bazı bilgilere ulaşılmıştır. Örneğin, Zonguldak köylüleri 13 yaşından 50 yaşına kadar çalışıyor, bu zaman diliminde ayın 15 gününü tarlada, kalan 15 günü ise ocakta geçiriyorlardı (Gülmez, 1985; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve izleyen yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında sanayileşme ve dolayısıyla fabrika ve imalathanelerde önceki dönemlere göre belirgin bir artış gözlenir. Bu gelişme, doğal olarak çalışan sayısının artmasına neden olmuştur. Fabrika ve imalâthaneler için, başta genç kız ve kadınlar olmak üzere çocuklar yeni işgücü kaynağıydı. Anılan dönemde devlet fabrikaları (rişte-i âmirane) yurdun çeşitli yörelerinden getirilen yüzlerce yetim çocuk çalıştırmaktaydı (Quataert, 1999: 62–63; aktaran Duyar ve Özener, 2003; aktaran Duyar ve Özener, 2003). İstanbul'da kibrit ve bez (Beykoz) fabrikalarında çalışan çocuk sayısı tüm çalışanların yarısına ulaşmış, hatta kimi dönemler aşmıştı (Gülmez, 1985; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Osmanlı topraklarında tarım dışında çalışan nüfus bu dönemde oluşmuştur. Bu olgunun sanayileşmeyle yakın ilişkisi olduğu açıktır. Artan işgücü ihtiyacını karşılamak üzere daha önce tarımda ve çoğunlukla aile temelli işlerde çalışan işgücünün bir bölümü, sanayi ve hizmetler sektörüne kaymıştır. Anılan dönemin Birinci Dünya Savaşı'na denk gelmesi, erkek işgücünde azalmalara yol açmış ve bu nedenle de çalışanlar içerisinde kadın

ve çocukların oranı artmıştır. Nitekim 1913–1915 yılları arasında gerçekleştirilen sayımda 15 bin sanayi işçisinin yüzde 10'unun kadın ve çocuklardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu oran 1927'de yüzde 35'e ulaşmıştır (Balamir, 1982; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Osmanlı'nın son dönemindeki çalışma koşullarına ilişkin bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Mevcut olan sınırlı sayıdaki belgeden, çalışma koşullarının son derece kötü olduğunu anlıyoruz. Örneğin, Selanik bükümhanelerinde, iş şafakla başlıyor, karanlık çökünceye dek devam ediyor, dolayısıyla yazın 15, kışın 10 saat çalışılıyordu (Quataert, 1998; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Durum, Edirne, İzmir, Bursa gibi öteki kentlerde de pek farklı değildi (Quataert, 1999: 227–230; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Anılan dönemde, Osmanlı'da işçi örgütlenmelerinin de ilk uygulamalarını görmek mümkündür. İşçi örgütlerinin ilk talepleri iş koşullarının ve ücretlerin düzelmesine ilişkindi. Söz gelimi, 1908–1915 yılları arasında meydana gelen grevlerde günlük çalışma süresinin 10 saate indirilmesi ve kadınlar ile çocukların sanayide çalıştırılmasının önüne geçilmesi isteği ön plandaydı (Güzel, 1985; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Yeri gelmişken, bu tür isteklerin Batı Avrupa ülkelerinden ancak üç çeyrek yüzyıl sonra dile getirildiği de hatırlanmalıdır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de çalışma yaşamı ve çocuk işçiliğinin genel örüntüsünde önemli bir değişiklik gözlenmez. Üretim temelde tarım ağırlıklı olduğu için, işgücü de bu alanda yoğunlaşmıştır. Tarım alanındaki üretim de genellikle aile temellidir, dolayısıyla bu kesimde çocukların durumu, Anadolu'da yüzyıllardır varlığını sürdüren geleneksel yapının izlerini taşır. Sanayi ve imalât sektöründe de durum pek farklı değildir. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan sanayileşme çabaları, yüzyılın ortalarına dek genel yapıda önemli bir değişime yol açmaz. Bu dönemde çocuk işçiliğine ilişkin yapılan yasal düzenlemeler arasında 1921 tarihli Ereğli Kömür Havzası ve 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha kanunları anılmaya değer. Sözü edilen yasaların ilkinde, kömür madenlerinde yeraltı işlerde 18 yaşından küçüklerin, ikincisinde İse fabrika, imalâthane ve maden işlerinde 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmayacakları belirtilmiştir. Ayrıca ikinci yasada 12–16 yaş arasındaki işçilerin günde en fazla 8 saat çalıştırılabilecekleri ve bu yaştakilerin saat 20'den sonra çalıştırılmayacakları hükme bağlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde, Türkiye'de, ilk nüfus sayımının verilerine dayanılarak İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından sanayinin durumunu ve taşıdığı özellikleri belirlemek üzere ülke çapında bir sayım yapılmıştır. Buna göre, dört ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde 147.128 kişi istihdam edilmektedir. Bunların 22.684'ünün, yani yüzde 15,4'ünün 14 yaşından küçük olduğu tespit edilmiştir (DİE, 1973: 151). İkinci nüfus sayımında da durum farklılık arz etmez. İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde kadın ve çocuk istihdamı hayli yüksektir. 1935 yılı rakamlarına göre tarımda tüm çalışanların yüzde 26,7'si 14 yaşın altındaki çocuklardan oluşmaktadır. Tekstil ve demir sanayisinde bu değerler sırasıyla yüzde 6,6 ve 6,8'dir (Yavuz, 1998; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

İkinci Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü yıllarda Türkiye'de çalışma koşulları kötüleşti, çocuk işçiliğinde artışlar meydana geldi. 1940 yılında çıkartılan Millî Koruma Kanunu'yla çalışma yaşamında katı kurallar getirildi; kadınlar ve çocukları koruyan hükümler rafa kaldırıldı. Günlük çalışma süresi 8 saatten 11 saate çıkartıldı; kadınlar ve çocuklar da bu süreye tâbi kılındı. Haftada bir gün olan tatil kaldırıldı. Sanayide çalışan çocuk sayısı iki kattan fazla arttı (Güzel, 1998; aktaran Duyar ve Özener, 2003).

Cumhuriyet döneminde çocuk işçiliğinin önlenmesinde dönüm noktası olarak kabul edilecek uygulama, beş yıllık zorunlu eğitime geçilmesidir. Zorunlu eğitim özellikle 7-12 yaş grubunda bulunan çocukların çalışmasını engellemede bir ölçüde etkili olsa da gerek ilkökul çağındaki çocukların, gerekse daha üst yaş gruplarındakilerin çalıştırılmasını engellemede yetersiz kalmıştır. Günümüzde çalışan çocuk sayısı bunun en açık kanıtıdır.

Türkiye'de çocuk işçiliğinde önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı dönem, yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğidir. 1950'lerde başlayan köyden kente göç dalgasının bunda önemli bir payı vardır. Bu gelişme, çalışma yaşamı ve toplumsal dokuda köklü değişimlere yol açtı. İkinci Dünya Savaşı ertesinde hızlanan sanayileşme ve bununla bağlantılı olarak yaşanan kente göç olgusu, kısa sürede ülkenin işgücü kompozisyonunu değiştirdi. Tarımsal üretimin oranı giderek azalırken sanayi ürünlerinin oranı belirgin sıçramalar gösterdi. Bu sonuç, modernleşme çabalarının ürünüydü.

Modernleşme çabaları, doğal olarak bir süre sonra tarımda da yankı buldu. 1960'lı yıllarda başlayan ve "yeşil devrim" olarak adlandırılan makineleşme ve modern tarım

teknikleri (kimyevi gübre, geliştirilmiş tohum, ilaçlama vb.) geleneksel tarımdan yoğun tarıma geçişin zeminini hazırladı. Ertürk'e (1996) göre göç olgusu ve hızlı kentleşme, küçük tarım üreticilerinin, hem toprakta hem de tanın dışı işlerde çalışmalarını gündeme getirdi. Yaşanan bu farklılaşma, büyük ölçüde hane içindeki işbölümü sayesinde gerçekleşti. Yani kadın ve yaşlılar köy ve tarım işlerini yürütürken, yetişkin erkek emeği tarım dışı alanlara kaydı. Çocuk emeğinin dolaşımı ise kısıtlayıcı etkenlerden görece daha az etkilendiği için, hem tarımda hem de tarım dışı alanlarda daha kolay dolaşır hale geldi (Ertürk, 1996; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Türkiye gibi az gelişmiş toplumlarda çocuk emeğinde yaşanan değişimlerin anlaşılmasında, çocuk işçiliğinin önlenmesinde ya da bu sorunun niçin çözülemediğinin aydınlığa kavuşturulmasında, sanayileşmenin yanı sıra göç ve kentleşme olgusuna da mutlaka başvurulmalıdır.

Tarımda yaşanan bu gelişmeler neticesinde, kırsal kesimde erkek nüfusun bir bölümü özellikle de kentlere yakın köylerde yaşayanlar göç etmeksizin gününbirlik kente giderek iş yaşamına katılırken, bir kesim de ailesiyle birlikte kente taşınmak durumunda kaldı. Yirminci yüzyılın ortalarında başlayan bu süreç sanayileşmeyle atbaşı gitti. Kentlerin yakın çevrelerinde kurulan fabrika ve imalathaneler, kırsal nüfus için cazibe merkezleri haline geldi ve tarımdan kopan nüfus, bu merkezlere kaydı. Kentlerde artan nüfus, hizmetler sektöründe de yeni işgücü ihtiyacını gündeme getirdi ve bu da göç döngüsünün devam etmesine yol açtı. Kentlere akın eden işgücünün sayısı, her zaman mevcut kaynakların üreriinde oldu ve dolayısıyla her dönemde tamamen ya da mevsimsel olarak işsiz kalan, ancak köyüne de geri dönemeyen bir kitlenin oluşmasına yol açtı. İşsiz ya da yarı işsiz bu insanlar ile kentlerin daha önceden barındırdığı yoksul insanlar için gecekondu temeli yaşam alanları haline geldi. Toplumun bu yoksul ve orta gelirli kesimlerine mensup çocuklar, yetişkinlerin yanı sıra aile geçimini katkıda bulunmak ya da kısa yoldan meslek edinmek amacıyla işgücü piyasasına girdiler. Bu, 1950 sonrasında kentlerde çocuk işçiliğinin belirgin artışlar göstermesiyle sonuçlandı.

Bu gelişmelerin enformel sektörün yaygınlaşmasıyla sıkı ilişkileri vardır. Yapılan araştırmalar tüm dünyada olduğu gibi (ILO, 1996: 5) Türkiye'de de çocuk işçiliğinin büyük oranda küçük işletmelerde ve enformel sektörde yeşerdiğini ortaya koymaktadır (Bulutay, 1995; aktaran Duyar ve Özener, 2003). Enformel sektör, Türkiye'de, 1950 sonrasında köyden kente göçle birlikte ortaya çıkmış ve ilerleyen yıllarda toplumsal ve ekonomik gelişmelerle

ivme kazanmıştır. Dolayısıyla enformel sektörün ortaya çıkışıyla köyden kente göç olgusu arasında yakın bir ilişki vardır.

Görüldüğü üzere, kentlerde çocuk işçiliğinin yaygınlaşması tek bir etmen ya da süreçle açıklanamaz. Türkiye'de çocuk emeğinin yaygınlığını köyden kente göç, sanayileşme, kent yoksulluğu, enformel sektörün gelişimi, örgün eğitimin başarısızlığı gibi pek çok etmenin karşılıklı ve karmaşık etkileşiminin bir ürünü olarak görmek daha uygun bir yaklaşımdır.

8. GÜNÜMÜZDE ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN DURUMU

Günümüze geldiğimizde çalışan çocukların durumunu, Dünya'da ve Türkiye'de ayrı ayrı ele almak daha doğru olacaktır.

8.1. Dünya'da Çalışan Çocukların Durumu

Tüm dünyada özellikle de geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde çocukların çalıştırılması önemli bir sosyal sorun olarak yaşanmaktadır. 28 Eylül 1999 tarihinde Hürriyet gazetesinde yayınlanan bir haberde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) istatistiklerine göre dünyada 5–14 yaş grubunda 250 milyon çalışan çocuğun olduğu belirtilmektedir.

Asya, Afrika ve Latin Amerika'da çocuk işgücü, toplam işgücünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu oran bazı Asya ülkelerinde %11, Afrika'da %20, Latin Amerika da %26 ya ulaşmaktadır (Yıldırım, 1998: 121).

Uluslararası Çocuk İşgücü Çalışma Grubu'nun (I.W.G.C.L) araştırmasına göre, Tayland'da 1995 verileri itibarıyla çocukların büyük bölümünün ya aile tarımında çalıştığı ya da ücretli tarım işçiliği yaptığı, gittikçe artan bölümünün ise imalat işlerinde çalışan çocuklar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ülkede sokakta çalışan ve yaşayan çocukların da yaygın olduğu, yaklaşık olarak 36.000 çocuğun ise fahişelik türü işlerde çalıştıkları belirlenmiştir. Aynı araştırmanın Ortadoğu Bölgesi için seçtiği Ürdün ve Mısır'daki incelemelerine göre her iki ülkede de çocukların büyük bir bölümünün tarımda çalıştığı belirtilmektedir. Mısır'da

kentsel kesimde erkek çocuklar sokakta satıcılık yaparken, kız çocuklar arasında ev hizmetçiliği yaygın olarak görülmektedir. Çalışan çocukların bir bölümü de küçük ölçekli sektörde çıraklık yapmaktadır. Fas Raporu'nda ise çocukların tarım, deri endüstrisi ve çeşitli tamir işleri başta olmak üzere tüm sektörlerde çalıştıkları belirtilmektedir. Yakın zamanlarda kız çocuklarının giyim fabrikalarında da çalıştığı, bunların bir kısmının uluslararası şirketlerin taşeronları olduğu dikkat çekmektedir. ILO tarafından çocuk nüfusunun 1/3'ünün çalışmakta olduğu bildirilen Afrika Kıtası'nda, çocukların yoğun olarak tarım sektöründe çalıştıkları tespit edilmiştir. Afrika'da kentsel kesimde ev hizmetçiliğinin, küçük işletmelerde ve sokakta çalışan çocukların bir hayli yaygın olduğu belirtilmiştir (Zeytinoğlu, age: 28–29).

Çocuğun çalıştırılması yalnız az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü bir durum değildir. Çalışan çocuk sayısı, çalışmaya başlama yaşı ve çalışma koşulları açısından daha iyi durumda olmalarına rağmen çocukların çalıştırılması olgusu gelişmiş ülkelerde de var olan bir sorundur (İlik, Türkmen, Geter, age: 3). Yapılan araştırmalar Amerika, İngiltere gibi “gelişmiş ülkeler” ile İtalya, İspanya gibi Avrupa ülkelerinde de çocuk işgücünün yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Amerika'da çocukların ağırlıklı olarak tarım sektöründe çalıştığı ve bu çocukların önemli bir kısmının da göçmen ailelerin çocukları olduğu saptanmıştır. Yine Amerika'da 1983 ile 1990 yılları arasında yapılan bir araştırmada, çalışan çocuklar konusunda, kanun ihlallerinde %250 oranında bir artış olduğu görülmektedir. İngiltere'de 1985'te yapılan araştırmada çalışan çocukların %40 'ının illegal olarak çalıştığı ortaya çıkmıştır. İtalya'da deri sektöründe on binlerce, İspanyada da tarım sektöründe yüz binin üzerinde çocuğun çalıştığı bildirilmiştir (Yıldırım, age: 122).

I.W.G.C.L'nin yukarda sözü edilen aynı araştırmasına göre (1988) gelişmiş ülkelerde çalışan çocukların büyük bir kısmının, günün uzun bir bölümünü okulda, kısa bir bölümünü de çalışarak geçirdikleri anlaşılmaktadır. İngiltere ve Kanada'da olduğu gibi Amerika'da da çocukların esas çalışma alanının hizmet sektörü olduğu, bu sektör içinde yapılan işler arasında, çocuk bakıcılığı, ev ve bahçe temizliği, gazete dağıtıcılığının başta geldiği belirtilmiştir. Yaş büyüdükçe ön sıraları hızlı yemek sektörü ve tezgahçılık almakta, tarım işlerinde ise daha önceden belirtildiği gibi göçmen çocukları çalıştırılmaktadır.

Zeytinoğlu'na göre, gelişmiş ülkelerde çalışan çocukların durumlarının yalnızca sayı olarak değil, çalışırken maruz kaldıkları ihmal ve istismar açısından da dünyanın geri kalan

bölgeleriyle kıyaslanmayacak kadar iyi olmaktadır. Buna rağmen özellikle son yıllarda bu ülkelerin raporlarında, refah sistemi için ayrılan payların azalması işsizliğin ve marjinal çalışma biçimlerinin artması ve tüketimin körüklenmesi gibi faktörlerin etkisiyle çalışan çocukların sayısının artmakta olduğu doğrultusunda veriler bulunmaktadır. Eski Doğu Bloğu ülkelerinin raporlarında ise, özellikle de sokakta çalışan çocukların, sokak çocuklarının, uyuşturucu ticaretinde ve fahişelikte kullanılanların sayılarının çok kısa bir süre içinde katlanarak büyüdüğü belirtilmektedir (Zeytinoğlu, age: 33).

Özellikle 1980’lerde yükselmeye başlayan ekonomik küreselleşme süreci, hem gelişmiş ülkeler ile kalkınmada geri kalmış olanlar arasında, hem de ülkeler içinde farklı gelir grupları arasında bulunan ekonomik uçurumları derinleştirmiştir. 1991 yılında, Dünya nüfusunun en yoksul %20 lik bölümünü, en zengin %20’lik bölümünün elde ettiği gelirin %16’sına sahipken, bu oran 1996 yılında, daha da gerileyerek %1,3’e düşmüştür. Kıta Avrupa’sı ülkelerinde yetişkin işsizliği, son elli yılın en yüksek düzeyine çıkmış, işsizlik oranları Avrupa Birliği ülkelerinde %11,3’e ulaşmıştır (Zeytinoğlu, age: 84).

Bunun yanı sıra Jaap E.Doek’in de belirttiği gibi çocuk işgücünün kullanımı ve sömürüsü salt gelişmekte olan ülkelerin değil, dünyanın gelişmiş ülkelerinin de problemidir. Çünkü Doek’in sözleriyle “Mısır’da pamuk toplayan, Peru’da koyun kıran; Kenya, Java ve Sri Lanka’da plantasyonlara gönderilen; İran, Pakistan ve Hindistan’da halı dokuyan çocuklar, buralardan New York, Londra, Amsterdam ve Tokyo Menkul Kıymetler Borsası’na uzanan bir ekonomik zincirin en küçük ve en zayıf halkalarıdır” (İlik, Türkmen, Geter, age: 28). Görüldüğü gibi çocuk işgücünün kullanımı ülkelerin kendi içinde ve ülkeler arasında pek çok kişi ve kuruluşla ilgilidir. Dolayısıyla çocuk istismarının ortadan kaldırılması, ülkelerin ekonomik yapılarındaki ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerdeki köklü değişikliklere bağlıdır.

8.2. Türkiye’de Çalışan Çocukların Durumu

Ülkemizde çalışan çocukların durumu değerlendirilirken, öncelikle Devlet İstatistik Enstitüsü’nün yapmış olduğu 1994 ve 1999 çocuk işgücü anketleri ile Türkiye İstatistik Kurumu’nun yapmış olduğu 2006 yılı çocuk işgücü anketinden kesitler aktarmak yararlı olacaktır.

8.2.1. Çocuk İşçiliği Kapsamında, 1994, 1999 ve 2006 Çocuk İşgücü

Anketlerinin Değerlendirilmesi

Ülkemizde ilk uygulaması Ekim 1994 tarihinde Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından gerçekleştirilen Çocuk İşgücü Anketinin ikincisi, Ekim 1999 tarihinde uygulanmış ve yaş grubu genişletilerek 6-14'den 6-17'ye çıkarılmıştır.

8.2.1.1. Ekim 1994 ve Ekim 1999 DİE Çocuk İşgücü Anket Sonuçlarının Karşılaştırılması

İki anketin yaş grubu kapsamı aynı olmamakla birlikte, DİE'nin Hane Halkı İşgücü Anketlerinden elde edilen veriler, aşağıdaki karşılaştırma imkanını sağlamıştır.

Tablo.2.1. Ekim 1994 VE Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketleri Sonuçlarına Göre Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus

Yerleşim Yeri ve Cinsiyeti	Kurumsal Olmayan Nüfus (Bin Kişi)		6-14 Yaş Nüfus (Bin Kişi)		Oran (%)	
	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999
TÜRKİYE						
Toplam	58,764	63,416	11,406	12,065	19,4	19,0
Erkek	29,524	31,861	5,855	6,155	19,8	19,3
Kadın	29,240	31,556	5,551	5,911	19,0	18,7
KENT						
Toplam	32,736	38,275	6,068	7,124	18,5	18,6
Erkek	16,535	19,300	3,090	3,649	18,7	18,9
Kadın	16,201	18,974	2,978	3,473	18,4	18,3
KIR						
Toplam	26,028	25,140	5,339	4,942	20,5	19,7
Erkek	12,989	12,559	2,766	2,504	21,3	19,9
Kadın	13,039	12,582	2,574	2,438	19,7	19,4

Nüfus Yapısı

Ekim 1994 Anketi sonuçlarına göre, Türkiye'de kurumsal olmayan sivil nüfus 58.764.000, 6–14 yaş grubundaki nüfus ise 11.406.000 kişidir. Bu yaş grubundaki çocuklar kurumsal olmayan sivil nüfusun %19,4'ünü oluşturmaktadır.

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçlarına göre ise; 6–14 yaş grubundaki çocuk sayısı 12.065.000 kişi olup toplam, 63.416.000 kişi olan nüfusun %19'unu meydana getirmektedir. (Tablo.1)

Eğitim Durumu

Ekim 1994 ve Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketlerinin sonuçlarına göre, Ekim 1994'de 6–14 yaş grubu çocukların %86,9'u okula devam ederken, Ekim 1999'da bu oran %88,1'e yükselmiştir.

Tablo.2.2. Çocukların Okula Devam Oranları (%)

Yerleşim Yeri ve Cinsiyeti	Okula Devam Eden		Okula Devam Etmeyen	
	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999
TÜRKİYE				
Toplam	86,9	88,1	13,1	11,9
Erkek	90,0	90,9	10,0	85,3
Kadın	83,7	85,3	16,3	14,7
KENT				
Toplam	90,9	89,6	9,1	10,4
Erkek	92,7	91,9	7,3	8,1
Kadın	89,0	87,0	11,0	13,0
KIR				
Toplam	82,5	86,0	17,5	14,0
Erkek	87,0	89,3	13,0	10,7
Kadın	77,7	82,7	22,3	17,3

Kentsel yerlerde Ekim 1994'de %90,9 olan okula devam etme oranı, Ekim 1999'da %89,6'ya düşmüş, kırsal yerlerde ise Ekim 1994'de %82,5 olan söz konusu oran 1999'da %86'ya yükselmiştir.

Buna göre, Ekim 1999'da Türkiye genelinde 6–14 yaş grubundaki çocukların okula devam etme oranındaki artışın, kırsal kesimdeki çocukların okula devam etme

eğilimlerindeki artıştan, bunun da 8 yıllık kesintisiz zorunlu temel eğitim yasasının 1997’de yürürlüğe girmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

6–14 yaş grubundaki çocukların okula devam durumu cinsiyet ayırımına göre incelendiğinde ise, Ekim 1994’de Türkiye genelinde erkek çocukların %90’ının, kız çocukların %83,7’sinin okula devam ettiği görülmektedir. Ekim 1999’da erkek çocukların okula devam oranı %90,9’a, kız çocuklarında ise daha büyük bir artışla %85,3’e yükselmektedir.

Bunun aksine, kentsel yerlerde gerek kız, gerek erkek çocukların okula devam oranlarında belirli bir düşüş göze çarpmaktadır. (Tablo.2)

Tablo.3.3. Yerleşim Yeri ve Cinsiyete Göre Çalışan Çocuklar

Yerleşim Yeri ve Cinsiyeti	Toplam çocuk sayısı		Ekonomik İşlerde Çalışanlar		Ev İşlerinde Çalışanlar		Çalışmayanlar	
	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999
TÜRKİYE								
Toplam	11,406	12,065	974	511	2,764	3,329	7,670	8,226
Erkek	5,855	6,155	580	299	923	1,007	4,354	4,850
Kadın	5,551	5,911	394	212	1,842	2,323	3,316	3,376
KENT								
Toplam	6,068	7,124	191	132	1,569	2,062	4,308	4,930
Erkek	3,090	3,650	145	99	522	710	2,423	2,840
Kadın	2,978	3,473	45	33	1,045	1,351	1,885	2,089
KIR								
Toplam	5,339	4,942	783	379	1,194	1,267	3,362	3,296
Erkek	2,766	2,504	434	200	399	297	1,931	2,009
Kadın	2,574	2,438	348	179	795	971	1,430	1,287

Ekonomik Faaliyet ve Sektörler

Ekim 1999 sonuçları, DİE’nin ilk olarak yapmış olduğu Ekim 1994 anket sonuçları ile karşılaştırıldığında; 6–14 yaş grubunda istihdam edilen çocukların oranında önemli bir azalış dikkati çekmektedir. 1994 yılında, bu yaş grubundaki çocukların %8,5’i (974.000 kişi) ekonomik bir faaliyette çalışmakta iken, Ekim 1999’da bu oran %4,2’ye (511.000 kişi) düşmüştür. (Tablo.3)

Tablo 4.4. Cinsiyete, Yerleşim Yerlerine ve Çalışılan Sektöre Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar

Yerleşim Yeri ve Cinsiyeti	Toplam		Tarım		Sanayi		Ticaret		Hizmet	
	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999
TÜRKİYE										
Toplam	2,195	1,635	1,461	942	371	357	174	167	188	170
Erkek	1,333	1,010	742	468	266	272	163	130	162	140
Kadın	862	625	718	474	105	84	11	37	27	30
KENT										
Toplam	594	552	53	26	266	265	143	136	131	125
Erkek	465	415	28	13	193	195	133	107	111	99
Kadın	128	138	25	13	73	70	10	30	20	26
KIR										
Toplam	1,602	1,083	1,409	916	105	91	31	31	57	45
Erkek	868	596	715	455	73	76	30	23	51	41
Kadın	735	487	694	461	32	15	1	7	7	4

Ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısında düşüş olmakla beraber, söz konusu dönemde ev işlerinde çalışan çocuk sayısında artış görülmektedir. Buna göre, 1994’de toplam çocuk nüfusuna göre %24,2 olan ev işlerinde çalışan çocukların oranı, 1999 yılında %27,6’ya yükselmiştir.

Ekonomik işlerde çalışan çocuk sayıları sektör ayırımında ele alındığında, Ekim 1999’da 6–17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısındaki azalışın, büyük ölçüde tarım sektöründe çalışan çocuk sayısındaki azalıştan ileri geldiği dikkati çekmektedir. Ekim 1994’de tarım sektöründe çalışan çocuk sayısı 1.461.000 kişi iken, bu sayı Ekim 1999’da 942.000 kişiye düşmüştür. Bu düşüş oransal olarak %36’lık bir azalışı ifade etmektedir. Diğer sektörlerde çalışan çocuk sayılarında ise önemli bir değişiklik görülmemektedir. (Tablo.4)

Ekim 1999 Anketi sonuçlarına göre, 6–17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların %57,6’sının tarım, %21,8’inin sanayi, %10,2’sinin ticaret ve %10,4’ünün hizmetler sektöründe çalıştığı görülmektedir.

Çalışanların büyük bir kısmı ise ücretli tarım işçisi konumundadır. Bu çocuklar genellikle aileleriyle birlikte çalışmaya giderler. Ve yetişkinlerin yaptıkları işi paylaşırlar. Örneğin, 25 Eylül 1999 tarihinde Hürriyet Gazetesi’nde yayınlanan bir haberde, GAP

Bölgesi'nde üretilen pamuklarının %50'sinin çocuklar tarafından toplandığı belirtilmektedir. 8–9 yaşlarından itibaren bu işte çocukların çalıştığı ve yine aynı iş yüzünden 2 ay okulu aksattıkları dile getirilmektedir. Kırsal kesimdeki ekonomik güçlüklerle bağlı olarak ortaya çıkan başka bir çalıştırma şekli ise çocukların büyük çiftlik sahiplerine kiraya verilmesi şeklinde olmaktadır. Su taşıma, hayvanlara bakma gibi görece daha hafif işlerin yanında, fiziksel kapasitelerinin çok üzerinde çalışmak zorunda da kalabilen bu çocuklar, fiziksel ve duygusal istismara oldukça açıktırlar. Tarımda özellikle aileleri yanında çalışan çocukların büyük bir kısmı çalışan diğer çocuklara oranla aile koruması açısından daha avantajlı olsalar da, sosyal güvenceden yoksun olma, ücret almama gibi dezavantajlara sahiptirler (Engin, 1994: 31–32).

Ekim 1994'de ise, 6–17 yaş grubundaki çocukların %66,6'sı tarım, %16,9'u sanayi, %7,9'u ticaret ve %8,6'sı hizmetler sektöründe çalışmışlardır. Sonuç olarak, Ekim 1999'da tarım sektöründe çalışan çocuk oranında bir düşüş ve sanayi, ticaret ve hizmetler sektöründe ise çalışan çocuk oranında artış görülmektedir.

Ayrıca, Ekim 1994 ve 1999 Çocuk İşgücü Anketlerinin sonuçlarına göre 6–17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısı karşılaştırıldığında; Ekim 1994'de 2.195.000 olan ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısının, Ekim 1999'da 1.635.000 kişiye düştüğü görülmektedir. Bu da yaklaşık %25 oranında bir azalmayı ifade etmektedir. (Tablo.5)

Tablo 5.5. Cinsiyet ve İşteki Duruma Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar

Yaş Grubu ve Cinsiyeti	(6-17 yaş grubu)						(Bin Kişi)			
	Toplam		Ücretli, Maaşlı		Yevmiyeli		Kendi Hesabına, İşveren		Ücretsiz aile işçisi	
	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999	Ekim 1994	Ekim 1999
TÜRKİYE										
Toplam	2,195	1,635	350	387	276	257	50	31	1,521	961
Erkek	1,333	1,010	277	277	207	189	39	29	810	516
Kadın	862	625	73	110	68	68	11	2	711	445
KENT										
Toplam	594	552	272	325	157	150	33	25	131	54
Erkek	465	415	208	227	128	120	27	22	102	46
Kadın	128	138	65	98	29	30	6	2	28	8
KIR										
Toplam	1,602	1,083	77	62	119	107	16	6	1,390	907
Erkek	868	596	69	50	79	69	12	6	708	470
Kadın	735	487	8	12	39	38	5	0	682	437

Ekonomik işlerde çalışan çocukların işteki durumlarına bakıldığında ise, Ekim 1999'da 6–17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısındaki azalışın, büyük ölçüde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocuk sayısındaki azalıştan ileri geldiği görülmektedir. Ekim 1994'de ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocuk sayısı 1.521.000 iken, bu sayı Ekim 1999'da 961,000 kişiye düşmüştür. Bu düşüş oransal olarak yaklaşık %37'lik bir azalışı ifade etmektedir. Ekim 1999'da ücretli olarak çalışan çocuk sayısında artış, yevmiyeli ve kendi hesabına çalışan çocuk sayısında ise azalış söz konusudur.

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre, 6–17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların %58,7'si ücretsiz aile işçisi, %39,4'ü ücretli ve yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Ekim 1994'de ise ücretli veya yevmiyeli olarak çalışanların oranı %28,5, ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı ise %69,3'tür. Ekim 1999'da, ücretli veya yevmiyeli olarak çalışanların oranı Ekim 1994'e göre yükselirken, ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı düşmüştür.

DİE'nin sayısal verileri çalışan çocuklarla ilgili olarak ulaşılabilen yegâne sayılar olup, geleceğe yönelik çalışma programları açısından önem taşımaktadır.

Ülkemizde çalışan çocukların sayısı, özellikle 8 yıllık kesintisiz eğitim ile geçen yıllara göre önemli azalış göstermiştir. Ancak dar gelirli, çok çocuklu ailelerin ekonomik sıkıntıları çocuğun, okul ve çalışma hayatının eş zamanlı yürütmesine engel olamamaktadır. Bu durum sayılara yansıyamamakta, özellikle enformel kesimdeki çocuk sayılarının belirsizliğine neden olmaktadır.

Yasal düzenlemeler çerçevesinde, çalışmak zorunda olan kalan çocuğun korunması, geleceğe hazırlanması, bulunduğu ortamdan olumsuz etkilenmemesi, yaşamı doğru algılaması için çalışma ortamında yanında olacak, güveneceği birimlerin varlığı kuşkusuz önem taşımaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Çocuk İşgücü Araştırması 2006 verilerine göre; "2006 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında Hane Halkı İşgücü Anketi ile birlikte Çocuk İşgücü Araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmada 6–17 yaş grubundaki çocuklar kapsanmış ve toplam 28.978 çocuk ile görüşülmüştür. Dönem ortası nüfus tahminleri esas alınarak ağırlıklandırma yapılan araştırma sonuçlarına göre;

- 6–17 yaş grubundaki çocuklar, kurumsal olmayan sivil nüfusun %22,3'ünü oluşturmaktadır.
- 2006 IV. Döneminde Türkiye genelinde 6–17 yaş grubundaki çocuk sayısı 16 milyon 264 bindir. Bu yaş grubundaki çocukların %60,9'u kentsel, %39,1'i kırsal yerlerde bulunmaktadır. Bu çocukların %84,7'si bir okula devam ederken, %15,3'ü okula devam etmemektedir. Okula devam etmeyen çocukların %58,8'ini kız çocukları oluşturmaktadır.
- 6–17 yaş grubunda çalışan çocuk sayısı 958 bin kişidir.
- 6–17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 264 bin çocuktan %5,9'u ekonomik bir işte çalışmakta, bir başka ifadeyle istihdam edilmektedir (958 bin kişi). Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda istihdam edilen çocukların %47,7'si kentsel, %52,4'ü kırsal yerlerde yaşamaktadır. İstihdam edilen çocukların %66'sını erkek, %34'ünü kız çocukları oluşturmaktadır.
- Çalışan çocukların %31,5'i bir okula devam ederken, %68,5'i öğrenimine devam etmemektedir. Okula devam eden 6–17 yaş grubundaki çocukların %2,2'si ekonomik bir işte çalışırken, okula devam etmeyen çocukların %26,3'ü çalışmaktadır.
- Ekonomik işlerde çalışan çocukların 392 bini tarım sektöründe faaliyet göstermektedir.
- Çalışan çocukların %40,9'u tarım (392 biri kişi), %59,1'i tarım dışı sektörde (566 bin kişi) faaliyet gösterirken, %53'ü ücretli veya yevmiyeli, %2,7'si kendi hesabına veya işveren, %43,8'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.
- Çocukların %43,1'i ev işlerinde çalışmaktadır.
- 6–17 yaş grubundaki çocukların %5,9'u ekonomik işlerde çalışırken, %43,1'i ev işlerinde çalışmakta, %51'i ise hiçbir işte çalışmamaktadır.
- Ev işlerinde ailesine yardımcı olduğunu ifade eden 7 milyon 4 bin çocuğun, %61,2'sini kız çocukları oluşturmaktadır (4 milyon 289 bin kişi).
- Okula devam eden çocukların %42,8'i ev işlerine yardımcı olurken, okula devam etmeyen çocukların %44,4'ü ev işlerine yardımcı olmaktadır."

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=482>

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB) 1995 yılında Türkiye'nin 26 ilinde 7 ayrı iş kolunda yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre de, çocukların büyük bir bölümünün kısıtlı sermayeye sahip, geri teknoloji kullanan küçük ve kayıtsız işyerlerinde çalıştıkları saptanmıştır. Birçoğu, kendileri de 12–13 yaşlarında çırak olarak çalışmaya

başlamış olan, %60'ı geçen bir bölümü yalnızca ilkokul mezunu olan bu işyeri sahipleri, birçoğunda kendilerinin de bizzat çalışmakta olduğu ve pek çok sağlık ve güvenlik riski taşıyan işyerlerinde, çok küçük yaşta çocukları çalıştırmakta sakınca görmemektedirler. Küçük işletmelerde çalışan çocuklara ilişkin yapılan araştırmalar sonucunda, çocukların bazı ortak özellikleri belirlenmiştir. Buna göre çocukların büyük çoğunluğu köyden kente göç etmiş, gecekondularda yaşayan ailelerin çocuklarıdır. Anne-babaların eğitim düzeyi düşüktür. Baba düşük gelir getiren niteliksiz işlerde çalışırken, çocukların büyük çoğunluğu kazançlarının önemli bir bölümünü ailelerine getirmektedir. Çoğunluğu 3'ten fazla çocuğa sahip olan ailede, kardeşlerin bir ya da birden fazlası çalışmaktadır. Çocuklar gerek sosyo-ekonomik nedenlerle ve gerekse okul başarısızlığı nedeniyle, okulu bırakıp çalışmaya başlamayı tercih etmektedirler.

1986 yılında yürürlüğe konan Çıraklık ve Meslek Eğitimi Yasası döneminde yapılan araştırmalar, küçük ve orta boy işletmelerde çalışan çocukların çok büyük bir bölümünün bu yasanın gereklerine uymaksızın çalıştırıldıklarına ve diğer birçok haklarından yararlanamadıkları gibi, mesleki eğitim de almadıklarına işaret etmektedir (Zeytinoğlu, age: 123–124).

Küçük ve ticari kaydı olmayan işletmelerde, çoğunlukla yasa dışı olarak çalışan çocuklar, çok düşük ücretlerle ve hiçbir sosyal güvenceye sahip olmaksızın ve kolaylıkla işten çıkarılabilecek şekilde çalıştırılmaktadır. Bu şekilde yasa dışı olarak çalışan çocukların çalışma koşullarının ağırlığının yanı sıra birçok işyerindeki makineler ve aletler yetişkinler için tasarlanmış olduklarından, çocuklar her an kaza riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Sigortasız ve kaçak çalıştırılan çocuk işçilerin sayılarının artışı ile iş kazaları ve meslek hastalıklarındaki artış arasında bir paralellik bulunmaktadır.

SSK'nın 1993 yılına ilişkin verilerine göre; 110 bin 638 iş kazası ve meslek hastalığı vakasının yaklaşık 9 bini, 14–19 yaş arasındaki çocuk işçilerinin başına gelmiştir. Yine 1993 yılında, 15–16 yaş grubunda 430 çocuk işçi, iş kazası ve meslek hastalığı sonucu yaşamını yitirmiştir (Yıldırım, age: 124).

DİE'nin yapmış olduğu Çocuk İşgücü Anketi, hane halklarının listelenmesi sonucu örnekleme tekniklerine göre seçilen hane halklarına uygulanan ve bu hane halklarında

yaşayan fertlere ilişkin bilgilerin değerlendirildiği bir ankettir. Bu nedenle bir ailesi olmayan, evini terk etmiş sokaklarda yaşayan çocuklar söz konusu anketin dışında kalmıştır.

ILO'nun yapmış olduğu istatistiklere göre ise Türkiye'de çalışan çocuk sayısı 4 milyon olarak (başka bir deyişle çalışan yüz kişinin 18'inin çocuk olduğu) belirtilmiştir (Hürriyet, 28.09.1999). Bu sayı DİE'nin belirttiği rakamın çok üstündedir. Ülkemizin son yıllarda yaşadığı ekonomik krizi, göz önünde bulundurduğumuzda yetişkin işsizliğine ters orantılı biçimde, özellikle marjinal sektörde çalışan çocuk sayısının arttığı ileri sürülebilir. Bu dönemde işlerini kaybeden anne-babalardan bir bölümü çocuklarını çalıştırmak zorunda bırakırken, kriz süresince düşük ücretlerle çocuk çalıştırma bazı işverenler için daha cazip gelebilir. Çocuk işçiliğini ortadan kaldırmaya yönelik tüm yasalara rağmen, ülkenin, ekonomik ve sosyal koşulları iyileştirilmeden bu sorunun çözümü mümkün görülmemektedir.

9. ÇALIŞAN ÇOCUKLARA İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

9.1. Çocuk İşçiliği İle İlgili Ulusal Mevzuat

Bu kısımda çocukların çalıştırılması kapsamında ele alınan yasal düzenlemeler maddeler halinde sunulacaktır:

1. Anayasa

Anayasa'da genel bir düzenleme yapılmış olup tüm yasalar kaynağını anayasadan almaktadır.

Madde 50. Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar, çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.

2. 4857 Sayılı İş Kanunu

Kanun No: 4857

Kabul Tarihi: 22.5.2003

Resmi Gazete Yayın Tarih ve Sayısı: 10.6.2003 – 25134

Bu kanunun amacı işverenler ile bir iş sözleşmesine dayanarak çalıştırılan işçilerin çalışma şartları ve çalışma ortamına ilişkin hak ve sorumluluklarını düzenlemektir.

- a. Deniz ve hava taşıma işlerinde,
- b. 50'den az işçi çalıştırılan (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerinde,
- c. Aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işleri,
- d. Bir ailenin üyeleri ve 3 üncü dereceye kadar (3 üncü derece dahil) hısımları arasında dışardan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarının yapıldığı işlerde,
- e. Ev hizmetlerinde,
- f. İş sağlığı ve güvenliği hükümleri saklı kalmak üzere çıraklar hakkında,
- g. Sporcular hakkında,
- h. Rehabilite edilenler hakkında,
- i. 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanunu'nun 2'nci maddesinin tarifine uygun üç kişinin çalıştığı işyerlerinde.

Şu kadar ki;

- a. Kıyılarda veya liman ve iskelelerde gemilerden karaya ve karadan gemilere yapılan yükleme ve boşaltma işleri,
- b. Havacılığın bütün yer tesislerinde yürütülen işler,
- c. Tarım sanatları ile tarım aletleri, makine ve parçalarının yapıldığı atölye ve fabrikalarda görülen işler,
- d. Tarım işletmelerinde yapılan yapı işleri,
- e. Halkın faydalanmasına açık veya işyerinin eklentisi durumunda olan park ve bahçe işleri,
- f. Deniz İş Kanunu kapsamına girmeyen ve tarım işlerinden sayılmayan, denizlerde çalışan su ürünleri üreticileri ile ilgili işler,

Bu Kanun hükümlerine tabidir.

Yeni İş Kanunu'nda çocuklarla ilgili hükümler aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

Çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı

MADDE 71. On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler.

Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez.

On sekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile on beş yaşını tamamlamış, ancak on sekiz yaşını tamamlamamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işler, on dört yaşını bitirmiş ve ilköğretimini tamamlamış çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler ve çalışma koşulları, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından altı ay içinde çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenir.

Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuz beş saatten fazla olamaz. Ancak, on beş yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir.

Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir. Okulun kapalı olduğu dönemlerde çalışma süreleri yukarıda birinci fıkrada öngörülen süreleri aşamaz.

Yer ve su altında çalıştırma yasağı

MADDE 72. Maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında veya su altında çalışılacak işlerde on sekiz yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaktır.

Gece çalıştırma yasağı

MADDE 73. Sanayiye ait işlerde on sekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçilerin gece çalıştırılması yasaktır.

Ağır ve tehlikeli işler

MADDE 85. On altı yaşını doldurmamış genç işçiler ve çocuklar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaz. Hangi işlerin ağır ve tehlikeli işlerden sayılacağı, kadınlarla on altı yaşını doldurmuş fakat on sekiz yaşını bitirmemiş genç işçilerin hangi çeşit ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabilecekleri Sağlık Bakanlığının görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelikte gösterilir.

Ağır ve tehlikeli işlerde rapor

MADDE 86. Ağır ve tehlikeli işlerde çalışacak işçilerin işe girişinde veya işin devamı süresince en az yılda bir, bedence bu işlere elverişli ve dayanıklı oldukları işyeri hekimi, işçi sağlığı dispanserleri, bunların bulunmadığı yerlerde sırası ile en yakın Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık ocağı, hükümet veya belediye hekimleri tarafından verilmiş muayene raporları olmadıkça, bu gibilerin işe alınmaları veya işte çalıştırılmaları yasaktır. Sosyal Sigortalar Kurumu işe ilk giriş muayenesini yapmaktan kaçınamaz.

İşyeri hekimi tarafından verilen rapora itiraz halinde, işçi en yakın Sosyal Sigortalar Kurumu hastanesi sağlık kurulunca muayeneye tabi tutulur, verilen rapor kesindir.

Yetkili memurlar isteyince, bu raporları işveren kendilerine göstermek zorundadır.

Bu raporlar damga vergisi ve her çeşit resim ve harçtan muaftır.

On sekiz yaşından küçük işçiler için rapor

MADDE 87. On dört yaşından on sekiz yaşına kadar (on sekiz dahil) çocuk ve genç işçilerin işe alınmalarından önce işyeri hekimi, işçi sağlığı dispanserleri, bunların bulunmadığı yerlerde sırası ile en yakın Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık ocağı, hükümet veya belediye hekimlerine muayene ettirilerek işin niteliğine ve şartlarına göre vücut yapılarının dayanıklı olduğunun raporla belirtilmesi ve bunların on sekiz yaşını

dolduruncaya kadar altı ayda bir defa aynı şekilde doktor muayenesinden geçirilerek bu işte çalışmaya devamlarına bir sakınca olup olmadığının kontrol ettirilmesi ve bütün bu raporların işyerinde saklanarak yetkili memurların isteği üzerine kendilerine gösterilmesi zorunludur. Sosyal Sigortalar Kurumu işe ilk giriş muayenesini yapmaktan kaçınmaz.

Birinci fıkrada yazılı hekimlerce verilen rapora itiraz halinde, işçi en yakın Sosyal Sigortalar Kurumu hastanesi sağlık kurulunca muayeneye tabi tutulur, verilen rapor kesindir.

Bu raporlar damga vergisi ve her çeşit resim ve harçtan muaftır.

3. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

Çalıştırma Yaşı

Madde 173. 12 yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur.

Madde 176. Mahalli belediyelerce bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda 18 yaşın altındaki çocukların çalışması yasaktır.

Çalıştırma Süreleri ve Yasaklar

Madde 173. 16 yaşından küçük işçiler günde en çok 8 saat çalıştırılabilir.

Madde 69. Sanayiye ait işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklarla her yaştaki kadınların gece çalıştırılmaları esas itibariyle yasaktır. 12'den 16 yaşına kadar olan çocukların çalışması yasak olan sağlığa aykırı ve tehlikeli işlerin nelerden ibaret olduğu İş Kanunu'nda düzenlenecektir (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Madde-179).

4. Mesleki Eğitim Kanunu

3308 Sayılı Mesleki Eğitimi Kanunu (16.08.1997 tarih ve 4306 sayılı Kanunla ve 29.06.2001 tarih ve 4702 sayılı Kanunla yapılan değişiklikler işlenmiştir.)

Çırak, kalfa ve ustaların eğitimi ile, okullarda ve işletmelerde yapılacak mesleki eğitimi düzenlemektedir.

Madde 2. Bu Kanun, Mesleki Eğitim Kurulu'nun belirleyeceği mesleklerde, kamu ve özel sektöre ait kurum, kuruluş ve işyerleri ile mesleki eğitim okul ve kurumlarındaki eğitim ve öğretimi kapsar.

Madde 11. Aday çırak, çırak öğrenci statüsünde olup öğrencilik haklarından yararlanırlar. Bunlar işyerinde çalışan işçi sayısına dahil edilmezler.

Madde 13. Bu kanun kapsamında bulunan il ve mesleklerde faaliyet gösteren işyerleri, Bakanlıkça tespit edilen illerde ve meslek dallarında 19 yaşından gün almamış olan kişileri çıraklık sözleşmesi yapmadan çalıştıramazlar. Mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarından, örgün eğitim programlarından mezun olanlar ve kalfalık belgesi sahipleri bu hükmün dışında tutulur.

Bu Kanunun uygulandığı yer ve meslek dallarında 818 sayılı Borçlar Kanununun çıraklık sözleşmesine dair hükümleri ile on sekiz yaşını doldurduktan sonra sözleşmesi devam eden çıraklar hakkında 1475 sayılı İş Kanunu'nun, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği başlıklı beşinci bölümünde yer alan hükümleri dışında uygulanmaz. Yukarıda genel olarak çalışan çocuklarla ilgili yasal düzenlemeler ve bunların kapsamı ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir.

Çalıştırma Yaşı

Madde 9. İlköğretimi bitirmiş olanlar, bir mesleğe hazırlanmak amacı ile çıraklık dönemine kadar işyerlerinde aday çırak olarak eğitilebilirler.

Madde 10. Çırak olabilmek için:

- a)14 yaşını doldurmuş, 19 yaşından gün almamış olmak. Ancak, 19 yaşından gün almış olanlardan daha önce çıraklık eğitiminden geçmemiş olanlar, yaşlarına ve eğitim seviyelerine uygun olarak düzenlenecek mesleki eğitim programlarına göre çıraklık eğitimine alınabilirler.
- b)En az ilköğretim okulu mezunu olmak gerekir. Ağır ve tehlikeli veya özellik arz eden mesleklerle alınacak çırakların öğrenim ve yaş durumu ilgili kurumların görüşü alınarak Bakanlıkça belirlenir.

Ücretli İzin

Madde 26. Çıraklara, okulların tatil olduğu aylara rastlamak üzere 1 ay ücretli izin verilir. Ayrıca mazeretleri kabul edilenlere okul müdürlüğünün görüşü alınarak 1 aya kadar ücretsiz izin de verilebilir.

Sağlık Muayeneleri

Madde 10. Çırak olabilmek için bünyesi ve sağlık durumu gireceği mesleğin gerektirdiği işleri yapmaya uygun olmak şartı aranır.

Madde 41. İş Kanunu madde 80'in çıraklara da uygulanacağı ve rapor sonuçlarının Valiliklere gönderileceği hükmü getirilmiştir.

Ücret

Madde 25. Çıraklara verilecek ücret kendi yaş grupları için belirlenmiş asgari ücretin %30'undan az olamaz.

Hizmet Akdi ve Örgütlenme

Madde 13. Bu kanun kapsamında bulunan il ve mesleklerde faaliyet gösteren işyerleri, Bakanlıkça tespit edilen illerde ve meslek dallarında 19 yaşından gün almamış olan kişileri çıraklık sözleşmesi yapmadan çalıştıramazlar. Mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarından, örgün eğitim programlarından mezun olanlar ve kalfalık belgesi sahipleri bu hükmün dışında tutulur. İşyeri sahibi, aday çıracı ve çıracı çalıştırmaya başlamadan önce bunların velisi veya vasisi veya reşit ise kendisi ile yazılı çıraklık sözleşmesi yapmak zorundadır.

Bu Kanunun uygulandığı yer ve meslek dallarında 818 sayılı Borçlar Kanununun çıraklık sözleşmesine dair hükümleri ile on sekiz yaşını doldurduktan sonra sözleşmesi devam eden çıraklar hakkında 1475 sayılı İş Kanununun, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği başlıklı beşinci bölümünde yer alan hükümleri dışında uygulanmaz.

Sosyal Güvenlik

Madde 25. Aday çırak, çırak ve öğrenciler hakkında SSK Kanununun iş kazaları, meslek hastalıkları ve hastalık sigortaları hükümleri uygulanır.

Çalıştırma Süreleri ve Yasaklar

Madde 12. Pratik eğitim, hazırlanmış eğitim programlarına göre, işyerinin ve mesleğin özelliklerine uygun olarak usta öğreticinin gözetiminde yapılır. Pratik eğitimde 1475 sayılı İş Kanunu'nun 69. maddesi hükmü göz önünde bulundurulur.

5. İlköğretim ve Eğitim Kanunu

Çalıştırma Süreleri ve Yasaklar

Madde 59. İlköğretim çağında olup da zorunlu temel öğretim kısımlarına devam etmeyenlerin resmi ve özel işyerlerinde veya her ne biçimde olursa olsun çalıştırmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılması yasaktır.

6. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu

Çalıştırma Yaşı

Madde 12. 21 yaşından küçük kadın ve erkeklerin gazino, bar, kafeşantan ve buna benzer içki kullanılan yerler ile banyo, hamam ve plajlarda çalıştırılmaları yasaktır. Bar artistliği yapacak olanların 18 yaşını tamamlamış olmaları gerekir.

7. Borçlar Kanunu

Çalıştırma Süreleri ve Yasaklar

Madde 330. 18 yaşın altındakilerin gece süresinde ve hafta tatilinde çalıştırılmaları yasaktır.

Hizmet Akdi ve Örgütlenme

Madde 318. Borçlar Kanununa göre usta ile yasal vasisi arasında çıraklık sözleşmesi yapılır. Sözleşmede yapılacak iş, çıraklık nevi ve süresi, günlük çalışma süresi, ücret ve diğer ödemeler ile deneme süresi belirtilir.

8. 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu

Sosyal Güvenlik

Madde 60. 18 yaşın altındaki işçilerin sigortanın bütün dallarına ilişkin prim ücreti kesilmektedir. Ancak 18 yaşından önce geçmiş bulunan süreler 20 yılın hesabında dikkate alınmamaktadır.

9. Sendikalar Kanunu

Sendikal Haklar

Madde 20. 16 yaşını doldurmuş olan ve Sendikalar Yasasına göre işçi sayılanlar sendika üyesi olabilirler. 16 yaşını doldurmamış olanların üyeliği kanuni temsilcilerinin yazılı iznine bağlıdır.

http://www.csgeb.gov.tr/calisan_cocuklar/mevzuat/ulusal/ulusal.html

9.2. Çocuk İşçiliği İle İlgili Türkiye'nin Onayladığı Uluslararası Sözleşmeler

1. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi
2. Avrupa Sosyal Şartı
3. Trimci ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tespitine Dair 15 Sayılı Sözleşme
4. Her Nevi Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında 45 Sayılı Sözleşme
5. Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tespiti Hakkında 58 Sayılı Sözleşme

6. Sanayi İşyerlerine Alınacak Çocukların Asgari Yaş Sınırının Belirlenmesi Hakkında 59 Sayılı Sözleşme
 7. Çocukların Ve Gençlerin Sanayide İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabi Tutulmaları Hakkında 77 Sayılı Sözleşme
 8. İşçilerin İyonizan Radyasyonlara Karşı Korunması Hakkında 115 Sayılı Sözleşme
 9. Yeraltı Madenlerinde İşe Alınmada Asgari Yaş Hakkında 123 Sayılı Sözleşme
 10. Tek İşçinin Taşıyabileceği Yükün Azami Ağırlığı Hakkında 127 Sayılı Sözleşme
 11. İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı Sözleşme
 12. En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 Sayılı Acil Eylem Sözleşmesi Ve 190 Sayılı Tavsiye Kararı
 13. ILO Anayasası
 14. Asgari Çalıştırma Yaşına İlişkin 146 Sayılı Tavsiye Kararı
- http://www.csgb.gov.tr/calisan_cocuklar/mevzuat/sozlesmeler/sozlesmeler.html

Bu sözleşmelerden Avrupa Sosyal Şartı ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocuk hakları bakımından öne çıkmaktadır. Sırasıyla kısaca açıklayacak olursak;

Avrupa Sosyal Şartı, 18 Ekim 1961 tarihinde, Torino’da imzalanmış ve 26 Şubat 1965’te yürürlüğe girmiştir. Avrupa Sosyal Şartı’nın “çocukların ve gençlerin korunması hakkı” başlığını taşıyan 7. maddesinde sadece asgari çalışma yaşına ilişkin düzenlemelere değil, bunun yanında çocukların ve genç işçilerin sağlık ve güvenliğine ilişkin diğer konulara da yer verilmiştir. Adı geçen maddede, asgari çalışma yaşının hafif işler haricinde 15 olması, tehlikeli ve sağlığa aykırı işlerde asgari çalışma yaşının yukarı çekilmesi, zorunlu eğitimde olup da çalışanların eğitimini engelleyici işler yaptırılmaması, 16 yaşından küçüklerin çalışma sürelerinin sınırlandırılması öngörülmüştür.

Avrupa Sosyal Şartı’nda ayrıca;

- Genç çalışanlara ve çıraklara adil bir ücret ve diğer uygun ödeneklerden yararlanma hakkı tanınması,
- Mesleki eğitimde geçen sürenin günlük çalışma süresinden sayılması,
- 18 yaşın altındakilere en az üç haftalık ücretli izin verilmesi,
- Belirli işler dışında gece çalışmalarının engellenmesi,
- 18 yaşın altındakilere belirli işlerde düzenli sağlık kontrolü sağlanması,

- Çocuk ve gençlerin bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunması gerektiği hükmüne bağlanmıştır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 20 Kasım 1989 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir. Sözleşme, bütün ülkelerdeki çocukların gündelik yaşam içinde değişen ölçülerde karşılaştıkları ihmal ve istismar olaylarına ilişkin standartlar getirmektedir. Çocukların özel olarak duyarlı konumlarını tanımakta; onların medeni, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel haklarını birbirine karşılıklı olarak pekiştiren unsurların bütünlüğü biçiminde ele almaktadır. Sözleşme, çocuğu aynı zamanda bir birey olarak, yaşla ve olgunlaşmayla gelişen ihtiyaçlara sahip bir varlık olarak tanımaktadır.

Sözleşmeyi onaylayan her ülke, çocuklarla ilgili yükümlülüklerini yerine getirmelerinde ana-babalara ve diğer sorumlu kuruluşlara yardımcı olacak her tür önlemi almak zorundadır.

Sözleşme;

- 18 yaşına kadar her insanın çocuk sayılması (Madde 1),
- Çocuğun yüksek yararının her durumda mutlaka gözetilmesi (Madde 3),
- Çocuğun hayatta kalma ve tüm potansiyeliyle gelişme hakkının korunması (Madde 6),
- Çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşması (Madde 24),
- Görüşlerini serbestçe ifade edebilmesi (Madde 12)
- Bilgi edinebilmesi (Madde 13),
- Çocuğun doğumdan hemen sonra nüfus kütüğüne kaydedilmesi, bir isme ve vatandaşlığa sahip olması (Madde 7);
- Oyun oynama hakkının tanınması (Madde 31),
- Her tür cinsel sömürü ve istismardan korunması (Madde 34), gereğini ön plana çıkarmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Türkiye tarafından 1990 yılında imzalanmış; TBMM tarafından 1995 yılında onaylanmış ve 27 Ocak 1995 tarih ve 22184 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bunların dışında, evrensel nitelikte olan diğer bir kurum ise UNICEF'tir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 11 Aralık 1946 yılında kurulmuştur. O yıllarda Avrupa'da savaşın yaralarını sarmak için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. UNICEF'in kurulması bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Nitekim çocuklar için özel bir duyarlılığın gerekli olduğu fikri ilk defa UNICEF tarafından geliştirilmiştir. Savaşı izleyen imar döneminin sonunda, sömürgecilik dönemini geride bırakan gelişmekte olan ülkeler de aynı ilkeyi öne çıkarmışlardır. Bu ilke, "uluslararası işbirliğinde çocuklara özel önem verilmesi" ilkesidir. UNICEF'in yardım görevi, bu düzenlemelere paralel olarak çocukların yaşatılmaları ve geliştirilmelerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

10. SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLARA YÖNELİK ÇALIŞMA YAPAN KURULUŞLAR

Çocuk Hakları ile ilgili en önemli belge olan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nden başka son 10 yıl içinde dünyanın değişik bölgelerinde çocuk haklarına yönelik bazı kurallar ve yasal belgeler oluşturulmuştur. Bunlar arasında; Çocuk Mahkemelerinin Yönetimi Hakkında Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları (Beijing Rules), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmeleri, Çocuğun Korunması ve Esenliğine İlişkin Toplumsal ve Hukuksal İlkeler Bildirisi, Acil Durumlarda ve Silahlı Çatışma Halinde Kadınların ve Çocukların Korunmasına İlişkin Bildiri gibi belgeler sıralanabilir.

Yerel bazı çalışmalar da vardır. Brezilya'da 1985 yılında "Sokak Çocukları Ulusal Hareketi" oluşturulmuş ve 1986'da ilk kongresi yapılmıştır. Aynı yıl hükümet, Çocuk ve Anayasa Ulusal Komitesi'ni oluşturarak anayasa değişikliği için çalışmaya başlamıştır. İki yıl sonra Çocuk ve Gençlik Yasası kabul edilmiştir. Sokak çocuğu sorununu büyük çapta yaşayan ülkelerden biri olan Bulgaristan'da 1995 yılında sokak çocuklarıyla ilgili bir kararname yürürlüğe girmiştir. 1995 yılında Bamako'da (Mali) 9 Batı Afrika ülkesinin temsilcileri bölgenin 21 kentindeki çalışan çocukların sorunlarını tanışmak üzere bir araya gelmişler ve çalışma koşullarını iyileştirebilmek için 12 temel hak sıralamışlardır (Polat, 2002: 173).

Türkiye'de 23–24 Mart 1989'da Çocuk Politikası Ulusal Belgesi çıkarılmış; çalışan çocukların sorunlarının saptanmasını da içeren geniş katılımlı ön hazırlıklar sonrasında 26–27 Mayıs 1989'da Ankara'da Çocuk Politikası Ulusal Kongresi toplanmıştır. Çocuk Hakları Bildirgesi'nin Türkiye tarafından kabulüyle bu alandaki çalışmalar yaygınlaşmıştır. 1990'ların Çocuk Politikası Ulusal Kongresi Raporu, çalışan çocukları 3 alt kümede toplamıştır, ilk grup çocuk işçi statüsünde çalışan çocuklar, ikinci grup çırak statüsünde çalışan çocuklar, üçüncü grup sokakla çalışan ve yaşayan çocuklardır. Bu toplantılardaki en önemli tespitlerden birisi, "ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda köklü dönüşümler gerçekleşmeden, çocuk emeğinden yararlanma olgusunun ortadan kaldırılamayacağı, zorlamaların, çocukları daha korumasız bir konuma iteceği, bunun için de çocuklara kısa vadede yarar sağlayacak önlemlere yönelinmesi gereğinin vurgulanması olmuştur (Fişek, 2002).

Aynı dönemde, çocuk merkezli çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşları bir araya gelerek 1. Türkiye Çocuk Hakları Koalisyonu'nu kurmuştur. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin temel kriterleri olan, çocuğun yaşama, gelişme ve korunması hakkı, çocuğun öncelikli yararının gözetilmesi, çocuğun görüşünün alınması, çocuğa karşı her tür ayrımcılığın önlenmesi ilkelerini kabul eden bu kuruluşlar, Türkiye'nin ilk "Çocuk Hükümeti"ni oluşturmuştur. Türkiye Çocuk Hakları Koalisyonu, 20 Mart 2001 tarihinde kabul edilen "Gönüllü Ortaklık Bildirisi" ve "Türkiye Çocuk Hakları Koalisyonu Yönergesi" doğrultusunda çalışmalarını sürdürmeye yönelmiştir.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre, çocuğun yüksek yararını tam olarak gözeterek girişimde bulunma yükümlülüğü altında bulunan devlet, aile ortamından yoksun çocuğu özel olarak korumak, bu tür durumlarda uygun alternatifler yaratmak, bu yükümlülüğün yerine getirilmesi doğrultusundaki çabalarda çocuğun kültürel kimliğine gerekli dikkati göstermek (Madde 20) ve her çocuğun fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlâkî ve sosyal gelişmesi açısından yeterli yaşam standardını yerine getirme olanağı sağlayacak koşulları yaratma sorumluluğuna sahiptir (Madde 27). Çocuk Hakları Sözleşmesi iç hukuka tam olarak yansıtılamamış olmakla birlikte, Anayasa'nın 41, 65, 58, 60 ve 61. Maddeleri genelde ailenin, özelde de çocuğun korunmasını içeren hükümler taşımaktadır. Ayrıca, Türk Ceza Yasası, Türk Medeni Kanunu, Çocuk Mahkemeleri Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu, Belediyeler Kanunu ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda

çocuğun aile ve toplum içinde korunmasını, kollanmasını, yetiştirilmesini öngören bağlayıcı ve emredici hükümler vardır.

Çocuk Hakları Sözleşmesinin 9. Maddesi, çocuğun rızası olmadıkça aile yanından ayrılmaması gerekliliğini ancak çocuğun yüksek yararı için, ona zarar veren bazı durumlarda çocuğun aile yanından alınabileceğini belirtir. Yeni Medeni Kanun'da da velayet ilişkileri açısından önemli olan bu husus Madde 339'da şöyle yer almaktadır: "Çocuk, ana-babanın rızası olmadan evi terk edemez ve yasal gerekçe olmadan aileden alınamaz." Medeni Kanun "her kim koruması kendine ait olan 12 yaşından küçük bir çocuğu kendi başına terk ederse 3 aydan 6 aya kadar ceza verilir" hükmünü içermektedir (Madde 473). 1997–2001 tarihleri arasında hazırlanan Türk Ceza Kanunu Tasarısı'nda, çocuğunu terk eden ve sosyo-ekonomik yaşamın kurallarının içine iten aileye ilişkin cezalar düzenlenmiştir. Tasarının 336. Maddesi ailenin terki durumunu içermektedir. Bu maddeye göre, "ciddi görülen bir sebep olmadan kanuni velayetinden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmeyen anne-baba, 2 aydan az olmamak üzere cezalandırılır".

Türkiye'de Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin iç hukuka tam olarak yansıtılmadığını belirttik. Çocuk Hakları Sözleşmesi, yaşam standardını yerine getirme olanağı sağlayacak koşulları yaratma sorumluluğunu devletlere vermiş bulunmakla birlikte, yukarıda sözü geçen ulusal düzenlemelerde daha çok ailenin sorumluluğunun öne çıkartıldığı ve toplumsal sorumluluğun neredeyse göz ardı edildiği bir perspektif görülmektedir. Sokakta çalışan çocuklar konusunda mevcut ekonomik, sosyal ve siyasî tercihlerin yönelimi de sorunu derinleştirmektedir. Bu yönelim, önleyici ve koruyucu olmaktan uzaktır ve sorun onaya çıktıktan sonra rehabilitasyonu esas alan bir yaklaşıma dayanmaktadır.

Bu araştırmada, "sokakta çalışan çocuk" kategorisinin "sokak çocuğu" kavramının etki alanı dışında bağımsız bir kavram olarak kullanıldığı başla belirtilmişti. Salt sokakları mekân olarak kullanmaları nedeniyle çok çeşitli çocuk gruplarını "sokak çocukları" üst başlığı altında toplamak çocukların çalışan kimliğinin önüne geçmekte, bu anlayış da sorunun boyutlarının belirlenmesi ve çözümleri açısından tıkanıklığa yol açmaktadır. Çocukların hukukî korunması bakımından da aynı tıkanıklık söz konusudur. Sokakta çalışan çocukların yaptıklarını çocuk işçiliği kapsamında değerlendirmek mümkün olduğundan, çalışan çocuklara yönelik düzenlemeleri de gözden geçirmekte yarar vardır.

1982 Anayasası'nın 50. Maddesi'nde "kimse yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan bir işte çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar" hükmü yer alır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, taraf devletlere, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul etmekle (Madde 32/1), bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idarî, toplumsal ve eğitsel her türlü önlemi almakla yükümlü kılmaktadır (Madde 32/2). Bu amaçlar ve öteki uluslararası belgelerin ilgili hükümleri göz önünde tutularak taraf devletler özellikle şu önlemleri almakla yükümlü kılınmışlardır: İşe kabul için bir ya da birden çok asgarî yaş sınırı tespit edilmesi, çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemelerin yapılması ve bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımların öngörülmesi.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuğa uygulanabilecek kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insanı çocuk sayar. Avrupa Sosyal Şartı'nın 7/1. Maddesi, onaylanan devletlere, "çocukların, sağlık, ahlâk ve eğitimleri için zararı olmayacağı belirlenen hafiflerde çalıştırılmaları durumu dışında en düşük çalışma yaşının en az 15 olmasını sağlama" yükümlülüğü getirmektedir. Avrupa Sosyal Şartı'ndan doğan yükümlülükler gereğince, çocukların işe alınma yaş sınırını oluşturan 15 yaş konusunda sözleşmecî devletlerin yasal düzenlemeler getirmesi beklenmektedir. Bir başka deyişle 15 yaşından küçüklerin çalışmasını yasaklayan iç hukuk düzenlemelerinin yokluğu ya da eksikliği, sözleşmecî devletlerin Şart'a uygun davranmadıkları biçiminde yorumlanmaktadır. Çocukların çalışmasına ilişkin istisnalar korunma ilkesine uygun nitelik taşımalıdır Hükümet Komitesi'ne göre, "hafif işler", tarımsal işleri, evde yapılan işleri ve hizmet sektöründeki tüm işleri kapsayacak biçimde yasal metinlerle belirlenmelidir (Demir, 1993: 49). Türkiye Avrupa Sosyal Şartını onaylamış, ancak 7. Maddenin sözü edilen birinci fıkrasına çekince koymuştur. Şart, tehlikeli ve sağlığa zararlı işlerde çalışacak gençlerin işe alınmasında asgarî yaş sınırının daha da yükseltilmesini öngörmüştür (Madde 7/2). Bu hükmü yorumlayan Bağımsız Uzmanlar Komitesi'ne göre, bu düzenlemeye konu olan işler, gençlerin iş kazası tehlikesi ile karşılaşma olasılığı yüksek, aşırı yorgunluğa yol açabilecek, sağlık ve gelişmeleri üzerinde olumsuz etkiler doğurma olasılığı fazla nitelikteki işlerdir (Demir, 1993: 52).

Şart'ta tehlikeli ve sağlığa zararlı işlerde çalışacak gençlerin işe alınmalarındaki asgarî yaş sınırının yükseltilmesi gereği üzerinde durulmakla birlikte bunun ne olacağına ilişkin bir bilgi sunulmamaktadır. Öte yandan tehlikeli ve zararlı işlerin belirlenmesinde sektör esas alınmamaktadır. Bağımsız Uzmanlar Komitesi'ne göre, ticaret, ulaştırma, otelcilik ve lokantacılık sektörlerindeki işler de tehlikeli ve zararlı özellikler taşıyabilir, dolayısıyla işe alınma yaş sınırının yükseltilmesi bu sektörleri de kapsamalıdır (Demir, 1993: 52).

Türkiye tarafından da onaylanan, "Gemilerde 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılmayacağına" ilişkin 58 sayılı ILO sözleşmesi ve "18 yaşından küçüklerin trimci ve ateşçi olarak gemilerde çalıştırılmamasını öngören" 15 sayılı ILO sözleşmesi gemilerde çalışma konusunda asgari bir yaş sınırı getirmektedir. ILO sözleşmeleri arasında Türkiye tarafından da 1997 yılında onaylanan 138 sayılı sözleşme, asgarî çalışma yaşı konusunda tekdüze bir uygulamaya gidilmesinin adımını atmakta, istihdama kabulde asgarî yaş sınırını 15 olarak belirlemektedir. Bununla birlikte sözleşmeyi onaylayan üye devletlere, çocuk çalıştırılmasını ortadan kaldırmayı güvence altına alan ve asgari çalışma yaşını çocukların bedensel ve ruhsal gelişmesini sağlayıcı şekilde yükseltmeyi amaçlayan bir ulusal politika izleme yükümlülüğü getirmektedir. Yine ILO'nun, istihdama kabulde asgarî yaş hakkında birçok özgül sektöre ilişkin tavsiye kararları vardır. Türkiye çocuk işçiliğinin kabul edilemez türlerini belirleyen 182 sayılı sözleşmeyi de onaylamıştır.

Avrupa Sosyal Şartı ve ILO sözleşmelerinde işe alınmada asgarî sınır olarak 15 yaş kabul edilmekle birlikte öngörülen istisnalar bakımından esnek bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Türk Hukuk Sistemi'nde yaş alt sınırına ilişkin farklı tanım ve uygulamalara rastlamak mümkündür. Küçük çocukların çalıştırılmasını engellemeyi amaçlayan alt sınır, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, İş Kanunu ve Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu'nda farklılıklar göstermektedir. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na göre 12 yaşından küçük çocukların fabrika, imalathane gibi işyerlerinde ve maden işlerinde (173/1), 18 yaşından küçük çocukların ise bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda çalıştırılması yasaktır. Bu yasa 12–16 yaşları arasındaki çocukların ruh ve beden sağlıklarına aykırı olduğu için çalıştırılmayacakları işlerin belirlenmesini İş Kanunu'na bırakmaktadır. İş Kanunu, 16 yaşından küçük çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmayacaklarını hükme bağlamıştır (Madde 78). Hangi işlerin ağır ve tehlikeli işler olduğu ve 16–18 yaşları arasındaki çocukların hangi tür işlerde çalışabilecekleri, 1973 yılında çıkan Ağır ve Tehlikeli

İşler Tüzüğü'nde belirlenmiştir. Tüzük 16 yaşından küçük çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalışamayacakları kuralına bazı istisnalar getirmiştir. Örneğin, meslek okullarını ve bakanlıkça yeterliliği kabul edilmiş kursları bitirip o işi meslek edinen 16 yaşından küçük çocukların tüzüğe ek cetvelde yer alan ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması mümkündür. Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu da bu yasanın kapsamına giren işlerde 14 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını engellemektedir. Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu kapsamına girmeyen hallerde, İş Kanunu'nun 67. maddesine göre çocuklar 15 yaşından önce çalıştırılmazlar. 16.08.1997 tarih ve 4306 sayılı İlköğretim Kanunu'na göre ise en az çalışma yaşı 14'tür. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu, "gazino, bar, kafeşantan vb. içki kullanılan yerlerde, banyo, hamam ve plajlarda, 21 yaşından küçük kadın ve erkeklerin" çalıştırılmasını (Madde 12/1, 2); İş Kanunu "maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında veya su altında çalışılacak işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılmalarını" yasaklamıştır (Madde 68).

Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. Maddesinin 3. Paragrafı, "zorunlu eğitim yükümlülüğü" bulunan çocukların eğitimden tam olarak yararlanmalarını engelleyen işlerde çalıştırılmalarını yasaklamayı amaçlamaktadır. Benzer bir düzenleme ILO'nun 60 sayılı sözleşmesinde yer almış ve 138 sayılı sözleşmede de yeniden ele alınmıştır. Sözleşmeci devletler, uygulamada zorunlu eğitim ile bir mesleksi etkinliğin tümüyle birbirine karışmasını önlemek için önlemler almamışlarsa, salt okula devamlılığın sağlanması Şart'ın gereklerine yerine getirmek anlamına gelmeyecektir (Demir, 1993: 53). Ayrıca sözleşmeci devletler, zorunlu eğitim süresi dışında kalan sürelerde çocukların ancak ulusal mevzuatın öngördüğü hafif işlerde çalışmasını sağlayacak özel önlemler almak durumundadırlar. Üçüncü olarak, zorunlu eğitim yükümlülüğü bulunan gençlerin ücretli çalışmasında günlük, haftalık iş süreleri uygun bir biçimde sınırlandırılmalıdır (Demir, 1993: 54). Bağımsız Uzmanlar Komitesi'ne göre, yaz tatilinde 14–15 yaşlarındaki çocukların günde 7, haftada 35 saate kadar, sanayi dışındaki hafif işlerde çalışmaları olanaklıdır (Demir, 1993: 53).

Türkiye'de zorunlu eğitimin süresinin 8 yıla çıkartılması ile çocukların asgari çalışma yaşlarının 14'e çekileceği varsayılmaktadır, İş Kanunu'nun 67/3. Maddesi, okula gidenlerin iş saatlerinin, okul saatlerine engel olmayacak biçimde düzenlenmesini ve ders saatlerinin iş sürelerinden sayılmalarını öngörmektedir. Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. Maddesi'nin 4. Paragrafı ile, 16 yaşından küçüklerin gelişim gereklerinin, özellikle mesleksi eğitim gereksinimlerinin karşılanması için iş sürelerinin kısaltılması amaçlanmaktadır.

Türkiye'de çocukların çalışma sürelerine ilişkin düzenlemeler, İş Kanunu ve Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunu'nda belirlenmiştir. İş Kanunu'nun 67/3. Maddesi çalışan çocuklardan okula gidenlerin iş saatlerinin okul saatlerine engel olmayacak şekilde düzenlenmesini ve ders saatlerinin 7,5 saatlik çalışma süresine dahil sayılacağını belirler. Ancak zorunlu ya da mesleki eğitim görmeyen 16 yaşından küçük çocuklar için iş süresi bakımından herhangi bir sınırlandırma (hafif işlerde çalıştırılsalar bile) öngörülmemiştir. Oysa Avrupa Sosyal Şartı'nda böyle bir sınırlandırma, mesleki eğilim için olduğu kadar 16 yaşından küçüklerin gelişimi bakımından da gerekli görülmüştür. Türkiye'de 12-14 yaş arası çalışan çocukların fiilen çalıştıkları haftalık iş süresi de Şart'la uyumsuzdur. Okula gitmeyenler için bir çalışma saati sınırlaması (69. Maddedeki "gece çalıştırılmayacaklarına" dair hükmün dışında) yoktur.

Ücrete ilişkin olarak, Avrupa Sosyal Şartı 7/5. Maddesinde genç çalışanların ve çırakların adil bir ücret ve diğer uygun ödeneklerden yararlanma hakkını tanıma yükümlülüğü getirir. Bağımsız Uzmanlar Komitesi, uygulamada yetişkin işçinin asgari ücretine kıyasla 18 yaşındaki bir işçiye %47,5 ve 15 yaşındaki bir işçiye %65 oranında indirim yapılmasını aşırı bularak, Şart'ın gerekleriyle bağdaşmadığı sonucuna varmıştır. Bağımsız Uzmanlar Komitesi'ne göre, çıraklık süresinin belirli bir süreyi örneğin 4 yılı aşması durumunda çırakların adil bir ödenekten yararlanmaları güçleşmektedir (Demir, 1993: 57).

Türkiye'de, Anayasa'nın 55/2. maddesi, çalışanların işe uygun adil ücret ve uygun yardım almaları için gerekli önlemlerin alınmasından söz etmekte; Asgari Ücret Yönetmeliği'nin 2. Maddesinde "asgarî ücretin belirlenmesinde, 5/1 madde hükmü saklı kalmak üzere yaş ve cinsiyet farkı gözetilmez" denmekte, söz-konusu 5/1 maddede ise "ücretin işçilerin 16 yaşını doldurmuş olup olmadığına göre ayrı ayrı saptanacağı" belirtilmektedir. Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu'nun 25. Maddesi, mesleki eğitim öğrencisi, aday çırak ve çıraklara yaşına uygun asgari ücretin %30'undan aşağı ücret ödeyemeyeceğini hüküm altına almaktadır. Bu yönüyle mevzuat ve uygulamanın Avrupa Sosyal Şartı ile uyumlu olduğu söylenebilir. Ancak çalışan çocuklarla ilgili asgarî ücret uygulaması eşit işe eşit ücret ilkesine aykırıdır. Üretim kapasitesine göre değil de, yaş ve cinsiyet ayırımına göre belirlenen bu ücret sistemi anayasaya da aykırıdır (Engin, 2000: 51).

Avrupa Sosyal Şartı'nın 7/7. Maddesi "18 yaşın altındaki çalışan kişilere yılda en az üç haftalık ücretli izin hakkı" tanıma yükümlülüğü getirmektedir. Türkiye bu bölüme de çekince koymuştur. 18 ve daha küçük yaştaki işçilere verilecek yıllık ücretli iznin 18 günden az olamayacağını öngören İş Kanunu'nun (Madde 49/3), Şart'la uyum içinde olduğu söylenebilir. İş Kanunu içine girmeyen işlerde ise, aynı sonuca varma olanağı yoktur (Demir, 1993: 59).

Avrupa Sosyal Şartı 7/8. Maddesi, onaylayan devletlere, 18 yaşın altındaki kişilerin ulusal yasalar ve düzenlemelerle belirlenen işler dışında, gece çalıştırılmalarını yasaklamayı öngörmektedir. ILO'nun 6, 79 ve 90 sayılı sözleşmeleri ile 14 ve 80 sayılı tavsiye kararları doğrudan, 20, 76, 83, 93 ve 109 sayılı sözleşmeler ile 70 ve 153 sayılı tavsiye kararları ise dolaylı olarak, çocukların gece çalıştırılmalarını sınırlandırmaya çalışmaktadır. Türkiye henüz bu sözleşmeleri onaylamamıştır, İş Kanunu'nun 69/1. Maddesi "sanayiye ait işlerde" 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklar (ve her yaştaki kadınların) gece çalıştırılmasını yasaklamıştır. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 174. Maddesi'ne göre ise, sanayi dışındaki işlerde, İş Kanunu'nun kapsamına girsin ya da girmesin 16 yaşından küçüklerin gece çalıştırılmaları yasaklanmıştır.

Avrupa Sosyal Şartı'nın 7/9. Maddesi ulusal yasa ve düzenlemelerle belirlenen işlerde çalışan 18 yaşın altındaki kişilere sürekli sağlık kontrolü sağlama yükümlülüğü getirmektedir. ILO'nun 15, 16, 77, 78 ve 124 sayılı sözleşmeleri ile 70 ve 79 sayılı tavsiye kararları çalışan çocukların sağlık yoklamasından geçirilmesini istemektedir. 4 sayılı tavsiye kararı bazı kurşun işlerinde, 13 sayılı sözleşme sınav boyası işlerinde, 115 sayılı sözleşme 16 yaşından küçüklerin radyasyon işlerinde, 127 sayılı sözleşme ağır yük işlerinde, 136 sayılı sözleşme benzenle çalışılan işlerde çocuk işçilerin çalıştırılmasını yasaklamayı öngörmektedir. İş Kanunu, 18 yaşından küçük çocukların herhangi bir işe alınmadan önce doktor muayenesinden geçmesini zorunlu kılmıştır. 18 yaşını dolduruncaya kadar en az altı ayda bir bu muayene tekrarlanarak çocuğun işe devamında bir sakınca olup olmadığı saptanmaktadır (Madde 80).

Avrupa Sosyal Şartı'nın 7/10. Maddesi, çocukların ve genç işçilerin, çalışmalarına doğrudan ya da dolaylı olarak bağlı fiziksel ve ahlaksal tehlikelere karşı özel bir biçimde korunmasını amaçlar. Bağımsız Uzmanlar Komitesi'ne göre, zorunlu öğretime başlama yaşı

ile ergenlik yaşı arasındaki çocuk ve genç işçilerin fiziksel ve ruhsal sağlığını özel bir biçimde korumaya yönelmiş önlemler, aile çevresi, okul ve toplumda olduğu kadar, işyeriyle de ilgili olmalıdır. Uyuşturucu kullanımı, alkol düşkünlüğü ve genç suçluluğu ile ilgili olarak da önlemler alınması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Demir, 1993: 61). Anayasanın 58/2. Maddesi'nin "Devlet gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar vb. kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır" hükmüne rağmen, Şart'ın bu paragrafı Türkiye tarafından onaylanmamıştır.

Aktarılan yasal çerçeveye ilgili şunu belirlemek gerekir ki, çocukların korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesiyle ilgili uluslararası sözleşmeler ve yasal mevzuat çocukların çalıştırılacağı ön kabulüne dayanmakta, çocuk emeğinin ucuz işgücü olarak kullanımını varsayarak ona yasal çerçeve oluşturmaktadır. Üstelik yasal düzenlemeler tamamen çalışma ilişkileri içerisinde yer alan çocuk üzerinden tasarlanmaktadır. Sözgelimi, sokakta çalışan çocuklara dönük herhangi bir düzenleme ve kurumsallaşma söz konusu bile değildir.

10.1. Türkiye'de Yürütülen Çalışmalar

Bu bölümde, Türkiye'deki çocuk işçiliğiyle ilgili kurum ve kuruluşlar ile bunlar tarafından yürütülen çalışmalar ele alınmıştır.

10.1.1. ILO-IPEC Kapsamında Yürütülen Çalışmalar

ILO, çocuk işçiliği konusunu 1992–1993 yıllarından itibaren dünya ölçeğinde gözetilmesi gereken bir konu olarak belirlemiş ve "Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Uluslararası Programı"nı (International Programme of on the Elimination of Child Labour-IPEC) başlatmıştır. Türkiye, 1992 yılında Brezilya, Hindistan, Endonezya, Kenya, Tayland ile birlikte bu programın ilk başlatıldığı ülkelerden olmuştur. Programa katılan ülkelerde çalışan çocukların korunması amacıyla gerçekleştirilen ulusal düzeydeki çalışmalar kanunu, gönüllü kuruluşlar ve ilgili diğer gruplar (işçi sendikaları, iş müfettişleri, işveren örgütleri, eğitimciler, basın, aileler, çocuklar ve diğerleri) tarafından yürütülmektedir. ILO/IPEC'in uzun vadeli hedefi, çocuk işçiliğine son verilmesi, kısa ve orta vadeli hedefi ise çocukların korunması ve

çalışma koşullarının iyileştirilmesidir. Öncelik, "en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği" olarak belirlemiştir (ILO, 2002).

IPEC Program Belgesi'nde programdan yararlanması hedeflenen kitleler şunlardır:

Örgütlü ve marjinal sanayi üretim sektörlerinde (fabrikalar, sanayi kuruluşları, el sanatları vb.) çalışan çocuklar,

Tarımda örgütlü marjinal sektörde çalışan çocuklar,

Lokanta, çöp toplama gibi ticaret ve hizmet sektörlerinde çalışan çocuklar.

Yine Program Belgesine göre bu kategoriler arasında özellikle şunlara öncelik verileceği belirtilmektedir:

Fabrikalarda, küçük işletmelerde veya tarımda tehlikeli koşullarda çalışan çocuklar,

Tarım, endüstri veya hizmet sektörlerinde zorla çalıştırılan çocuklar,

Aile desteği olmadan sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar.

Türkiye'de Eylül 1996'da imzalanan anlaşmayla 2001 yılı sonuna kadar uzatılan IPEC programı 1992 yılından bu yana ikişer yıllık dönemler halinde sürdürülmektedir. 1992–1993 yıllarındaki birinci faaliyet döneminde IPEC stratejisi, çocuk işçiliği sorununun nedenleriyle birlikte incelenerek derinlemesine anlaşılması, politika oluşturanların duyarlılığının artırılması, öncelikli alanların belirlenerek küçük ölçekli ve esnek eylem programlarının oluşturulması ve konunun sosyo-ekonomik politika, program ve bütçeler içinde yer almasının sağlanması olmuştur. 1994–1995 döneminde, artan duyarlılık ve edinilen tecrübeye dayanarak önceki dönemde gerçekleştirilen eylem programları geliştirilmiştir. 1996–1997 döneminde, DİE'nin çocuk işçiliği araştırması ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı iş müfettişlerinin 7 bölgede yürüttüğü en yüksek riske sahip sektörler araştırmasına dayandırılan çocuk işçiliğiyle mücadele stratejileri üzerinde çalışılmıştır. 1998–1999 döneminde çocuk işçiliği sorununun çok nedenli doğasına öncelikli önem verilmiş; çalışan çocukların fiziksel güvenliği, eğitsel, psiko-sosyal, bilişsel ve kültürel ihtiyaçları ve bunları etkileme durumunda bulunan gruplar (aileler, işverenler, öğretmenler, iş müfettişleri, polis, yerel otoriteler, hükümette politika oluşturanlar ve sivil toplum kuruluşları) hedeflenmiştir. 2000–2001 döneminde ise Türkiye'nin 8. Beş Yıllık Kalkınma Programı'nın ilgili maddeleriyle uyumlu olarak Türkiye'de çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik ulusal bir strateji geliştirilmesine ön ayak olacak model projeler geliştirilmesi hedeflenmiştir.

1992'den beri IPEC programı çerçevesinde yapılan işler arasında, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde bir "Çalışan Çocuklar Bölümü"nin kurulması vardır. Bu Bölüm, çocuk işçiliğiyle ilgili programların koordinasyonu, yeni program fikirleri geliştirme, çocuk işçiliği konusunda seçilmiş bir grup müfettişin eğitimi ve mevzuatın iyileştirilmesinden sorumludur.

ILO Türkiye Temsilciliği, Marmara Deprem Bölgesinde Çocuk işçiliğinin Önlenmesi ve Çalışan Çocukların Rehabilitasyonu Projesi çerçevesinde geliştirdiği iki proje aracılığıyla bölgede çalışan veya çalışma hayatına atılma riski taşıyan 6–14 yaş grubu çocuklara hizmet götürmeye başlamıştır. Bu çerçevede üç adet "Çalışan Çocuklar Merkezi" oluşturulmuştur. Bu arada Milli Eğitim Bakanlığı'nın, 15 yaşın altındaki çocukların yerinin çalışma hayatı değil okul olması gereğinden hareketle çocuk işçiliğinin önlenmesi konusunu plan ve programlarına dahil etmesi sağlanmıştır. DİE tarafından çocuk işçiliği konusundaki önemli istatistikleri toplamak amacıyla ulusal hane halkı araştırması yapılmış 6–14 yaş grubu çocuklar 1994 ve 1999 yıllarında gerçekleştirilen çocuk işgücü anketleriyle incelenmiştir.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu da (Türk-İş) 1993 yılından bu yana ILO/IPEC çerçevesinde Eylem Programları yürütmektedir. Bünyesinde bir Çocuk işçiliği Birimi kuran Türk-İş İstanbul'da deri sektöründeki küçük ölçekli işletmelerde duyarlılık artırma çalışmaları yapmış ve 1997 yılında bölgesel ve ulusal düzeyde altı farklı bölgede Çocuk işçiliğine Karşı Eylem Komiteleri oluşturmuştur. IPEC ve UNICEFin birleştirilen kaynaklarından da yararlanarak, Çocuk işçiliğine Karşı Çok Yönlü Eylem Programı ile oluşturulan Bölge ve II Eylem Komiteleri (Ankara, İstanbul, Bursa, Adana, İzmir) ve bunlara bağlı sendika üyeleri harekete geçirilerek ülkenin beş ayrı bölgesinde yaşları 9-15 arasında değişen 250 çocuk ve 125 aileye yaygın eğitim verilmiştir. Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu da (DİSK), çocuk işçiliğine karşı mücadelede benzer eylem programları başlatmışlardır. Üç işçi konfederasyonu çocuk işçiliğine karşı ortak hareket etmeye başlamış, 23 Nisan 2000'de çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerini kapsayan 182 nolu sözleşmenin onaylanması ve uygulanması için Ulusal Yürüyüş düzenlemişlerdir. Milli Eğitim Bakanlığı ve üç işçi konfederasyonu arasında 6–14 yaş grubu çocukların çalışma yaşamından uzaklaştırılarak Yatılı Bölge Okulları (YBO) ve Pansiyonlu İlköğretim Okulları'na (PIO) yerleştirilmeleri konusunda bir işbirliği protokolü oluşturulması için anlaşmaya varılmıştır. Programın hedef grubu, sokakta çalışan, okula devam etmek isteyen ve aileleriyle ilişkilerini sürdüren

çocuklar ve onların aileleridir. Proje sonunda, ilgili kurumların çocuk işçiliğiyle mücadele kapasitelerinin artırılması, seçilmiş YBO ve PIO'larda toplam 125 öğretmenin eğitilmesi, seçilmiş illerde (Adana, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Gaziantep) en tehlikeli koşullarda sokakta çalışan 15 yaşın altında 1600 çocuğun belirlenerek çalışma yaşamından uzaklaştırılması ve ilköğretim sistemine yerleştirilmesi, aynı zamanda 1600 ailenin duyarlılığının artırılarak sosyal hizmetlerden yararlandırılmaları hedeflenmektedir.

ILO'nun Kendi İşini Kur (KİK) Programı yoluyla Çalışan Çocukların Ailelerinin Gelir Getirici Etkinlikler Katılımını Sağlayarak Çocuk işçiliğinin Sonlandırılması Projesi'ni, Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) ortaklaşa yürütmektedirler.

Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı, çalışan çocuklara yönelik olarak, çalışan çocukların çalıştıkları ortamların geliştirilmesi ve onlara sağlık hizmeti götürmeye dönük bir çalışma modeli geliştirmiştir. "Fişek Modeli" olarak adlandırılan bu çalışma, 4 ildeki (Ankara, İstanbul, İzmir, Denizli) 5 uygulama merkezinde yürütülmektedir. Bu yaklaşım, çalışan çocuk sorununun, ülkenin ekonomik ve sosyal politikalarından ve koşullarından soyutlanamayacağı, bu konudaki dönüşümlerin bugünden yarına gerçekleştirilemeyeceğini saptarken, halihazırda çalışan çocukların ivedilikle müdahale gereksiniminde olmalarından hareket etmektedir.

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin işbirliğiyle gerçekleştirilen "Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezi" Projesi ile Ankara Sıhhiye Çok Katlı Otoparkı içinde donanımlı bir çalışan çocuklar merkezi kurulmuş, sokakta çalışan çocukları okula yönlendirme, sağlık ve sosyal hizmetlerin sunumu, psiko-sosyal destek ve eğitsel destek hizmetleri sunulmuştur.

Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Diyarbakır Valiliği, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile ortaklaşa yürütülen Diyarbakır Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezi Projesi, IPEC'in mali katkısı asgari düzeyde olmak üzere. Ankara'daki Sokak çocuklarıyla ilgili yürütülen programın tekrarı niteliğindedir. Projenin amacı, sağlık, beslenme, eğitim ve psiko-sosyal destek sağlayarak çalışan çocukların yaşam kalitesini iyileştirmektir. Program sistematik ve planlı doğrudan eylemle, çok küçük yaşlarda oldukça tehlikeli işlerde çalıştırılan 1250 çocuğu ve ailelerini hedef almaktadır.

Ankara'nın çeşitli üniversitelerinde kurulan çocuk işçiliği birimleri yardımıyla öğrencilerin duyarlılığını artırma çalışmaları yapılmaktadır. Bu birimlerden gönüllü öğrenciler çalışan çocuk merkezlerindeki çocuklara eğitim ve sosyal destek sağlamaktadır. Ayrıca, ILO ve UNICEF ile birlikte Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Şubesi'nin sokakta yaşayan ve çalışan çocuklara daha iyi hizmet sunumunu amaçlayan bir eğitim projesi gerçekleştirilmiştir.

IPEC'in Türkiye'de uzun dönemli hedefi, her ikisi de onaylanan 138 ve 182 sayılı sözleşmelerin eksiksiz olarak yaşama geçirilmesine katkıda bulunmak, böylece 15 yaşından küçük çocukların en kötü sayılan işlerde çalıştırılmalarını önlemektir.

10.2. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)

2828 sayılı SHÇEK Kanunu'nun "Korunmaya Muhtaç Çocuk" tanımı, anne veya babası tarafından ihmal edilip, fuhuş, dilencilik, alkolü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocukları kapsar. SHÇEK, korunmaya muhtaç çocuk ve gençlere hizmet götürme sorumluluğuna sahip tek kamu örgütüdür. Sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocuklar da kurumun etkinlik alanı içinde bir sosyal hizmet alanı olarak değerlendirilmektedir.

30.10.2001 tarih ve 24539 sayılı Çocuk ve Gençlik Merkezleri Yönetmeliği'nin çıkışına kadar, sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocuklara yönelik hizmetlerin yasal dayanağı, 1997 yılında çıkan 572 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 2828 sayılı SHÇEK Kanunu'na eklenen "Çocuk ve Gençlik Merkezleri" tanımlamasıydı. Bu merkezler eşler arası anlaşmazlık, ihmal, hastalık, kötü alışkanlık, yoksulluk, terk vb. nedenlerle sokağa düşerek sosyal tehlikeyle karşı karşıya kalan veya sokakta çalışan çocuk ve gençlerin geçici süreyle rehabilitasyonlarını ve topluma yeniden kazandırılmalarını sağlamak amacıyla kurulan yatılı ve gündüzlü sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Yönetmelik, merkezlere, bu çocuk ve gençleri bedensel, ruhsal ve duygusal gelişimleri açısından tehlike yaratabilecek risklerden korumak, temel gereksinimlerini gidermelerine yardımcı olmak, gerektiğinde geçici olarak barınmaları için gerekli hizmetleri sunmak veya sunulmasını sağlamak, belirli bir süreç sonunda kendi kendilerine yeterli hale gelmelerini sağlayıcı her türlü sosyal hizmet

müdahaleleri ile rehabilite edici mesleki çalışmaları gerçekleştirmek, aile ve topluma yönelik çalışmaları yapmak görevini vermektedir. 2000 yılı Ekim ayı itibariyle 22 Çocuk ve Gençlik Merkezi faal bulunmaktaydı. Bu merkezlerin 5'i İstanbul'da, 3'ü Ankara'da, 2'si İzmir'de, 2'si Antalya'da, birer tanesi de şu kentlerdedir: Diyarbakır, Şanlıurfa, Ordu, İçel, Adana, Çorum, Bursa, Van/Çaldıran, Gölcük, Adapazarı. Göç alan illerde kurulduğu görülen merkezler zaman zaman diğer kamu kuruluşları, belediyeler ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde çalışmaktadır. Örneğin İzmir, İstanbul Kadıköy Yeldeğirmeni, Antalya, Bursa merkezleri belediyelerle, Van/Çaldıran'daki merkez ise Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) ve Çaldıran Kaymakamlığı'yla yapılan protokollere dayalı olarak hizmet vermektedir.

1999 yılı verilerine göre, 11 Çocuk ve Gençlik Merkezi aracılığıyla 3414 çocuğa hizmet verilmiş, 317 çocuk sosyal yardımla, 419 çocuk aile görüşmeleri sonucu ailelerinin yanına döndürülmüş, 231 çocuk okula başlatılmış, 522 çocuğun okul devamlılığı sağlanmış, 7 çocuk korunma altına alınarak çocuk yuvası ve yetiştirme yurtlarına yerleştirilmiş, madde bağımlısı 18 çocuk tedavi amacıyla sağlık kuruluşlarına havale edilmiş, 161 çocuk ve genç sokak ortamından uzaklaştırılarak korumalı bir işe yerleştirilmişti. 2000 yılında Ağustos itibariyle hizmetten yararlanan çocuk sayısı 7416 idi. Bu çocuklardan okula başlatılanların sayısı 444, okula devam eden 581, aile yanına dönen 550, işe yerleştirilen 200, sosyal yardım alan 457, korunma altına alınan 33, madde bağımlılığı tedavisi alan ise 56'dır (SHÇEK, 2001).

SHÇEK, birçok kurumla işbirliğine dayalı projeler geliştirmektedir. 1999'da Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Vakfı ile 1999'da imzalanan işbirliği protokolü ile sokakta yaşayan/çalışan 12-18 yaş grubu çocukların çıraklık ve yaygın eğitim kapsamında uygun işlere yerleştirilerek bir mesleğe yönlendirilmeleri amaçlanmaktadır. DİE ve UNICEF ile işbirliği yaparak İstanbul, İzmir, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adana ve İçel'de bu çocuklarla ilgili "Katılımcı Eylem Araştırması" gerçekleştirmiştir, ILO ve Çalışma Bakanlığı ile birlikte Yalova, Gölcük, Adapazarı'nda "Marmara Deprem Bölgesi'nde Çalışan Çocukların Rehabilitasyonu ve Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Projesi"ni sürdürmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü ile 1994'te imzalanan işbirliği protokolü doğrultusunda, 6 ilde Küçükleri Koruma Şube Müdürlükleri'nde sosyal hizmet uzmanı görevlendirilmesi ve hedef gruplarındaki çocuklara hizmet götürmek amacıyla "Çocuk Konuk Evi" açılması öngörülmüştür.

Sokakta çalıştırılan çocukların ailelerine dönük sosyal hizmet çalışmaları ve sosyal desteklere rağmen ailelerin çocukları sokakta çalıştırmayı devam ettirmesi halinde, Türk Ceza Kanunu'nun 477-478 ve 526. maddeleri uyarınca velayeti kötüye kullanmaları nedeniyle suç duyurusunda bulunmaktadır.

10.3. Yerel Yönetimler

Yürürlükte olan 14.4.1930 tarihli 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nda sosyal hizmetlere ilişkin birtakım düzenlemeler vardır (Madde 17, 18, 34, 57, 69), ancak yetersizdir. Son dönemde bazı yerel yönetimler gerek projeler bazında uluslararası örgütlerin desteğiyle gerekse kamu kurumlarıyla protokol yaparak sokakta çalışan/yaşayan çocuklara dönük çalışmalara destek vermektedirler.

Sokak çocuklarına ilişkin ilk yerel yönetim çalışması, Ankara Büyükşehir Belediyesi ile ILO/IPEC arasında 4.12.1992 tarihinde imzalanan protokolle başlatılan, Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Pilot Projesidir. Proje, 18.3.1997 yılına kadar protokol yenilenerek devam etmiş, o tarihten itibaren ILO desteği olmaksızın Ankara Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı, Aile ve Çocuk Hizmetleri Şube Müdürlüğüne bağlı bir birim olarak hizmet vermektedir. Projenin amacı, Ankara sokaklarında çalışan çocukların eliminasyonu, bu doğrultuda sokakta çalışan çocuklar için tekrarlanabilir ve harcama yapılabilir programlar hazırlanmasında ve uygulanmasında Ankara Büyükşehir Belediyesi'ni güçlendirmek, meslekî eğitim temin ederek çocukları temel eğitim sistemine yöneltmek, Ankara'da sokakta çalışan çocukların koşullarını iyileştirmektir. 1993 yılında sokakta çalışan çocuklar için Sıhhiye Otoparkı'nın içinde "Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezi" açılmıştır.

Hizmetler merkezî düzeyde üç dereceli olarak şöyle sınıflandırılabilir: Temel hizmetler; ilk yardım/sağlık, beslenme, oyun, sosyal faaliyet, spor; psiko-sosyal destek, eğitim, ikinci derece hizmetler; Meslek edindirme, kalıcı işe yerleştirme, eğitime yönlendirme, okul destek programları, aile ziyaretleri, meslekî yönlendirme, sokağın tehlikeleri konusunda çocukların uyarılması, çıraklık programına yönlendirme. Üçüncü derece hizmetler: Çocuk işçiliği ile ilgili kamuoyu oluşturulması, ilgili kişi ve kuruluşların eğitimi ve koordinasyonu, çocukların iş hayatından çekilmesiyle ilgili proje ve politikaların

üretilmesi, çocukların okula yönlendirilmeleri (Özyanık, 1998: 116–119). Saha çalışmalarında ise sosyal hizmet uzmanları çocukların yoğun olarak çalıştığı parklar, hastane, cami önleri, trafiğin yoğun olduğu kavşaklar, şehir merkezlerinde yayalara ayrılmış belli başlı cadde ve sokaklar, gar, terminal ve pazar alanlarında bu çocuklarla ilk bağlantıları kurduktan sonra çalıştıkları yerlerde sürekli ziyaret ederek onlarla güven ilişkisi geliştirilmekte, çocuğun çevresindeki işveren, esnaf, zabıta memuru vb. diğer kişilerle de ilişki sürdürülmektedir (İlik, Türkmen 1994a: 19).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1996 yılında "Sokak Çocuklarının Korunması ve Topluma Kazandırılması" projesini başlatmıştır. Projenin kısa dönemli hedefleri; sokak çocuklarının yoğun olduğu bölgelerde (Taksim-Tarlabası ve Kadıköy-Bostancı) hizmet istasyonları oluşturarak sağlık, beslenme, temizlik, bakım, psiko-sosyal destek ve eğitim hizmetleri vermektir. Uzun dönemli hedef ise sokak çocuklarının barınma ihtiyaçları da dahil olmak üzere tüm rehabilitasyon servislerinin yer alacağı bir "Sokak Çocukları Köyü" inşa edilmesidir. Planlanan hizmetlerin öncelikle sokak çocuklarının yoğun olarak bulunduğu, başlatılması ve bu bölgelerde hizmet istasyonlarının kurulması hedeflenmiştir.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 1998 yılında Sokak Çocukları Projesi kapsamında sokakta çalışan/yaşayan çocuklara hizmet vermek üzere "Güvenevi" ve "İlkadım Evi" açılmıştır. Sokağa yeni gelmiş, uçucu ve uyuşturucu madde alışkanlığı kazanmamış veya bu alışkanlığından arınmak için bir çaba içinde olan 16 yaş altındaki erkek çocuklar Güvenevi'ne yönlendirilmektedir. Burada beslenme, temizlik, giyim ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması, çocukların ailesiyle diyalog kurularak mümkünse çocuğun aileye teslim edilmesi, mümkün değilse çocuğun sınırlı bir süre (3 ay) Güvenevi'nde barınması, bu süre içinde çocuğun eğitime ve çalışına yaşamına yönlendirilmesi amaçlanmaktadır.

İlkadım Evi'nde ise, aile bütçesine katkıda bulunmak için sokakta çalışan 18 yaşın altındaki çocukların, sokağın tehlikelerinden korunması, beslenme, sağlık, eğitim, giyim ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, her iki merkezin ilgi alanı içine giren çocuklarla sokaklarda iletişim kurmakla, uçucu maddelerden kaynaklanan yanmalar, zehirlenmeler, sokakta karşılaştıkları şiddet sonucu yaralanmalar durumunda hastane bakımlarını sağlamakla, kullandıkları maddelerle ilgili bilgi vermekte ve tedavi için ikna etmektedirler. Polis, zabıta ve gönüllülerin de eğitimini kapsayan eğitim etkinliklerinin

yanı sıra Gaziantep halkının katılımını sağlamak amacıyla dernek kurmaya girişilerek projenin uzun vadeli olarak kalıcılaşmasına çalışılmıştır.

10.4. Sivil Toplum Örgütleri

Türkiye'de bu konuda çalışan 21 dernek vardır. En etkin çalışmaları yürütenler, Türkiye Sokak Çocukları Vakfı ve Umut Çocukları Derneği'dir. 1996 yılında kurulan Türkiye Sokak Çocukları Vakfı'nın amacı, "terk ve ihmal edilmeleri ya da başka sebeplerle sokağa düşen kötü alışkanlıklara veya suçluluğa itilme, davranış bozuklukları tehlikesine maruz kalan çocukları, koruma, barındırma, eğitme, sağlık, tedavi, rehabilite iş ve üretime katılımını sağlayarak topluma yeniden kazandırmaktır" (Polat, 2002: 58).

Vakfın "Sokak Çalışması", sosyal hizmet uzmanları ve gönüllülerden oluşan bir ekip tarafından yürütülmektedir. Bu ekip üzerinde vakfın adı ve telefon numarası yazılı bir minibüsle belirli günlerde, belirlenen pilot bölgelere (Kadıköy, Üsküdar, Haydarpaşa, Bostancı, Taksim, Bakırköy ve Eminönü) düzenli olarak gitmektedir. Bazı günlerde diğer semtlerde de gözlemler yapılmaktadır. Sokak çalışmalarında çocukların kendi kararlarını verecek muhakeme yeteneklerini kazanmalarına yardımcı olunmaya çalışılmakta, genel toplum yaşamıyla ilgili bilgiler verilmekte, gerekli durumlarda müdahale ve yönlendirme yapılmaktadır. Çocukların giyecek, yiyecek, battaniye, temizlik gibi ihtiyaçları belirlenmekte ve bir sonraki ziyarette giderilmektedir. Fiziksel olarak hırpalanmış ya da hastalanmış çocuklar tedavi ettirilmektedir. Uçucu madde bağımlısı çocuklar kabul ettikleri takdirde tedavi altına alınmaktadır.

Vakıf, kurulduğu yıl, sokak çalışmasında ilişki kurulan ve buraya gelme fikrini benimseyen 8–16 yaşları arasındaki çocukların alındığı "İlkadım Evi"ni açmıştır. İlkadım evine gelen çocuklar sağlık taramasından geçirildikten sonra ihtiyacı olanlar sağlık kurumlarında tedavi ettirilmektedir. Çocuklara psiko-sosyal destek, eğitim ve sosyo kültürel etkinlikler sunulmaktadır. İstekli çocuklardan seçilenlerin alındığı "Uyum Merkezi"nde ise mümkün olduğunca ev ortamı oluşturulmaya çalışılmakta, çocukların temel ihtiyaçları karşılanırken psiko-sosyal gelişimleri izlenmekte, isteyen çocukların öğrenimlerine devam etmeleri sağlanmakta, çeşitli nedenlerle okula gidemeyenler dışarıdan okul bitirmelere hazırlanmakta, aynı zamanda yaş ve ilgilerine uygun bir mesleğe yönlendirilmekte, çeşitli

sosyal faaliyetlerle desteklenmektedirler. İstanbul-Taksim'de faaliyetini sürdüren "Çocuk Lokali", haftanın altı günü eğitim ağırlıklı hizmet vermenin yanı sıra çocukların beslenme, banyo ve giysi ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Dünya'da ve Türkiye'de sokak çocuklarının yaşamlarını aktarın, vakıf çalışmalarına katılan çocukların resimlerini, yazılarını yayımlayan aylık Adım Gazetesi, vakfa gelir de sağlamaktadır. Sokak Çocukları Vakfı evlerin ve lokallerin sayısını artırmayı, evlere geçişi sağlayacak bir çocuk köyü kurmayı, evlere alınmayan çocuklara eğitim vererek iş-meslek sahibi olabilmelerini sağlayacak çeşitli kursların düzenlenebildiği, bünyesinde kütüphane ve lokalin bulunduğu bir merkez açmayı planlamaktadır.

1996 yılında kurulan Umut Çocukları Derneği'nin amacı; "Aile ortamından kopmuş, sokaklarda yaşayan, sorunlu, maddi ve manevi yardıma gereksinimi olan, kötü koşullarda bulunan, evinden kaçmış, madde (tiner, bali, esrar, eroin, alkol vb.) bağımlısı çocuk ve gençlerin bu olumsuz davranış ve alışkanlıklarından arındırılıp topluma ve ailelerine kazandırmaktır". Bu amaçla özel ve tüzel kuruluşlarla işbirliği yapmaya, madde bağımlısı olanları sağlıklarına kavuşturmak amacıyla özel bir merkezin oluşumuna öncülük etmeye, sokakta çalışan ve yaşayan çocuk ve gençlerin barınma, sağlık, eğitim, gereksinimlerini karşılamaya yönelmişlerdir.

Haftanın belirli günlerinde derneğe ait minibüslerle İstanbul'un pilot bölgelerinde sokağa çıkarak yürüttükleri "Sokak Çalışması" ile çocuk ve gençlerin sağlık problemlerine, beslenmelerine, banyo ve temizlik ihtiyaçlarına yardımcı olmak, giysi temininde bulunmak amacıyla onlarla ilişki kurmaya çalışmakta, çocukları tedavi merkezlerine, ailelerine ya da "Umut Evi"ne yönlendirmeye çaba harcamaktadırlar. 1996 yılında Avcılarda kiraladıkları "Umut Evi" otuz kişi kapasiteli olmakla birlikte sayı zaman zaman kırka kadar ulaşmaktadır. 5 Ekim 1998'de Sağlık Müdürlüğü'ne bağlı bir arazi üzerine kurulan "Bakırköy Umut Evi"nde barındırılan çocuklara gönüllü kişilerin de katkılarıyla okuma yazma ve eğilim takviyesi ve sosyal etkinlik imkânları sağlanmaktadır. Uçucu madde bağımlısı çocukların Umut evlerine alınmadan önce bağımlılık tedavileri yaptırılmakta, misafir edilecek çocukların tümü sağlık taramasından geçirilmektedir.

Dernek sağlıklı yaşamaya başlayan, çalışma hayatına atılan ya da evlenen gençlerin ev kurmalarına yardımcı olmakta, ev eşyası, giyecek, yiyecek temini, bir süre için kira desteği sağlamaktadır. Derneğin Dünya Bankası ile ortaklaşa gerçekleştirerek 3 Temmuz

2000'de faaliyete geçirdiği "Dolapdere Çamaşırhanesi"nde sokakta yaşayan çocukların beden ve kıyafet temizliği, saç kesimi, sağlık taraması yapılmakta, ayrıca günde bir yemek verilmektedir. Umut Çocukları Derneği'nin, UNICEF'in desteğiyle kurduğu bir mum atölyesi ve Lionsların desteğiyle kurulan bir galoş atölyesi üretime geçmiştir. Derneğin Revir Projesi, Gezici Sağlık Otobüsü Projesi, Sokak Kızları Umut Evi Projesi, İlk Adım İstasyonu Projesi, Kamuoyu Oluşturma Projesi, Çocuk Sığınma Evi Projesi (evinden ilk defa kaçan çocukların henüz sokağa ve bağımlılık yapacak maddelere alışmadan geçici olarak barındığı evler), Gece Barınağı, Gazete Projesi, Marangozluk Atölyesi ve Sera Projesi gibi tasarıları vardır.

10.5. Çocuk Şube Müdürlüğü

Emniyet Müdürlüğü bünyesindeki Çocuk Şube Müdürlüğü, 18 Şubat 1967'de Valilik oluru ile Çocuk Bürosu adıyla başladığı faaliyetine, 20 Şubat 1980 tarihinde içişleri Bakanlığı'nın verdiği onay ile "Çocuk Şube Müdürlüğü" adı altında devam etmekteydi. 4 Aralık 1995'te bu birimin adı Küçükleri Koruma Şube Müdürlüğü olarak değişti. Bu şube 5 Ekim 1995'te yapılan bir değişiklikle Asayiş Şubesi'nden ayrılarak bağımsız bir şube haline getirilmiştir. Başlangıçta 19 büyük ilde (Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İzmir, İstanbul, Kayseri, Konya, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Samsun, Sivas, Şanlıurfa) Küçükleri Koruma Şubeleri kurulmuştur. 13 Nisan 2001 tarihinde Küçükleri Koruma Şubesi, Çocuk Şube Müdürlüğü adı altında yeniden yapılandırılmıştır. Bu birimin görev alanı, korunmaya muhtaç olan, ihmal ve istismara maruz kalan, evden veya kurumdan kaçan, mülteci, refakatsiz, sokakta yaşayan, sokakta çalıştırılan, oturduğu yeri haber vermekten aciz, hakkında koruma, ıslah ve/veya tedavi tedbiri alınan, suça maruz kalan, suç işlediği şüphesi altında bulunan, kimliği tespit edilemeyen 0-18 yaş arası çocuklara yönelik polise düşen hizmetleri yürütmek şeklinde tanımlanmıştır.

13 Nisan 2001 tarihli yeni yönetmelik gereği, Çocuk Şube Müdürlüğü'nün Sosyal Hizmet Büro/Kısım Amirliği, korunmaya muhtaç olan, ihmal ve istismara maruz kaldığı ihbar edilen, buluntu, evden veya bulunduğu kurum ya da kuruluştan kaçan, suça maruz kalan, mülteci, refakatsiz, sokakta yaşayan, sokakta çalıştırılan, oturduğu yeri haber vermekten aciz ve hakkında ıslah ve/veya tedavi tedbiri alınan çocuğun, kanunî mümessiline veya 11 Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne teslim edilmesine kadar çocuk bakım ünitesinde muhafazasını

sağlamakla görevlidir. Görevin kapsamı, çocuğun kanuni mümessiline rehberlik hizmetlerinde bulunmayı, şubede işlemleri sürdürülen çocuğun boş zamanının değerlendirilmesi için sosyal kültürel ve eğitici nitelikte faaliyetler yapmayı, muhafaza altındaki çocuğun zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak, çalışan çocukların işyeri şartları ya da işverenden kaynaklanan ihmal ve istismar saptandığında Bölge Çalışma Müdürlüğüne bilgi vermeyi içerecek kadar geniştir.

Suç Önleme Büro/Kısım Amirliği ise, korunmaya muhtaç olduğundan şüphe duyulan, ihmal ve istismara maruz kaldığı ihbar edilen, bulunan, evden veya bulunduğu kurum ya da kuruluştan kaçan, suça maruz kalan, mülteci, refakatsiz, sokakta yaşayan, sokakta çalıştırılan ve oturduğu yeri haber vermekten aciz çocukların kimlik tespitlerini yapmak, kanunî mümessillerini araştırmak ve işlemleri yürütmek, ayrıca çocuğa karşı ve çocuk tarafından suç işlenmesini önleyici denetimler ve çalışmalar yapmakla görevlidir.

Kayıp Çocuklar Büro/Kısım Amirliği, evden veya bulunduğu kuruluştan kaçan, bulunan, sokakta yaşayan, kaybolduğu yakınları ve kurumu tarafından haber verilen çocuklarla ilgili hizmet vermekte ve kayıtlar tutmaktadır. Bu şube, işlevini evden kaçan çocukların evlerine iadesiyle ya da devletin bu işle görevli kurumlarına teslim edilmesiyle sınırlı görmekte; bu işlevi de her zaman yeterince sistematik ve profesyonel biçimde yerine getirememektedir. Burada çalışanlar ne sayıca ne de konuya ilişkin özel eğitimleri açısından yeterli düzeydedirler (Atauz, 1990; Özcan, 1998).

Emniyet Genel Müdürlüğü ile SHÇEK arasında, uzman personel istihdam edilebilmesi için işbirliği öngören bir protokol imzalanmıştır (4.5.1994). Bu protokolde, çocuk biriminde işlemleri yürütülen çocukların geçici olarak barınma, beslenme, oyun, sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla “Çocuk Konuk Evi” açılabilmesi de öngörülmüştür.

Çocuk Şube Müdürlüğü istatistikleri incelendiğinde (son 10 yıllık süreç) özellikle başıboş çocuk (sokakta çalışan) ve madde bağımlısı (sokakta yaşayan) olarak adlandırılan çocukların sayısındaki artış dikkat çekmektedir. Bu çocukların büyük bir bölümü (%72) şube tarafından aileye teslim edilirken, geri kalanlar sosyal hizmet kuruluşlarınca bakım ve koruma altına alınmıştır (Çocuk Şube Müdürlüğü, 2001).

Şube, çocukların barınak, yiyecek, sağlık ve giyim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli maddi olanaklardan yoksundur. Kayıtlar sistematik ve ayrıntılı biçimde tutulamamaktadır. Çalışan personel çocuklara iyi niye ile yardımcı olmaya çalışsa da polis bünyesindeki çocuk büroları zaten birçok ülkede sokak çocukları olgusuyla mücadele edebilecek bir kurum olarak görülmemektedir (Atauz, 1990: 9). Hatta bazı ülkelerde, bu kuruluşlar çocukların rehabilitasyonuna yönelik çalışmalarında çok baskıcı bir tutum sergiledikleri için bu uygulama terk edilmiş; polisin etkinliği ancak krize müdahale durumuyla sınırlanmıştır.

10.6. Çocuk Mahkemeleri

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 37. Maddesi şu hükmü içerir: "Hiçbir çocuk, işkenceye, zalimce davranışlara ya da cezaya yasa dışı tutuklamaya tabi tutulmayacak ve keyfi biçimde özgürlüğünden yoksun bırakılmayacaktır. 18 yaşından küçük olanlara, idam ya da salıverme koşulu bulunmayan ömür boyu hapis cezası verilmeyecektir. Özgürlüğünden yoksun bırakılan her hangi bir çocuk, kendi yüksek yararı aksini gerektirmedikçe yetişkinlerden ayrı tutulacaktır. Gözetim altında tutulan çocuğa hukuki ve diğer gerekli yardımlar sağlanacak, çocuk ailesiyle temas edecektir." 1982 Anayasası da 19/2. Maddesi'nde "...bir küçüğün gözetim altında ıslahı veya yetkili mercii önüne çıkarılması için verilen bir kararın yerine getirilmesi"nin özgürlükten yoksun bırakma nedeni olabileceğini belirtmiştir.

Türkiye'de bugünkü çocuk adalet sistemini belirleyen başlıca yasa, 2253 sayılı Çocuk Mahkemeleri'nin Kuruluş Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'dur. Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Medeni Kanuna göre reşit olma yaşı kural olarak 18 iken, 2253 sayılı yasaya göre bir çocuğun Çocuk Mahkemeleri'nde yargılanabilmesi için suçu işlediğinde 15 yaşından küçük olması gerekmektedir. Dolayısıyla 15–18 yaşları arasındaki çocuklar yetişkinler gibi genel mahkemelerde yargılanmaktadır.

Çocuk Mahkemeleri'nce hürriyeti bağlayıcı cezaya çarptırılan çocukların cezaları çocuk ıslah kurumlarında yerine getirilir. Bu kurumlar Türkiye'nin yalnızca dört ilinde vardır: Ankara, İzmir ve Elazığ'da çocuk ıslahevi, Sinop'ta çocuk cezaevi. Türkiye'de çocuk ıslah kurumlarının, bürokratik örgütsel yapı modeli, çağdaş tretman amacı olan yeniden

toplumsallaştırmayı gerçekleştirmek için uygun değildir. "İslah ederek topluma kazandırmak" yerine, "ceza verip topluma yabancılaştırma" yaklaşımı egemendir. Bu yapı yerini bireylerin psiko-sosyal gereksinimlerini karşılayan ve bu yolla onların tutum ve davranışlarını değiştirmeyi amaçlayan "insan ilişkileri" modeline bırakmadıkça suç işleyen çocuğun yeniden toplumsallaşmasını sağlamak mümkün olmayacaktır (Uluğtekin, 1994).

Özel olarak çocuklarla ilgili alanlarda yetiştirilmiş yargıçların ve savcılarının bulunmayışı, yargıç sayısının azlığı, Çocuk Mahkemeleri'nin ıslah kurumları çerçevesinde anılan dört il dışında da faaliyete geçmesini önleyen engellerden biridir. Çocukların mahkemeye elleri kelepçeli getirilmeleri, nezaret süresi boyunca yetişkinlerle aynı yerde tutulmaları, çocuk mahkemelerince uygulanan usullerin en olumsuz yanları arasındadır. Bir başka önemli sorun, geçmişte suçlu bulunup hüküm giyen bir çocuğun sicilinin zamanında silinememesidir. Ayrıca yargıçlar ellerindeki yetkiyi bu alanda kullanabilecek durumda değildir (Atauz, 1990: 9).

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 40. Maddesi şöyle der: "Yasalara aykırı iş yapan çocuk saygınlık değer ve anlayışını geliştiren yaş durumunu gözeten ve toplumla yeniden bütünleşmesini hedefleyen tarzda muamele görme hakkına sahiptir. Çocuğa temel güvencelerin yanı sıra savunması için hukukî ve diğer tür yardım sağlanacaktır. Mümkün olan her durumda adli kovuşturmadan ve kurumlara yerleştirme yolundan kaçınılmalıdır."

Anayasa'nın 19. Maddesi de, "Yakalanan ve tutuklanan kişinin soruşturmanın kapsam ve konusunun açığa çıkmasının sakıncalarının gerektiği kesin zorunluluk dışında yakınlarına derhal bildirilir" hükmünü içerir. Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu'nun 107. Maddesi keza benzer bir hüküm getirir. Bu hükümler her ne kadar Çocuk Hakları Sözleşmesi hükmüne benzer görünse de "soruşturma kapsam ve konusunun açığa çıkması" ile ilgili istisna, özellikle "devlete karşı işlenen suçlarda" esas olmaktadır. 2253 sayılı Çocuk Mahkemeleri Yasası'nın 6/3. Maddesi, "Olağanüstü haller, sıkıyönetim ve savaş hali ile askerî mahkemelerin görevine giren suçlar ve Anayasa'nın 143. Maddesi'nin birinci fıkrasında sayılan suçlara dair hükümler" bu yasa kapsamı dışında tutulmuştur. Anayasa'nın 143/1 maddesi, yetişkin ve çocuk ayrımı yapmaksızın fıkarda belirtilen suçları işleyenlerin Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde yargılanacağı hükmünü getirir. Çocukları etnik, siyasi açıdan ve işledikleri suç türüne göre ayıran bu hüküm, 2253 sayılı yasanın en büyük zaafıdır.

Yasa, bir yandan yaşıya göre özel koruma tedbirlerine başvururken, devlete karşı işlenen suçlar söz konusu olduğunda sanığı çocuk olarak görmeme gibi garip bir paradoksu bünyesinde barındırmaktadır. Yani çocuğun çıkarı karşısında her koşul altında devletin çıkarı tercih edilmektedir. Bu nedenle çocuk tutuklular, Devlet Güvenlik Mahkemesi görev alanına giren suçlarla ilgili olarak büyüklerle beraber yargılanmakta, büyüklerin tutulduğu ceza ve tutukevlerinde tutulmaktadır. 2253 sayılı kanunun 6/3 maddesi ivedilikle kaldırılmalı, çocukların Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Sıkıyönetim Mahkemeleri tarafından yargılanmaları engellenmelidir (Kırdök, 1995: 406).

Çocuk Hakları Sözleşmesi, devletleri, silahlı çatışma, işkence, ihmal, kötü muamele ve sömürü mağduru çocukların sağlıklarına kavuşturulmaları ve toplumla bütünleşmelerini sağlama amacıyla uygun önlemleri almakla yükümlü kılmıştır (Madde 39). Türkiye'de Anayasa'nın 42/A Maddesi her ne kadar "özel eğitime muhtaç" kişilerin eğitiminden, 61. Madde de "sakat ve korunmaya muhtaç" çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbirin alınacağından bahsetse de, sözleşme bunlardan öte bizzat devlet tarafından mağdur edilen çocukların rehabilitasyonuna işaret etmektedir. Gerek Anayasa'da gerekse diğer yasalarda buna uygun bir düzenleme bulunmamaktadır. Devlet tarafından mağdur edilen çocukların yeniden uyumlandırılması, uygun koşullar 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda yapılacak düzenlemeyle sağlanabilir. Ancak Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 39. Maddesi'nin hayata geçirilebilmesi için bu tür kurumların devletten mutlak suretle bağımsız olması, sivil kişi ve örgütler tarafından yönetilmesi zorunludur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALATYA'DA SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

11. MALATYA'DA, SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLARA İLİŞKİN ARAŞTIRMA VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Malatya ilinde yapmış olduğumuz araştırma verilerinin ele alındığı bu bölümde, çocuğa ait demografik veriler ile çocuğun okula devam durumu, çalışmaya başlama yaşı, çalışma şartları, aile yaşamı vb. konulardaki elde edilen bulguların değerlendirilmesine çalışılacaktır. Yorumlamaların daha açıklayıcı olması için ilişki arayıcı tablolara ve frekans tablolarına yer verilmiştir.

11.1. Çalışan Çocuklara Yönelik Demografik Verilerin Değerlendirilmesi

Bu alt bölümde, çocuklarla ilgili demografik verilerin betimlenmesine çalışılacaktır. Bu kapsamda, araştırmamız çerçevesinde görüşme yaptığımız çocukların yaşları, göç etme nedenleri, kardeş sayıları, çalışmaya başlama yaşları ve okul durumları tablolar yardımı ile ifade edilmeye çalışılmıştır.

Yaptığımız araştırmada değerlendirilmek üzere, Malatya sokaklarında çalışan çocuklardan 69 erkek ve 6 kız çocuk ile görüşülmüştür. Görüşülen çocukların yaşları, bir sonraki sayfadaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 3.1. Çocukların Yaşları

ÇOCUĞUN YAŞI	FREKANS	YÜZDELİK DİLİM	ARTAN YÜZDELİK
7	3	4,0	4,0
8	4	5,3	9,3
9	6	8	17,3
10	9	12	29,3
11	10	13,3	42,6
12	11	14,7	57,3
13	11	14,7	72
14	9	12	84
15	8	10,7	94,7
16	4	5,3	100,0
TOPLAM	75	100,0	

Bu tabloda gördüğümüz üzere, Malatya sokaklarında çalışan çocukların 10 – 15 yaşları arasında yoğunlaştıkları görülmüştür (%77,4). Sokakta çalışma yaşı 7'ye kadar inmektedir. Sokakta çalışmaya başlama yaşı büyük oranda 9–10 yaşları arasındadır (%56).

Araştırmamıza dahil olan çocukların 22'si (%29,3) Malatyalı, kalan 53'ü (%70,7) ise Malatya dışından çeşitli sebeplerle şehre göç eden ailelerin çocuklarıdır. Bu göç eden aileleri göç etme sebeplerine göre aşağıdaki tabloda incelememiz mümkündür.

Tablo 3.2. Göç Etme Nedeni

GÖÇ ETME NEDENİ	FREKANS	YÜZDELİK DİLİM	ARTAN YÜZDELİK
İŞSİZLİK	11	14,7	14,7
YOKSULLUK	18	24,0	38,7
TERÖR OLAYLARI	4	5,3	44,0
EVLİLİK	1	1,3	45,3
AKRABA YANINA TAŞINMA	3	4,0	49,3
SÜRGÜN	1	1,3	50,6
KAN DAVASI	2	2,7	53,3
AKRABA ANLAŞMAZLIĞI	2	2,7	56,0
KÖYDE KİMSE KALMAMIŞ	4	5,3	61,3
CEVAPSIZ VEYA BİLMİYOR	7	9,3	70,6
GÖÇ ETMEMİŞ	22	29,3	99,9
TOPLAM	75	99,9	

Görüşme yaptığımız çocuklardan, aileleri çok büyük bir oranla (%38,7) işsizlik ve yoksulluk gerekçeleriyle Malatya'ya göçmüşlerdir. Tablomuz incelendiğinde geriye kalan sebeplerin çok geride kaldığı açıkça görülmektedir. Bu göçlerdeki temel sebep ekonomik olmakla birlikte, yaşadıkları bölgelerdeki ekonomik şartların kötü oluşu, bu aileleri yaşadıkları illerden ayrılmaya yöneltmiştir.

Araştırmamıza konu olan çocukların anne ve babalarının büyük çoğunluğu hayattadır. Sadece iki çocuğun annesi ve üç çocuğun babası ölmüştür. Annesi hayatta olan çocukların verdiği cevaplara göre; 63 (%84) anne evde oturmakta, 10 (%13,3) anne ise temizlikçi veya gündelikçi olarak çalışmaktadır. Babası hayatta olan çocukların verdiği cevaplara göre; 51 (%68) baba çeşitli işlerde çalışırken 21 (%28) baba ise işsiz veya iş arar durumdadır.

Aşağıdaki tablomuzda çalışan çocukların kardeş sayıları gösterilmektedir. Görüldüğü üzere bu ailelerde çocuk sayısı genellikle 3'ten fazladır. Bu durum kırsal kesimlerden göç eden ailelerin nüfusa verdikleri önemi yansıtmaktadır. Çocuk sayısının artırılması, aileye destek ve güven sağlamaktadır.

Tablo 3.3. Kardeş Sayısı

KARDEŞ SAYILARI	FREKANS	YÜZDELİK DİLİM	ARTAN YÜZDELİK
1-2	16	21,3	21,3
3-4	32	42,7	64,0
5-6	18	24,0	88,0
6'DAN FAZLA	9	12,0	100,0
TOPLAM	75	100,0	

Bir sonraki tablo 3.4'te de görüleceği üzere çocukların çalışmaya başlama yaşı dikkate alındığında, yaşamış oldukları ihmal ve istismar daha anlaşılır hale gelmektedir. Henüz eğitim ve oyun çağındaki söz konusu çocuklar aile gözetiminden uzak sokak ortamına küçük yaşta dahil olmaktadır. Malatya'da, kendinden yaşça büyük bir abi ya da abla yanında okul öncesi çağda bulunan çocuklara dahi rastlanabilmektedir.

Tablo 3.4. Çalışmaya Başlama Yaşı

ÇALIŞMAYA BAŞLAMA YAŞI	FREKANS	YÜZDELİK DİLİM	ARTAN YÜZDELİK
5-6	2	2,7	2,7
7-8	16	21,3	24,0
9-10	42	56	80,0
11-12	10	13,3	93,3
13-14	2	2,7	96,0
CEVAPSIZ VEYA HATIRLAMİYOR	3	4,0	100,0
TOPLAM	75	100,0	

Sokakta çalışan çocuklara “Kardeşlerinden sokakta çalışan var mı?” sorusu yöneltildiğinde, 42’si (%56) “Evet” yanıtını verirken 33’ü (%44) “Hayır” yanıtını vermiştir.

Bu çalışan çocukların oturdukları semtlere bakacak olursak; Ağırlıklı olarak, Taştepe mahallesi, Boztepe mahallesi, Beydağı mahallesi, Çöşnük mahallesi olmak üzere, Başharık mahallesi, Çarmuzu mahallesi, Kiltape mahallesi, Çilesiz mahallesi vb. gibi şehrin nispeten az gelişmiş ve fakir semtleri olduklarını görmekteyiz. Şüphesiz bu durumun oluşmasında, akrabaların bir arada oturmayı tercih etmesi, hemşerilerin birlikte daha güçlü olabileceklerine inanmaları, yaşam şartlarına daha uygun olduğunu düşünmeleri gibi pek çok sebep etkili olabilir. Fakat tüm bunların yanında, insanların ekonomik yetersizlikler ve sıkıntılar içerisinde oldukları da yadsınamaz bir gerçekliktir.

Gelenekçi ve geri kalmış toplumsal bir yapı, sağlıksız ve kontrolsüz büyüyen nüfus ve nüfus hareketleri (göç), eğitim ve sağlık hizmetlerindeki sorunlar, tarımsal sorunlar ve toprak mülkiyet ilişkilerindeki çarpıklık, sanayi sektöründeki sorunlar, kentsel gelişme sorunları, güvenlik ile ilgili sorunlar bölgenin kalkınmasının önünde engel oluşturan ve yoksulluğu artıran ekonomik, sosyal ve toplumsal sorunlardır (Özer, Ahmet, 1998: 406). Tüm bu faktörler aynı zamanda görüşme yaptığımız çocukların, yaşam koşullarını doğrudan etkilemektedir.

Görüşme yaptığımız çocukların eğitim ve okul ile ilgili durumları, sahip oldukları olanaklar çerçevesinde ele alınmıştır. Görüşme yaptığımız 69 erkek çocuktan 63'ü ve 6 kız çocuktan 1'i hariç hepsi bir ilköğretim veya ortaöğretim kurumuna devam etmektedirler. Tablo 3.5'te, okula gitmeyen bu çocukların durumu "okulu bırakmış" kategorisi ile belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, okul hayatına henüz başlamamış olan 2 çocuk da ayrıca belirtilmiştir.

Tablo 3.5. Çocuğun Okul Durumu

OKUL DURUMU	FREKANS	YÜZDELİK DİLİM	ARTAN YÜZDELİK
OKULA BAŞLAMAMIŞ	2	2,7	2,7
İLKOKUL 1-2	8	10,7	13,4
İLKOKUL 3-4	13	17,3	30,7
İLKOKUL 5-6	21	28,0	58,7
İLKOKUL 7-8	16	21,3	80,0
LİSE 1-2	8	10,7	90,7
OKULU BIRAKMIŞ	7	9,3	100,0
TOPLAM	75	100,0	

Çocuklardan 2'si, nüfus cüzdanları olmadığı için okula geç başladıklarını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte, bazı çocukların okula başlama yaşından daha sonra kayıtlarının yapılması dolayısıyla kendi yaştlarından daha alt sınıflarda olduğu görülmektedir. İçinde bulunduğumuz Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde nüfus kaydının ihmal edilerek geç çıkartılması, çocukların eğitim-öğretim sürecine katılmasına engel oluşturabilmektedir.

11.2. Çocuğun Sokaktaki Çalışma Yaşantısına Yönelik Değerlendirmeler

Bu bölümde, çocukların sokaktaki çalışma koşulları, çalışmaya başlamalarının ardında yer alan nedenler, hangi işleri yaptıkları, çalışmaya başlama ve eve dönüş saatleri, kazançları ve bunu nasıl harcadıkları, sokakta çalışmayla ilgili düşünceleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmelerde, ilk olarak çocuğun neden çalıştığı sorulmuştur.

Tablo 3.6. Çalışma Nedenleri

ÇALIŞMA NEDENİ	FREKANS	YÜZDELİK DİLİM	ARTAN YÜZDELİK
AİLEYE DESTEK İÇİN	39	52,0	52,0
OKUL HARÇLIĞI İÇİN	5	6,7	58,7
BABA İŞSİZ DİYE	5	6,7	65,4
BABA HASTA DİYE	4	5,3	70,7
BABA ÖLMÜŞ DİYE	1	1,3	72,0
ANNE, BABA YA DA ABİ ZORLUYOR	7	9,3	81,3
KENDİ İSTİYOR	5	6,7	88,0
KARDEŞLERİ DE ÇALIŞIYOR DİYE	6	8	96,0
KENDİNE KAZANIYOR	2	2,7	98,7
CEVAPSIZ	1	1,3	100,0
TOPLAM	75	100,0	

Tablo 3.6’da yer alan sonuçlara bakıldığında, çocuğun çalışması için pek çok sebep olmasına rağmen, bunların arasında ilk sırayı aileye yardımcı olmak almaktadır. Sokakta çalışan bu çocukların bir kısmı, içinde bulundukları güç koşulları bilmekte ve çalışarak evlerine katkı sağlamak düşüncesindedir. Fakat sayıları azımsanmayacak seviyede olan ve kendi irdeleri dışında çalışmaya mecbur bırakılan bir grup da görülmektedir.

Daha sonra çocuklara, bugüne dek hangi işleri yaptığı sorulmuştur. Çocukların en çok yaptıkları işlerin başında ayakkabı boyamak, simit, selpak, sakız satmak gelmektedir. Bunların dışında tartıcılık, gofret, çikolata satmak ve çöp toplamak da diğer yapılan işlerdendir. Çocuklar mevsime göre sattıkları ürünleri değiştirebilmektedirler. Örneğin, kışın selpak satan bir çocuk, yazın sakız satmaktadır. Bu durum, Atauz'un yapmış olduğu araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Söz konusu araştırma sonucuna göre, çocukların yapmış oldukları işler hiç ya da çok az sermaye gerektiren, herhangi bir beceri gerektirmeyen, hızlı iş değişimine olanak sağlayan ve süreklilik gerektirmeyen işler olmaktadır (Atauz, age: 173–176).

Şu an ne iş yaptığı sorusuna, çocukların verdiği yanıtlar ile kazançları arasındaki ilişki tablo 3.7'de sunulmuştur.

Tablo 3.7. Çocuğun Yapmakta Olduğu İş İle Günlük Kazancı Arasındaki İlişki

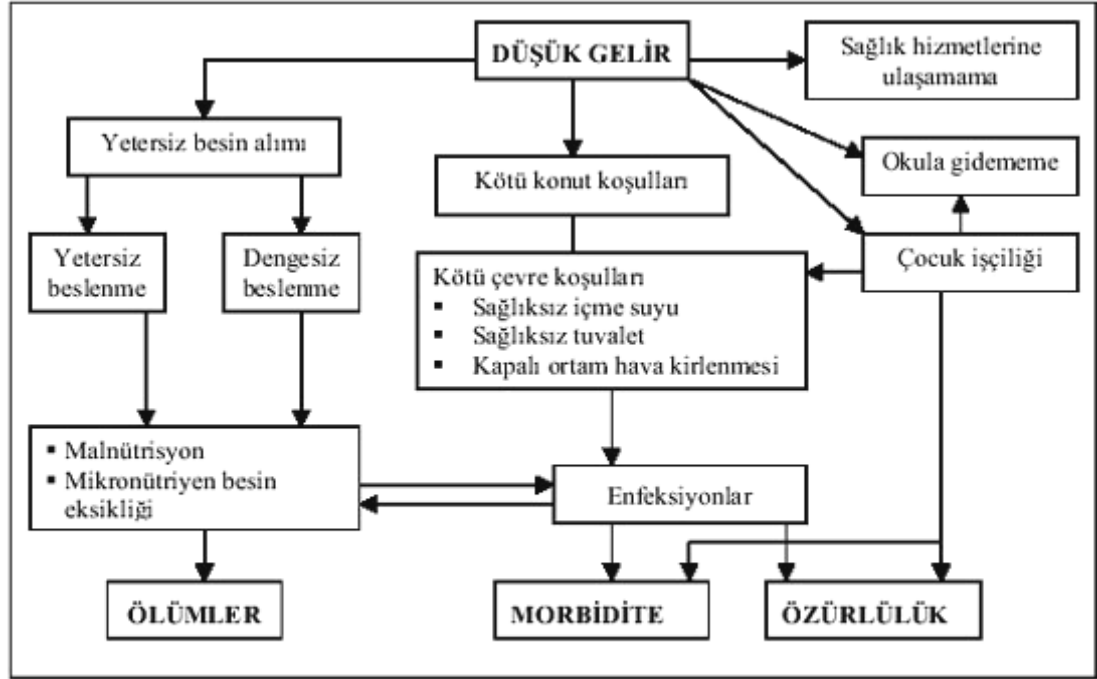
	GÜNLÜK KAZANÇ					
YAPMAKTA OLDUĞU İŞ	Cevapsız	5–8 lira	9–12 lira	13–16 lira	16 liradan fazla	TOPLAM
Ayakkabı Boyacısı	1	5	10	7	3	26
Simitçi		7	9	1	4	21
Kağıt mendil satıyor	3	3	2	2		10
Tartıcı	2	1	1			4
Sakız satıyor	4	4				8
Tatlıcı				1		1
Çikolata-Gofret satıyor	2					2
Yara bandı	1	1				2
Çöp topluyor					1	1
TOPLAM	13	21	23	10	8	75

Erkek çocukların 26'sı boyacılık, 21'i simitçilik yapmaktadır. Erkek çocuklar geri kalan işler olarak tatlı, sakız, çikolata-gofret, kağıt mendil satmakta, tartıcılık yapmakta ve çöpten alüminyum vb. maddeler toplamaktadırlar. Kız çocuklarının, erkek çocuklarla yapılan işler konusunda çok fazla farklılık göstermediği bulgulanmıştır. Fakat çok daha az emek gerektiren sakız, kağıt mendil satma gibi işlerle uğraşmaktadırlar. Görüşmelerin yapıldığı dönemin çoğunlukla kış ve ilkbahar ayları olmasından ötürü çocuklar, sakız, simit ve kağıt mendil sattıklarını belirtmişlerdir. Çocukların yaptıkları iş ile kazançları arasındaki ilişkiye baktığımızda, boyacılık ve simitçilik yapanların dışında kalan çocukların kazançları birbirine benzemektedir. Boyacılık ve simitçilik yapanların kazançları ise diğer gruplara nazaran daha yüksektir. Çöp toplayan bir kişinin kazancı da çok daha iyidir.

Kazanmış oldukları paraları harcama biçimlerine bakıldığında; 57'si (%76) parayı annesine veya babasına, dolayısıyla eve vermektedir. 15'i (%20) paranın bir kısmını kendi harcamalarına ayırmakta ve kalanı ailesine vermektedir. 3'ü (%4) ise kazandıkları paranın tamamını kendi ihtiyaçları için harcamaktadırlar.

Çocuklar özellikle kış mevsiminde oldukça soğuk, yaz mevsiminde ise sıcaklığın 40 derecenin üzerinde olduğu olumsuz iklim koşullarında çalışmaktadırlar. Ayrıca çocuklar yeterince beslenememekte buna karşın okula gitmenin yanı sıra saatlerce çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu ve benzeri nedenlerle çocukların sağlıkları bozulmaktadır.

Aşağıdaki şemada yoksulluk ve çocuk sağlığı arasındaki ilişki dile getirilmiştir:

Şekil 1. Yoksulluğun çocuk sağlığı üzerine etkileri.

Kaynak: (Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, Şükrü Hatun, Nilay Etiler: 254).

Şekilden de anlaşılacağı gibi, yoksulluk çocuklardaki hastalık sıklığını artırırken (ishal, menenjit, orta kulak enfeksiyonları, soğuk algınlığı, idrar yolu enfeksiyonu, çeşitli parazit hastalıkları vb.), aileler yoksulluk nedeniyle zamanında ve yeterli düzeyde sağlık hizmetine ulaşamamaktadır (Hatun, Şükrü, Etiler, Nilay, age: 251–260).

Çocukların sokakta sıklıkla çalıştıkları ve zaman geçirdikleri yerlere bakıldığında, kalabalığın hâkim olduğu, sürekli bir akışa sahip olan muhitler göze çarpmaktadır. Bu muhitlerden bazıları, Soykan Parkı, Emekliler Parkı, Vilayet Parkı, Postahane civarı, Dörtyol, Atatürk (Kışla) Caddesi, Fuzuli Caddesi, Şelale Parkı, Kanalboyu, Üniversite Durağı şeklinde sıralanabilir.

Görüşme yaptığımız çocuklar, her gün çalıştıklarını belirtmişlerdir. Çocukların işe gidiş saatleri okul durumlarına göre değişmektedir. Okula öğlen giden çocuklar, iş için çok erken saatte yola koyulmaktadırlar. Sabah okula giden çocuklar ise öğlen okuldan döndükten sonra işe çıkmaktadırlar. Okula devam etmeyenlerde ise böyle bir durum söz konusu değildir, istedikleri zaman işe başlamaktadırlar.

Çocuklar en erken saat 05:00’te, en geç ise öğleden sonra 14:00’de çalışmaya başlamaktadırlar. Yine çocukların tamamına yakını işlerine yürüyerek ulaşmaktadırlar. Yürüyüş süresi 5–10 dakikadan 45 dakikaya kadar çıkabilmektedir. Çocukların eve dönüş saati, özellikle kışın 16:00 ile 18:00 arasında olmaktadır. Bununla beraber, günlerin uzamasıyla birlikte, gece 22:00 ile 24:00 arasında eve döndüğünü söyleyen çocuklara da rastlanmıştır. “Geceyi sokakta geçirdiğin gün oldu mu? sorumuza, çocukların 59’u (%78,7) “Hayır” yanıtını verirken 16’sı (%21,3) “Evet” diye yanıtlamıştır.

Sokakta çalışan çocuklarla konuşulduğunda, tamamına yakınının yetersiz veya dengesiz beslenmeye maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Bünyelerinin zayıflığı ve vücut yapılarının yaptıkları işler dolayısıyla daha da yıpranması, üstüne üstlük çalışma ortamlarındaki kötü ve sağlıksız şartlar da eklenince, içinde bulundukları durum daha iyi anlaşılacaktır.

Tablo 3.8. Çocuğun Sokaktaki Beslenme Durumu

ACIKINCA NE YEDİĞİ	FREKANS	YÜZDELİK DİLİM	ARTAN YÜZDELİK
Yemem	17	22,7	22,7
Acıkmam	3	4,0	26,7
Evden çıkmadan yerim	7	9,3	36,0
Simit- poğaça yerim	15	20,0	56,0
Acıkıyorum ama yemem	1	1,3	57,3
Para kazanınca yerim	2	2,7	60,0
Eve dönünce yerim	11	14,7	74,7
Ne denk gelirse	3	4,0	78,7
Çorba içerim	1	1,3	80,0
Dürüm yerim	8	10,7	90,7
Arkadaşlarıyla ekmek-zeytin-peynir yerim	2	2,7	93,4
Cevapsız	5	6,7	100,1
TOPLAM	75	100,1	

Sokakta çalışmanın zorluğunu sorulduğunda, soğuktan, yorgunluktan, acıkmaktan, uykusuzluktan, oyun oynayamamaktan, sattıkları malları bitirememekten, işlerinin pisliğinden (boyacılar ve çöp toplayan), insanların kendilerine olan kötü tavırlarından, polis ve zabıta tarafından kovalanmaktan, sarhoşlardan ve dilencilerden korkmaktan, köpeklerin saldırmamasından vb. yakınıyorlar. Gerçekten de çocukların çalışma şartları göz önüne alındığında, yetişkinlerin dahi zorlanacağı bir konumda bulundukları aşikârdır.

Tablo 3.9. Çocukların Şiddete Maruz Kalma Durumu

ŞİDDETİ UYGULAYAN	FREKANS	YÜZDELİK DİLİM	ARTAN YÜZDELİK
ANNE-BABA	12	16,0	16,0
ABİ-ABLA	8	10,7	26,7
AKRABALAR	1	1,3	28,0
BAŞKA ÇOCUKLAR	10	13,3	41,3
ESNAFLAR	4	5,3	46,6
MÜŞTERİLER	5	6,7	53,3
VATANDAŞLAR	2	2,7	56,0
POLİS-ZABITA	6	8	64,0
ŞİDDET YOK	14	18,7	82,7
CEVAPSIZ	13	17,3	100,0
TOPLAM	75	100,0	

Malatya sokaklarında görüşme yaptığımız çalışan çocuklardan 24'ü (%32) yaptıkları işten memnun olduklarını belirtirken, 51'i (%68) yaptıkları işten memnun olmadıklarını söylemişlerdir. Benim şahsi kanaatime göre, diğer çocuklar bir şekilde bu işi yapmaya mecbur oldukları için kendilerini içinde bulundukları durumdan memnun olduklarına inandırmışlardır zaman içerisinde.

Yine çocuklara “Hiç evden kaçmayı düşündün mü?” sorusu yöneltildiğinde, 61'i (%81,3) “Hayır” yanıtını, 9'u (%12) “Evet” yanıtını vermiştir. Çocuklardan 5'i (%6,7) ise daha önce evden kaçtığını ifade etmiştir.

Sokakta çalışan çocukların, yaptıkları işe devam etmeleri konusunda ebeveynleri tarafından yönlendirildiği, zorlandığı ve hatta şiddet kullanarak eve para getirmesinin sağlandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum çocukları hem psikolojik olarak, hem de fiziki olarak yıpratmaktadır. Yaşadıkları istismar ve sömürünün boyutları da gözler önüne serilmektedir.

Çocuklara büyüdülerinde ne olmak istedikleri sorulduğunda alınan yanıtlar ilginçtir. Simitçilik yapanların çoğu simit fırını açmak istediklerini söylediler. Ayakkabı boyacılığı yapanların bir kısmı ayakkabıcı dükkanı veya fabrikası açmak istediklerini söylediler. Yine bir kısmı babalarının mesleğini yapmak istediklerini belirttiler. Açıkça görüyoruz ki çocukların hayalleri ve gelecek beklentileri yaptıkları işlerin ve bulundukları çevrenin etkisi altında kalmakta ve sınırlanmaktadır. Yine de çocukluğunu yitirmemiş olan ve geleceğe umutla bakan çocuklar da bulunmaktadır elbette.

SONUÇ VE ÖNERİLER

12. Genel Değerlendirmeler

Bu bölümde, sırasıyla araştırma bulgularımıza, bulgular ışığında geliştirdiğimiz çözüm önerilerine ve sonuç kısımlarına yer verilmiştir.

12.1. Bulgular

Malatya sokaklarındaki çalışan çocuklara yönelik araştırma bulgularımızı maddeler halinde yazacak olursak;

B.1. Sokaktaki çalışan çocukların büyük bir kısmı üç ve daha fazla kardeşe sahiptir.

B.2. Bu çocuklar daha oyun çağındayken çalışma yaşamına sürülüyorlar.

B.3. Yetişkinlerin bile zorlanacakları şartlar altında çalıştırılıyorlar.

B.4. Çoğu zaman yetersiz ve dengesiz besleniyorlar.

B.5. Pek çoğu okuluna devam ediyormuş gibi görünmesine rağmen, içinde bulundukları yıpratıcı şartlarla birlikte çocukların eğitim hayatları sekteye uğramaktadır.

B.6. Sokaktaki çalışma ortamları her türden tehlikeye açıktır. Kaçırılma, cinsel istismar, dövülme ve hatta öldürülmeleri dahi söz konusu olabilir.

B.7. Ebeveynler çocuklarına sevgi ve şefkat vermekten çok, ne yazık ki şiddet ve ihmalkarlık göstermektedirler.

B.8. Çocukların ailelerinde yetişkin olmasına rağmen çalışmayanlar (evde oturan veya iş bulamayan) bulunmaktadır.

B.9. Çocuklara para vermek ya da onlardan alışveriş yapmak, onları daha fazla sokağa bağlamakta ve bu ortamdan kopmalarını güçleştirmektedir.

B.10. Emniyet güçleri konuya ilgi göstermekte ve çeşitli etkinlikler yapmaktadır. Fakat yapılan çalışmalar sınırlıdır.

B.11. Benzer şekilde, Valilik ve Belediye başta olmak üzere tüm resmi kurumlar bu konuda doyurucu çalışmalar yapmaktan uzaktır.

B.12. Gelişme çağının başlangıcında olan bu çocuklar, fiziksel baskı ve şiddet altında topluma zararlı bireyler olma yolundadırlar.

B.13. Şehrimizde sokak çocukları için gereken donanımına sahip rehabilitasyon merkezi bulunmamaktadır.

B.14. Sokakta çalışan çocuklar hakkında ortaya atılan genel düşüncenin aksine, görüşülen çocukların hiçbiri ucuucu madde bağımlısı değildir. Fakat bu demek değildir ki bu çocuklar asla bu tip zararlı alışkanlıklar edinemezler.

B.15. Bu çocukları sokağa terk etmek ve onlara birer çöp parçası gibi muamele etmek, öncelikle ailelerinin, sonra devletimizin ve nihayetinde tüm insanlarımızın ayıbıdır.

12.2. Öneriler

Yaptığımız araştırma sonucu elde ettiğimiz bulgular ışığında, çözüm önerilerimiz aşağıda maddeler halinde sunulmuştur;

Ö.1. Ebeveynler, ekonomik şartlarını göz önüne alarak çocuk sahibi olmaları ve aile planlaması konularında bilinçlendirilmelidirler.

Ö.2. Çocuklarımızla ilgilenmeli ve sokağa göndermemeleri için aileleriyle iletişim kurmalıyız.

Ö.3. O küçük bedenlerinden beklenenin çok daha üzerinde sıkıntılarla boğuşan çocuklar sokakta çalışmaya yönlendirilmemelidir.

Ö.4. Gelecekte topluma faydalı bireyler olmaları için öncelikle dengeli ve düzenli gıda almaları sağlanmalıdır.

Ö.5. Rehabilitasyon merkezlerine bağlı gezici yardım ekipleri kurularak çocukların çalışırken desteklenmeleri ve istismara uğramamaları sağlanabilir.

Ö.6. Sokakta çalıştıkları her dakika, olumsuz olaylar ve durumlarla karşılaşabileceklerini bilerek bu ortamdan uzaklaştırılmaları gerekmektedir.

Ö.7. Ebeveynler çocuklarıyla daha iyi bir iletişim kurmalı ve öncelikle onlar için en iyi geleceğin sokaklardan geçmediğini anlamalıdır.

Ö.8. Sokakta çalışan çocuklara yönelik çalışmalar yapan kuruluşlar, ilgili kurumlar ile görüşerek bu çocukların ailelerindeki yetişkinlere iş imkanı sağlanmasına çalışmalıdırlar.

Ö.9. Sokakta çalışan çocuklara para vermemeli ve sattıkları mallardan almamalıyız. Eğer yardım etmek istiyorsak, bu amaçlara hizmet eden kurumlara bildirmeliyiz.

Ö.10. Emniyet Müdürlükleri'nin Çocuk Şubesi birimleri, imkanları ölçüsünde kalmamalı ve bunun bir işten çok ülkenin geleceği açısından bir sorumluluk olduğunu göstererek bu konuda çalışma yapan tüm kurumları harekete geçirmelidir.

Ö.11. Devletin temsilcisi konumundaki Valilik makamı ve şehrin yöneticisi konumundaki Belediye makamı, bu konunun üzerine önemle eğilmeli ve diğer resmi kurumlar ile eş zamanlı çalışmalar yapmak suretiyle sözü edilen “sokakta çalışan çocuk” olgusunu ortadan kaldırmak için ne gerekiyorsa yapmalıdırlar.

Ö.12. Sokakta çalışan çocuklara ve eğer bulunuyorsa sokakta yaşayan ve madde bağımlısı olan çocuklara yönelik, tüm tedavi imkanlarına sahip bir merkez kurulumu gerekmektedir.

Ö.13. Bu şekilde çalışmak durumunda kalan çocuklar tespit edilerek üzerlerine yüklenen baskılardan kurtarılmalıdırlar.

Ö.14. Dünya’nın dört bir yanında uçucu ve zararlı maddeler kullanarak can veren sokak çocukları arasından bir tekini bile kurtarmak hepimiz için önemlidir. Bunu başarabilmek için çok uzaklara gitmemize gerek olmadığını da görebilmeliyiz toplum olarak.

Ö.15. Çocuklarımızı, hayata gözlerini açtıkları ilk gün sevdiğimiz kadar sevmeliyiz ve daha ilk adımlarını atarken onları kolladığımız gibi etraflarına kanat germeliyiz. Yaşam çizgileri üzerindeki yanlış bir sapmanın onları felakete götürebileceğini unutmayarak, çocuklarımızı “sokaklara” değil, toplumun en yüksek mevkilerine çıkarmak için çalışmalıyız.

12.3. Sonuç

Çocukluk, fiziksel, ruhsal ve sosyal gelişmenin hızla sürdüğü, bu nedenle insan yaşamının belki de en hassas, en özen gösterilmesi gereken dönemlerinden biridir. Kişiliğin önemli bir parçasının şekillendiği bu dönemde, çocuğun yaşamış olduğu deneyimler, belleğinde biriken anılar ya da hayata dair oluşan şartlanmalar, aynı zamanda onun yetişkin yaşlarına da yön verir. Bugün dünyada milyonlarca çocuk, açlık, yoksulluk ve savaş koşullarıyla mücadele etmeye çalışırken, milyonlarcası da sağlıklı, ağır, belki de yasadışı işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Çocukların korunmasına yönelik alınan tüm tedbirlere rağmen, ülkemizin pek çok büyük kentinde çocukların sokakta çalışması söz konusudur.

Çocuklar için sokaklarda dolaşmak belki bir oyun, eve ekmek götürmek belki onur duydukları bir durum ya da sokakta çalışmak zorunda olmak belki de yaşamayı hiç istemedikleri, seçmedikleri bir durumdur.

Tüm bu belirsizlikleri biraz olsun açıklığa kavuşturmak amacıyla başladığımız çalışmamızda, çocukların sokağa çıkış süreçlerinden, geleceğe yönelik beklentilerine değin bir dizi konuya ışık tutmaya çalıştık. Bu çerçevede gerek çocuğun sokağa çıkış sürecinde etkili olmaları bakımından, gerekse yoksullukları nedeniyle bu süreci engelleyememeleri bakımından en önemli unsurun aileler olduğunu saptadık. Bilindiği gibi aile, çocuğun sosyalleşme sürecinin en temel basamaklarından birinin yaşandığı, toplumsal bir birimdir. Ailelerin sahip oldukları yaşam standartları, aile üyelerinin birbirleriyle olan ilişkileri ve ebeveynlerin çocuklarına nasıl model oldukları, onları nasıl yönlendirdikleri, çocuk üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Araştırmamızdan elde ettiğimiz verilere göre, çocukların aileler, çok çocuklu ve kırsal alandan göç etmiş ailelerdir. Anne ve babanın eğitim düzeylerinin düşüklüğü, bakabileceklerinden çok daha fazla çocuğu sahip olmalarının bir nedeni olarak söylenebilir. Özellikle anne -babanın çalışmıyor oluşu ve dolayısıyla evin geçimini temin edememeleri, çocuklarının temel ihtiyaçlarını gidermelerinde, zorlanmalarına neden olmaktadır. Kırsal alanda da çocuk emeğinden yararlanılması durumu yoksulluğun da etkisiyle kentsel alana taşınmıştır.

Çocuklar bir yandan evin geçimiyle ilgili sorumluluk üstlenirlerken, bir yandan da temel eğitimlerini tamamlayabilmeye çalışmaktadırlar. Bu süreçte, aile üyelerinin eğitimsizliği, ev koşullarının yetersizliği v.b. nedenlerle çocuklar uygun ders çalışma ortamı bulamamaktadırlar. Bazı aileler yoksullukları yüzünden çocuklarını daha ilköğretim çağındayken ya okuldan almak zorunda kalmakta ya da çocukları arasında okula göndermek bakımından seçim yapmaktadırlar. Çocukların bazılarının nüfus cüzdanları olmadığı için okula geç başlamaları eğitim-öğretimlerini aksatan bir diğer durumdur. Yapılan görüşmelerde, çocukların hiçbirinin okulu kendi istekleriyle bırakmak gibi bir eğilimi olmadığı ortaya çıkmıştır. Aksine, okullarını bitirip birer meslek sahibi olmayı arzulamaktadırlar. Çocukların okula devamlarının desteklenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Görüşme yaptığımız çocukların çoğunun oyun çağında olmalarına rağmen, oyun oynamaya fırsatlarının olmadığı anlaşılmaktadır. Yine çocukların ifadelerine göre, arkadaşlık ilişkilerinde kimi zaman şiddete varabilen çatışmaların yaşandığı ortaya çıkmıştır. Olumsuz

sosyal çevrenin oluşturduğu tüm engellere rağmen, görüşme yaptığımız çocuklardan hiçbiri, sokakta yaşayan çocuklar gibi olmak istemediklerini belirtmişlerdir. Bu durumu “Hiç evden kaçmayı düşündün mü?” sorumuza aldığımız yanıtlar da desteklemektedir.

Çocuklar mevsim ve koşullara göre sokakta yaptıkları işi ve sattıkları malları değiştirdikleri için, şu an ne kadar kazandıkları ile ilgili sorumuza çok çeşitli yanıtlar vermişlerdir. Yaptıkları işler, çok az sermaye gerektiren ve özel bir beceri gerektirmeyen işlerdir. Çocukların okula gidiş saatlerine göre çalışma saatleri de değişmektedir. Sokaktaki tehlikelerin farkında olan çocuklar, kışın çok geç saatlere kadar sokakta kalmamaya dikkat etmektedirler. Bu konuda aileleri de kendilerini uyarmaktadır. Buna karşın, gerek kız gerekse de erkek çocuklar arasında sabah çok erken ve gece çok geç saatlerde çalışma deneyimi yaşayanlar bulunmaktadır.

Gün boyu yeterince beslenemeyen çocuklar hastalıklara daha açık hale gelmekte, baba ya da annelerinin sağlık güvencelerinin olmaması yüzünden yeterince tedavi hizmeti görememektedirler. Sokakta yaşadıkları tehlikeler (trafik kazası, gasp, kaçırılma vb.), mallarının satılmaması, işlerinin yorucu ve sağlıksız olması, olumsuz çevre koşulları nedeniyle çocukların çoğu başka bir iş yapmayı istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bazı çocuklar işlerinin onur kırıcı yönleri olduğunu ve insanların hor gördüğünü vurgulamışlardır. Özellikle erkek çocuklar bir meslek öğrenebilecekleri, kapalı mekandaki işlere girmeyi istemektedirler.

Çocukların çalışmaya başlamalarında ailelerin yönlendirici olduğu belirlenmiştir. Çocukların büyük çoğunluğu kazandıkları parayı olduğu gibi ailelerine vermekte, her ne kadar çalışmayı istemeseler de kendilerini ailelerinden sorumlu hissedip çalışmalarının zorunluluk olduğunu belirtmektedirler. Buna karşın, sokakların çocuklar için uygun olmadığını gerek yaşadıkları gerekse çevrelerinden tanık oldukları olayları anlatarak dile getirmektedirler.

Sokak ortamında çocuklar hem fiziksel hem de psikolojik gelişimlerini olumsuz yönde etkileyecek pek çok durumla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu tip durumlarda çocuklar yine birbirlerinden güç almakta, birbirlerini korumaya çalışarak dayanışmaya yönelmektedirler.

Çocuklar işlerini yaparken kimi zaman polislerle, özellikle zabıtalarla sorunlar yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Her ne kadar görüşme yaptığımız çocuklar hayatlarında hiç suç işlememiş olsalar da, sokakta yaşadıkları deneyimler onları istemeden suça yöneltme riski taşıyabilmektedir. Özellikle son zamanlarda gittikçe çoğalan suç çeteleri hem çocuklara zarar verebilmekte hem de kolay ve çok para vaadi ile çocuğu suça yönltebilmektedir.

Görüşme yaptığımız çocukların tamamı, aileleriyle birlikte yaşamakta ve ailelerin denetimi altında bulunmaktadır. Ailelerinden sevgi ve ilgi gören çocukların yanı sıra şiddete maruz kalan çocukların varlığı da söz konusudur. Okullarında başarılı olmak, para kazanmak ya da ev ihtiyaçlarını gideren davranışlarda bulunmak, çocukların ailede ödüllendirilen davranışlarındandır. Ders çalışmamak, para kazanmamak ise çocukların aileleri tarafından gerçekleştirilen en önemli eleştiri nedenidir. Bu eleştiri, kimi zaman şiddet içeren cezalara da dönüşebilmektedir.

Mücadele ettikleri tüm olumsuzluklara rağmen çocuklar, hem kendileri hem de başkaları için iyi şeyler yapmayı istemekte ve gelecekte rahat bir yaşam sürmeyi hayal etmektedirler. Bu çerçevede öğretmen, doktor, polis gibi toplum içinde saygınlığı olan mesleklerden birine sahip olmayı arzulamaktadırlar. Çocukların tamamı gelecekle ilgili iyimser dileklerde bulunmuşlardır.

Araştırmamıza ait denencelerimizi sınayacak olursak;

1) Malatya sokaklarında çalışan çocuklar, gelişimleri açısından tehlikeli çalışma şartları, çalışma ortamı ve çalışma ilişkileri içerisinde bulunmaktadır.

Evet, tüm değerlendirmelerimiz sonucunda görüyoruz ki Malatya sokaklarında çalışan çocuklar, gerek içinde bulundukları çalışma ortamında gerekse de çalışma ilişkileri bakımından ağır, tehlikeli ve yorucu şartlar altında bulunmaktadır.

2) Çocuklar, ekonomik ve kültürel nedenlerle çalıştırılmakta ve özellikle ebeveynleri tarafından sömürülmektedirler.

Bu çocuklar, aile yapılarının ve kültürel geleneklerinin etkisi altında kalarak çalışmaya mecbur bırakılmakta, bu şekilde küçük yaşta olmasına rağmen ekonomik bir değer olarak kullanılmaktadır.

3) Çocukların sokaktaki çalışma yaşamına katılmalarında öncelikle ailelerin yoksulluğunun, sonrasında ebeveynlerin işsizliğine bağlı olarak aile içi yönlendirmelerin payı büyüktür.

Araştırmamıza dahil olan çocuklardan sadece üç tanesi kazandığı paranın tamamını kendi isteği doğrultusunda harcamaktadır. Geriye kalanlar ise ailelerinin ihtiyacını ve okul masraflarını karşılamak için çalışmayı sürdürmektedir. Bu çalışanların büyük kısmı ise aile içerisinde birilerinin teşviki ve hatta zorlaması ile sokaklara çıkmaktadır.

4) Sokakta çalışan çocuklar, yaptıkları işlere göre farklılaşmaktadır ve her iş grubu diğerlerinden ayrı özelliklere sahiptir.

Yaptığımız bu çalışma, ülkemizde yapılan diğer çalışmalarla benzerliklere sahiptir. Yapılmış olan farklı çalışmalarda da tıpkı bizim çalışmamızda olduğu gibi, sokakta çalışan çocukların belirli iş kolları arasında gruplaştığı ve kendi dinamiklerine sahip olduğu tespit edilmiştir. İster çalışma saatleri olsun isterse çalışma dönemleri olsun, iş grupları arasında farklılaşma söz konusudur.

Yaşamsal zorunlulukların etkisiyle çocuk emeğinden yararlanılması kırsal alanda olağan görülen bir durumdur. Bu durum kente de taşınmıştır. Ekonomik iyileşmenin yanı sıra, çocuk emeğinden yararlanılmasının engellenebilmesi için konuyla ilgili geleneksel değerlerin ve yaşamsal alışkanlıkların değişmesi gerekmektedir. Belirttiğimiz bu önlemler uzun vadede gerçekleşebilecek türdendir. Oysa çocukların bir an önce sokak ortamından uzaklaşabilmeleri, ihmal ve istismardan korunabilmeleri için, yukarıda sunduğumuz çözüm önerilerinin uygulamaya geçirilmesine ihtiyaç vardır.

Bu soruna çözüm bulmanın ilk adımı, sokakta çalışan çocuklarımıza daha iyi ve güzel bir gelecek yeşertebileceğimize inanmaktır. Eğer bunu başarabiliyorsanız ikinci adım, onlara sırtımızı dönmek yerine ellerinden tutup saplandıkları yerden çıkarmaya çalışmaktır.

EK-1. GÖRÜŞME FORMU

“ Sokakta Çalışan Çocukların Çalışma Şartları: Malatya Örneği ” İsimli Yüksek Lisans Tezi İçin Hazırlanan Nitel Araştırma Görüşme Formu

- 1) Cinsiyet? Kız ☐ Erkek ☐
- 2) Kaç yaşındasın?.....
- 3) Nerelisin?
- 4) Başka bir ilden Malatya'ya Göç ettiyse sebebi nedir?.....
- 5) Annen ve baban hayattalar mı?.....
- 6) Annen ve baban ne iş yapıyorlar?
- 7) Kaç kardeşin var?
- 8) Kardeşlerinden sokakta çalışan var mı?.....
- 9) Nerede oturuyorsun?.....
- 10) Okula gidiyor musun? Evet ☐ Hayır ☐
- 11) Kaçıncı sınıftasın?
- 12) Neden çalışıyorsun?
- 13) Kaç yıldır çalışıyorsun?
- 14) Hangi işleri yaptın?
- 15) Şu anda ne iş yapıyorsun?
- 16) Nerelerde çalışıyorsun?
- 17) Haftanın hangi günleri çalışıyorsun?.....
- 18) Çalışmaya kaçta başlıyorsun?
- 19) Eve kaçta dönüyorsun?.....
- 20) Geceyi sokakta geçirdiğin gün oldu mu? Evet ☐ Hayır ☐
- 21) Sokakta acıktığında ne yersin?
- 22) Sence sokakta çalışmanın zorlukları nelerdir?.....
- 23) Ortalama günlük kazancın nedir?.....
- 24) Kazandığın parayı ne yapıyorsun?
- 25) Seni döven yada sana kızan kişiler var mı?
- 26) Neden dövüyorlar yada kızıyorlar?.....
- 27) Yaptığın işten memnun musun? Evet ☐ Hayır ☐
- 28) Bu işi yapmasan ailen ne der?..
- 29) Hiç evden kaçmayı düşündün mü? Neden?.....
- 30) Büyüyünce ne olmak istiyorsun?.....

KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ, Betül (2003), “Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe...”, Ankara: İletişim Yayınları.
- ATAÖV, Türkkaya (2006), Bilimsel Araştırma El Kitabı, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- ATAUZ, Sevil (1990), Ankara ve Şanlıurfa’da Sokak Çocukları, Ankara: UNICEF Yayınları.
- ATAUZ, Sevil (1997), Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması, Ankara: UNICEF Yayınları.
- BALCI, Ali (2007), Sosyal Bilimlerde Araştırma, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- BARUT, Mehmet (2002), Zorunlu Göç Araştırması, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği.
- BİLGİLİ, Ahmet (1996), Doğu Anadolu Bölgesinde Göçe Maruz Bırakılan Çocuklar, İstanbul: Çocuk Vakfı.
- ÇIRAK, Yüksel, N. ÇİVİTCİ (2004), Malatya İlinde Sokakta Çalışan Çocuklar Üzerine Bir İnceleme, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- DUYAR, İzzet, B. ÖZENER (2003), Çocuk İşçiler / Çarpık Gelişen Bedenler, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- FİŞEK, A. Gürhan (2002), Türkiye’de Çocuk Emeği Çalışmalarına Genel Bakış, www.fisek.org.tr (Mayıs 2009).
- ILO, (2001), ILO- Ankara Ofisi Tarafından Yürütülen Çocuk İşçiliğini Sona Erdirme Uluslararası Programı (IPEC) Faaliyetleri, ILO Ankara Ofisi.
- İLİK, Bülent, Z. TÜRKMEN (1994a), Sokakta Çalışan Çocuklar, Ankara: ILO/IPEC.
- İLİK, Bülent, Z. TÜRKMEN (1994b), İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar Araştırma Projesi, Ankara: ILO/IPEC.
- İLİK, Bülent, Z. TÜRKMEN, R. GETER (1994c), Sokaktan Ustalığa, Ankara: ILO/IPEC.
- KARATAY, Abdullah (1999a), Beyoğlu Bölgesinde Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri, I. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı, İstanbul: Çocukları Vakfı.

- KARATAY, Abdullah (1999b), İstanbul'un Sokakları ve Çalışan Çocuklar, I. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı, İstanbul: Çocukları Vakfı.
- KONANÇ, Esin (1992), Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.
- KÜNTAY, Esin (1993), İstanbul'un Sokak Çocukları: Karşılaştıkları Riskler ve Korunma Politikaları, Ankara.
- KÜNTAY, Esin (1999), İstanbul'un Sokak Çocukları: Genel Değerlendirme, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- ÖZALPUK, Bahar (2006), Sokakta çalışan çocuklar (Diyarbakır örneği), İzmir: Ege Üniversitesi.
- POLAT, Oğuz (2008), Sokak Çocukları, İstanbul: Özgün Yayıncılık.
- ŞİŞMAN, Yener (2004), Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine Yönelik Eskişehir Örneği, Ankara: Anadolu Üniversitesi
- ULUĞTEKİN, Sevda (1997), Sokak Çocukları Eğiticilerin Eğitimi Programı, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- UNICEF (1986), Children in Especially Difficult Circumstances, New York, UN Children's Fund.
- UNICEF (1988), A Background Paper on "Street Children, Yeni Delhi.
- UNICEF (1997), Dünya Çocuklarının Durumu, Gündem: Çocuk İşçiler, UN Children's Fund.
- YILDIRIM, H.Okan (2008), Dünyada Ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği ve Özel Bir Örnek Olarak İstanbul İlinde Otomotiv Küçük Sanayiinde Çalışan Çocuk İşçi Ve Çıraklar, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.
- ZEYTİNOĞLU, Sezen (1989), Sokakta Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocukları, Çocuk İstismarı ve İhmali, Çocukların Kötü Muameleden Korunması 1. Ulusal Kongresi, 12-14 Haziran, Ankara.
- ZEYTİNOĞLU, Sezen (1994), Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocuklar: Sınıflandırmalar, Araştırmalar, Bazı Öneriler, İstanbul: WALD Yayını.
- <http://www.aile.gov.tr/dosya/?id=83>(15.03.2009).
- http://www.esgb.gov.tr/calisan_cocuklar/istatistik/yil_tablo.html(16.5.2009).

http://www.csgeb.gov.tr/calisan_cocuklar/mevzuat/sozlesmeler/sozlesmeler.html

(16.5.2009).

http://www.csgeb.gov.tr/calisan_cocuklar/mevzuat/ulusal/ulusal.html(16.5.2009).

<http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=164>(26.05.2009).

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=482>(23.04.2009).